
Tapírskrift

Rasmus Fleischer

Detta verk är licensierat enligt Creative Commons Erkännande-Icke-kommersiell-IngaBearbetningar 2.5 Sverige licens. För att visa licensen, besök <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/se/> eller skicka ett brev till Creative Commons, 444 Castro Street, Suite 900, Mountain View, California, 94041, USA.

Grafisk form: Konst & Teknik
Typsnitt omslag: Okapi av Gro Janarv
Typsnitt inlaga: Indigo Antiqua Pro Text, Johan Ström
Korrektur: Erik Lindman-Mata

Axl Books, Stockholm, 2014
info@axlbooks.com
www.axlbooks.com

ISBN 978-91-86883-30-0

Tapirskrift
Rasmus Fleischer

EXCERPT

Innehåll

Förord 9

- I. Nätets kontrarevolution 15
 - Molnbankerna 41
 - E-boken som anakronism 47
 - Sökrutan, flödet och humanioras framtid 53
 - Robotarnas kapprustning 61
 - Privatsfärens kris 79
 - Cyberutopismens dialektik 93
 - The Pirate Bay och den nya nätpolitiken 101
 - Femton gästare på död mans kista 111

- II. Baserad i Berlin 139
 - Postdigital stadsplanering 151
 - Spotifieringen av SJ 159
 - Vad blir samtidskonst minus lågprisflyg? 163
 - Flygplatssamhället 169

III.	Allmänningarna – en utopi för 2000-talet	181
	Vad är det som kritiseras i arbetskritiken?	189
	Konst och arbete	
	– två sidor av samma mynt	199
	Bortom musiken	207
	Till kritiken av den politiska ontologin	211
	Tio preliminära teser om liberalismen	215
	Modernitetens kollaps:	
	en introduktion till värdekritiken	223
	Att historisera kapitalismen	
	till dess yttersta	237
	Svik dagordningen!	275
	Om texterna i boken	287
	Index	291

Förord

Tapiren är ett däggdjur som lever i djungeltrakter i Amerika och Asien. Dess framfot har fyra tår men bakfoten har bara tre. När den känner sig hotad föredrar den att gömma sig, gärna i en vattenpöl. Inom schamanska traditioner med flertusenåriga anor har tapiren spelat den symboliska rollen av en trickster, associerad med extatiska gränstillstånd. Särskilt den centralamerikanska arten av tapir är allvarligt hotad av att dess livsmiljöer ödeläggs. Detta djur spelar emellertid ingen roll i *Tapirskrift*.

Tapir är även ett anagram och som sådant pekar det på en ny konstellation av befintliga element. Under en kort period år 2009 var jag involverad i en grupp vid namn Tapirbyrån som blev en katalysator för avvecklingen av Piratbyrån. *Tapirskrift* berör denna process endast i förbifarten. Desto mer kretsar denna bok om större omkastningar som skedde kring samma tid, alltså i passagen från nollnolltal till tiotal.

Tapirskrift är en sammanställning av texter som jag har skrivit 2010–2013. Nästan alla har tidigare publicerats på andra håll, i antologier, tidskrifter eller på kultursidor, men flera av texterna blir först nu tillgängliga för en svensk allmänhet. Några återpubliceras i oförändrat skick, andra har omarbetats eller byggts ut.

Texterna har delats upp i tre tematiska block. Första

blocket består av nätkritiska texter som på olika sätt berör konflikter kring internets utveckling ur ett samtidshistoriskt perspektiv. Andra blocket är kortare och samlar texter som kretsar kring samtida stadsliv, rumslighet och mobilitet. Slutligen följer, i ett tredje block, ett antal försök till en mer fundamental kritik av det moderna varusamhället.

Vilka är vår tids djungler? Vilka faror lurar däri? Hur förbinder vi vattenpölar?

Förresten vill jag berätta en sak. Om du läser den här boken har du troligen även stött på bloggen Copyriot. Skrivandet där har inte sällan fungerat som pågående undersökningar som har röjt väg för de texter som återfinns här. Efter snart tio års bloggande funderar jag nu på om det är tid för förändring genom att söka andra kanaler för framkastandet av ofärdiga tankar. Det är möjligt att *Ta-pirskrift* blir den signal som får mig att sätta punkt för Copyriot.

Rasmus Fleischer

Bagarmossen, september 2013

Nätets kontrarevolution

1.

Internet genomgår en kontrarevolution. Vad detta betyder är att internet inte har en viss logik som är given en gång för alla. Internet är inte bra eller dåligt och framför allt är det inte neutralt. Däremot har det en historia som redan hunnit genomgå flera olika faser. Näthistorien är alltså ingen linjär framstegssaga. Sådant som vunnits kan åter gå förlorat. Men det betyder inte att historien tar slut. Internets framtid är inte förutbestämd.

Någon »digital revolution« har aldrig skett och kommer aldrig att ske. Likväl finns det enstaka fall då det är befogat att se en revolutionär potential i en digital medieutveckling. Då handlar det om framväxten av en ny praktik, nya begär och nya relationer mellan människor, som förtätas till någon form av uppror. Men ett sådant uppror låter sig aldrig begränsas till det digitala.

»Kontrarevolution« betyder heller inte att en fullbordad revolution åter görs ogjord. Vad som nu sker är inte en återgång till ett tidigare stadium, utan etablerandet av en ny regim. En regim som är mer auktoritär än den tidigare, men som samtidigt är mer lyhörd inför vissa av de begär som hotade att kanaliseras i en upprorsrörelse.

Vi genomlever nu en massiv centralisering av den digitala infrastrukturen. Vardaglig kommunikation förmed-

las, filtreras och övervakas i allt högre grad av ett fåtal kommersiella aktörer. Kalla det »sociala medier«, »web 2.0« eller »molnet«. Kontrarevolutionen är här – och den har gett oss ett nät som är lika bekvämt som det är totalitärt.

2.

Kontrarevolutionens början – detta är min hypotes – kan dateras till 2007. Rörelsen mot en centralisering av nätets alla dataflöden vann då övertag gentemot den motsatta rörelse som förknippas med begreppet *peer-to-peer* (P2P).

Centraliseringen av nätet hänger samman med en ekonomisk monopolisering. En handfull företag har kommit att spela huvudrollerna i kontrarevolutionen: Amazon, Apple, Facebook och Google. I samma andetag nämns ofta Spotify och Twitter. En nyckelroll har också spelats av telekomindustrins jättar. Bilden vore heller inte komplett utan västvärldens komplex av statliga övervakningsorgan. Mellan dessa aktörer har en symbios utvecklats sig. Däremot har företagen inom den så kallade innehålls- eller upphovsrättsindustrin främst spelat marginella biroller i kontrarevolutionen, då deras agerande motiveras mer av kortsiktig opportunistisk än av storslagna strategier.

Januari 2007 skedde någonting signifikant: Apple Computer bytte namn till bara Apple. Därmed signalerades det att persondatorns storhetstid var över. Samma sommar lanserade Apple sin första Iphone. Fickdatorn som maskerats till en mobiltelefon blev en formidabel succé. Avskaffandet av knappsatser till förmån för pekskärm signalerade att *smartphone* var en helt ny slags pryl, bortom de tidigare varukategorierna dator och telefon.

Om produkten hade uppfattats som en miniatyrdator hade det nog blivit svårare för Apple att övertyga köparna om att acceptera ett operativsystem som bygger på mjukvarucensur. Varje »app« måste godkännas av Apple innan den blir tillåten att installera. Även efter att den installerats kan den raderas på order av Apple. Genom att praktisera sin vetorätt kan Apple kräva procent på försäljningsintäkter samt bannlysa mjukvara och kulturyttringar utifrån kommersiella, moraliska eller politiska grunder.

Gradvis försöker nu Apple införa samma slags inlåsnings även i operativsystemet för vanliga mac-datorer, men där sker det betydligt mer smygande och försiktigt. Många människor förväntar sig fortfarande en bestämmanderätt över vilka program som ska installeras på den persondator som de själva äger. Uppluckringen av denna frihetsnorm utgör en viktig front i nätets kontrarevolution. Apple är uppenbarligen världsbäst när det kommer till att ersätta frihetsnormen med en bekvämlighetsnorm. Sedan 2007 pekar de ut riktningen för en datormarknad bortom persondatorn.

Produkter som Iphone och Ipad är i sig inte särdeles »smarta«. Snarare är de »dumma terminaler byggda för smarta nätverk« – inget mindre än en negation av principen om »det dumma nätet«, som är något av en grundprincip för internet. Dataöverföringsprotokollet TCP/IP gör inget annat än att flytta datapaketen mellan noder. Alla »smarta« funktioner överläts till de anslutna datorerna och förläggs alltså utanför själva nätverket. Det betyder inte att alla noder är jämlika, men öppnar åtminstone en möjlighet för detta. Varje klient kan även fungera som en server, vilket är just vad som sker i ett P2P-nätverk för fildelning.

Apples roll i kontrarevolutionen är att lansera produkter som enbart ska fungera som klienter. Dessa produkter är optimerade för att konsumera multimediala flöden, samtidigt som konsumtionen övervakas i detalj, i det att varje klick rapporteras till en server. Prynarna i fråga är ständigt uppkopplade och har relativt lite utrymme för lokal datalagring, i diametral motsats till hur Apple på nollnolltalet uppmuntrade alla att bära runt på portabla mediearkiv i form av den föregående succéprodukten Ipod.

Att lagra filer på en hårddisk börjar framstå som att ha pengar på banken – inget för den breda massan att ägna sig åt, åtminstone inte på längre sikt än en månad.

Hårdvarumarknadens utveckling under kontrarevolutionens år har faktiskt en finansiell aspekt som är av största vikt. Persondatorn tenderar fortfarande att vara en materiell produkt som säljs mot kontant engångsbetalning. Nästan alla smartphones säljs däremot på kredit: ett avtal sluts om avbetalning under ett, två eller tre år. Avbetalningarna får formen av ett abonnemang hos ett telekomföretag.

Upplägget passar en kapitalism som blivit beroende av ständig kreditexpansion, till den grad att simpel produktförsäljning i många sammanhang betraktas som en anakronism. Abonnemangsmodellen gör det även möjligt att locka kunder genom att erbjuda ett paket där det, förutom hårdvara och teletjänster, även ingår abonnemang på underhållning, exempelvis hos Spotify. Ju vanligare det blir att hårdvara köps på avbetalning, desto hårdare binds konsumenterna fast vid utvalda företag, samtidigt som dessa företag binds ihop med varandra. Så går det i korthet att beskriva sambandet mellan finansialisering, monopolisering och infrastrukturell centralisering.

3.

Likaså var det under 2007 som Amazon lanserade sin läsplatta Kindle. För första gången blev bokläsande på skärm en massföreteelse, åtminstone i USA, där många nu menade att pappersboken hade fått sitt slutgiltiga substitut, eller rentav sin nådastöt. Marknaden för s.k. e-böcker skapades på allvar när Amazon började sälja läsplattor till underpris. Kindle-köparna blev låsta vid Amazons egen marknadsplats. Även detta kan betraktas som en karaktäristisk variant av finansiell spekulation: hårdvaran subventionerades av de förväntade vinsterna från ett framtida monopol på e-böcker.

Läsplattans storhetsdagar skulle emellertid bli kortlivade. Åtminstone om »läsplatta« ska beteckna en anordning som är speciellt ägnad för att läsa längre texter. Då används lämpligen en skärm utan bakgrundsbelysning, e-ink, vilket både är vilsamt för ögonen och ger längre batteritid. Sådana skärmar klarar inte rörlig bild eller dynamiska webbsidor – vilket är en begränsning i hårdvaran som får till följd att läsplattan fungerar som ett slags skydd mot nätets potentiella distraktioner.

Läsplattan är konstruerad för läsning, precis som mp3-spelaren är konstruerad för musiklyssning och digitalkameran för att ta bilder. Kring alla dessa produkter blomstrade massmarknader upp under nollnolltalet, bara för att sedan åter vissna. Sedan 2007 är tendensen att smartphones ersätter både mp3-spelaren och digitalkameran. Numera har de särskilda digitalkamerorna åter blivit till något av en lyxprodukt för personer med fotografi som ett specialintresse. Allt tyder på att läsplattan går ett liknande öde till mötes i sin konkurrens med surfplattan. Efter

att Apple lanserat sin första Ipad i april 2010 tog det bara 17 månader innan Amazon lät fortsätta sin produktserie med Kindle Fire – som inte var en läsplatta utan en surfplatta.

Surfplattorna går förvisso att använda för att läsa elektroniska böcker, men de är i första hand optimerade för konsumtion av multimediala flöden. Övergången till surfplattor bör oro de bokförlag som tagit sikte på en hägrande framtidsmarknad för e-böcker. Däremot kan det möjligtvis gynna nyhetspressen, som nu anar nya möjligheter att ta betalt.

Nollnolltalets mångfald av fickelektroniska specialprylar – inriktade på antingen musik, läsning, fotografi eller telefoni – framstår nu nästan som en historisk parentes. På tiotalet är den tydliga tendensen att vi i stället bär runt på universalprylar – smartphones eller surfplattor – som ständigt är uppkopplade. Tack vare uppkopplingen är nätets alla distraktioner ständigt närvarande, vilket knappast är gynnsamt för läsning av längre texter. Bokförlagens drömmar om en växande marknad för e-böcker ser ut att komma på skam. Några som däremot klarar sig bra är Amazon, som må vara en gigant på bokmarknaden men är ännu större på att driva datacenter där andra nätföretag får hyra in sig. När underhållning ska levereras från »molnet«, sker det ofta just från servrar som står i datacenter som drivs av Amazon.

4.

Google var en gång en sökmotor. Numera är Google ett komplex av helt andra dimensioner. Förvandlingen har skett gradvis, men även i detta sammanhang går det att

tänka sig år 2007 som något av en vattendelare.

Sedan flera år hade Google utökat sitt utbud av tjänster vid sidan av sökmotorn. Men det var först 2007 som dessa tjänster på allvar integrerades till ett enda system, i vilket användaren förväntades vara ständigt inloggad. Bland de tjänster som integrerades fanns även Blogger och Youtube, som nyligen hade förvärvats av Google. Av särskild betydelse för att säkerställa ständig inloggning var Gmail, den nya e-posttjänst som Google öppnade för allmänheten i början av 2007.

Preferenserna hos varje enskild användare kartläggs nu i form av en statistisk profil, som inte bara används för att rikta reklambudskap utan även bildar den nya grundvalen för sortering av sökresultat. Två personer som skriver samma sökterm kunde tidigare förvänta sig samma sökresultat, men numera skiljer sig resultaten beroende på vilka preferenser den enskilde personen har fått registrerade av Google. Man säger att sökmotorn har blivit »personaliserad«, vilket kan förstås som ett skifte från kvasi-objektivitet till kvasi-subjektivitet.

Google byggde till en början sitt imperium kring den berömda algoritmen Pagerank, som låg till grund för rangordnandet av sökresultat. Pagerank var i korthet en matematisk metod för att tolka hypertext. Det påminde vagt om demokrati: en länk, en röst. Ju fler som länkade till en webbsida, desto högre upp i sökresultaten kom sidan. Länkar från en sådan sida vägde också tyngre i poänguträkningen.

Pagerank-algoritmen resulterade alltså i en kvasi-objektiv rangordning av webbsidors relevans. Google kompletterade sedan detta med andra parametrar, base-

rade på tidslig och rumslig närhet. Olika användare som befann sig på samma plats fick i grunden ändå samma sökresultat om de sökte efter samma sak vid en given tidpunkt. Detta började gradvis att luckras upp från år 2005, då Google införde personaliserade sökresultat för inloggade användare. Ännu år 2007 underströk de dock att personaliseringen var frivillig: om någon ville ha en objektiv rankning var det bara att logga ut från Google innan man sökte. Men i december 2009 tillkännagav Google att alla sökresultat skulle personaliseras: användare som inte var inloggade blir sedan dess identifierade på andra sätt, via IP-adresser och cookies. Därmed dödförklarades idén om allmängiltiga kriterier för relevans. Vilka sökresultat som hamnar överst är numera en funktion av vem du är, eller närmare bestämt vilken profil du tilldelats av Google genom ständiga försök till kartläggning.

Personalisering och övervakning är alltså två sidor av samma mynt. Ju mer våra nätbeteenden kan kartläggas i detalj, desto större möjligheter ges att servera oss ett automatiskt urval som anpassats för vad vi som individuella konsumenter förväntas efterfråga. Överallt får vi personliga rekommendationer om musik vi bör lyssna på, böcker vi bör läsa och vänner vi bör lära känna.

Mycket pekar på att nyhetsförmedlingen står näst på tur att personaliseras. Detta skulle betyda att två personer som besöker en nättidning får se olika rubriker på dess förstasida. Två personer som klickar på samma rubrik kan rentav serveras artiklar med delvis olika innehåll, skraddarsydda med utgångspunkt i en kartläggning av tidigare preferenser. Den som har för vana att läsa långa

analyser på nätet kan få en mer djuplodande analys, medan någon annan får en kortare rapport kryddad med en lättsam vinkel.

Kritiker som Eli Pariser varnar sedan ett par år för hur nätets personalisering leder till en förlust av gemensamma referenspunkter. Varje användare placeras i var sin »filterbubbla«, där befintliga uppfattningar tenderar att förstärkas. En sökning på Google om klimatförändringar kan ge helt olika resultat beroende på vem som söker: en vänstersympatisör får upp artiklar om behovet av att sänka utsläppen av koldioxid, medan en högersympatisör pekas till sidor som förnekar mänsklig inverkan på jordens klimat. Åtminstone är detta ett exempel som ofta har anförts i debatten.

Förvisso finns en möjlighet att dölja sin identitet inför Google. Genom att söka via en så kallad metasökmotor, exempelvis Ixquick eller Duckduckgo, går det att få sökresultat som sorterats utan hänsyn till person eller till geografisk plats. Men de flesta som testar dessa metasökmotorer inser snart att det sker till priset av en högre nivå av upplevt brus. Särskilt märks det om vi söker efter någonting med koppling till det rumliga närområdet men får resultat från hela jorden. Resultaten känns kort sagt mindre relevanta. Även om vi fruktar den kvasi-subjektiva filterbubblan, kan lösningen knappast vara en simpel återgång till det kvasi-objektiva Pagerank.

Sorteringen av sökresultat har också en tidslig aspekt som förtjänar att diskuteras. Enligt grundprincipen för Pagerank spelar det ingen roll när en webbsida har publicerats. När relevans endast mäts genom inkommande länkar, tenderar gammalt material att stiga i rankning i

takt med att fler hinner länka dit. Troligtvis har Google alltid kompenserat för denna effekt genom att i viss mån ge extrapoäng till nyare material. På senare år har dock prioriteringen av nyhetsvärde höjts radikalt.

För dem som driver sajter skapas en stärkt drivkraft att ständigt uppdatera med ny information, medan arkivering knappast uppmuntras, då det ger magert utslag i besöksstatistiken. Förra årets nyhetshändelser hamnar redan långt ner bland sökresultaten, medan det som skrevs på Twitter för en sekund sedan ges hög prioritet. Vad som däremot skrevs på Twitter förra månaden har redan fallit i glömska för alla som inte kan minnas den exakta ordföljd som är tillräckligt unik för att möjliggöra sökbarhet. Historiens skugga faller allt närmare nuet.

5.

Kontrarevolutionen går knappast att tänka sig utan Facebook, vars internationella genombrott började år 2007. Digitala interaktioner som tidigare hade ägt rum på en mängd olika plattformar började raskt att gravitera mot nätets nya metropol.

Nischade diskussionsforum där deltagarna uppträtt under pseudonym ersattes nu av grupper på Facebook, där alla använde sina civila för- och efternamn. Särskilda chattprotokoll som IRC, MSN och ICQ förlorade i hög grad i betydelse då Facebooks inbyggda chattfunktion upplevdes som mer bekväm. Bloggarna levde visserligen vidare som ett relativt decentraliserat medium, men sättet att läsa bloggar förändrades.

Fram till cirka 2007 hade det blivit allt vanligare att enskilda personer valde ett antal bloggar att följa med hjälp

av en RSS-läsare. Sedan dess har en helt annat tendens gjort sig gällande: man följer inte utvalda bloggar, utan klickar på länkar till enstaka bloggpostningar som dyker upp i ens flöde på Facebook eller Twitter. Även detta medför en tendens till ett mer distraherat, nutidsfixerat och historielöst läsande. Samtidigt förändras villkoren för diskussion. Många av de diskussioner som tidigare fördes i de öppna kommentarsfälten på bloggar, förs nu snarare i anslutning till att en länk delas för en begränsad skara på Facebook.

Parallellt med att Google började integrera sina tjänster till ett enda system, inriktade sig Facebook på att bli en integrerad del i andra sajter. Detta sker genom små »gilla«-knappar, eller genom möjligheten att logga in via en Facebook-identitet i stället för att memorera särskilda inloggningsuppgifter för varje nättjänst. Trenden går alltså även här mot ständig inloggning under en enda identitet. Avskaffad anonymitet betraktas ofta även som en lösning på den otrevliga samtalsston som ofta uppstår när massmedier öppnar sina kommentarsfält.

Genom att använda tjänsten Facebook Connect kan massmedierna samtidigt få detaljerad information om vilka läsarna är. Det öppnar vägen för en ny nivå av målgruppsanpassning och personalisering.

Facebook får alltså rollen som grossist i identifieringsbranschen. Betalningen sker i form av ytterligare möjlighet att inhämta detaljerad data om individers beteenden på nätet. Här sker en fortlöpande kapplöpning mellan Facebook och Google, där de senare hittills har lyckats bäst i att erövra de områden som ligger närmast människors plånböcker.

Facebook må vara ledande på allt det så kallat »sociala« och har dessutom ingått symbios med musiktjänsten Spotify. Det är dock inte självklart att varje övervakningsflöde går att förvandla till ett intäktsflöde. Aktiekursens kraftiga ras efter Facebooks börsintroduktion talar sitt tydliga språk.

6.

I den kontrarevolutionära period som vi nu genomgår spelas en nyckelroll av »sociala medier« – ett begrepp som har fått en specifik innebörd. Teknikerna för att mediera det sociala livet är förvisso många, men talet om »sociala medier« syftar i första hand på ett fåtal stora företag, vars nättjänster sätter tonen för vad samtiden uppfattar som »socialt«.

Gemensamt för dessa nättjänster är att de har en affärsidé som handlar om riktad reklam. Företagen uppmunttrar social interaktion som ett led i strävan efter att allt mer detaljerat kunna mäta människors preferenser, och på så vis bäst kunna rikta reklam.

Enligt den allmänna uppfattningen står Facebook i första ledet bland dessa företag, med Twitter som tvåa, medan Myspace fick se sig besegrad på grund av en dess oförmåga att bli tillräckligt »socialt«. Men om vi ska begripa kontrarevolutionen, får den inte reduceras till ett påhitt av lömska storföretag. Snarare handlar det om att det rådande läget präglas av en allmän likriktning av medierna för mellanmänsklig kommunikation. Innovationen tycks vara förslamad, med undantag för sådana som i slutändan tjänar syftet att rikta reklam. Ännu syns inga seriösa utmanare till det rådande sociala paradigmet. Försöken att ska-

pa icke-kommersiella alternativ till Facebook och Twitter har på sin höjd resulterat i bleka kopior.

»Sociala medier« syftar i praktiken på *ett universellt gränssnitt* som kommit att strukturera vår dagliga nätvaro. Gränssnittet i fråga ger oss två ingångar i nätets överflöd: *det ständiga flödet* och *den tomma sökrutan*.

Flödet utgör själva ryggraden i den samtida idén om »sociala medier«. Du kastas in i det så fort du har loggat in på Facebook, Twitter, Tumblr eller Instagram. In i »hemmaflödet«, som i grunden är ett aggregat av ett stort antal personliga flöden som du har valt att följa. Varje användares hemmaflöde är unikt i sitt urval, men samtidigt är de alla synkroniserade i ett gemensamt tempo.

Längst upp hittar du de nya fragmenten av text eller bild. Ständigt fylls det på med nya fragment som kallar på din uppmärksamhet i flödets topp. Äldre fragment kan du hitta genom att rulla nedåt på sidan, som i princip inte har något slut – när du rullat ned till botten bjuds genast påfyllning i webbläsaren. Men att gräva sig nedåt är mödosamt och under tiden hinner nya saker hända i flödets topp. Flödet är ett gränssnitt som avsiktligt har konstruerats för att rikta vår uppmärksamhet mot ett ständigt undflyende *nu*.

Flyktighet präglar det sociala medielivet. Förmiddagens samtalsämne är passé redan på eftermiddagen. För att briljera socialt krävs en förmåga att följa flera parallella konversationer, men det går utmärkt att klara sig utan minne.

Därmed inte sagt att de sociala medierna har avskaffat arkivet. Tvärtom: allt lagras. Varje ord och varje bild, varje position och varje klick blir ett bidrag till en växande

datamassa, *Big Data*. När denna råvara anförskaffas i tillräckligt kvantitet, kan algoritmer extrahera detaljerade mönster över människors beteenden på nätet. Det är dessa mönster som används för att rikta reklam till rätt mottagare samt för att bygga in varje användare i en bekväm filterbubbla.

Själva ges vi ingen tillgång till algoritmerna. Vi kan inte se de mönster som robotblicken kan se, men vi förnimmer dem som en återspeglning, likt invånarna i Platons grotta.

Visst kan vi skåda ner i arkivet, men då ser vi förflutenheten i form av brottstycken, lösryckta från mycket av sitt sociala sammanhang. Det är som att stå inför ett landskap utan möjlighet att betrakta det annat än genom kikare. Kikaren motsvaras här av sökrutan. Endast genom sökrutan går det att titta bakåt i de sociala medierna. Arkivet består då av atomer som endast går att hitta genom sökning, för mellan atomerna finns inget nät av hyperlänkar, så som på den öppna webben. Inte heller går det att navigera med hjälp av något index.

Sökrutan står i centrum inte bara på Google, utan även på Spotify, Youtube och The Pirate Bay, för att bara nämna några. När vi letar efter musik, bilder eller gemenskaper, måste vi först formulera vårt önskemål i form av text. Som användare förväntas vi på förhand veta vad vi är ute efter. Om vi känner oss osäkra på saken är det bara att återvända till flödet, där vi för en stund kan låta oss bli matade med nya impulser. Så oscillerar den vardagliga nätvaron fram och tillbaka mellan det fyllda flödet och den tomma sökrutan.

Etableringen av ett universellt gränssnitt – flödet och sök-rutan – är alltså ett led i en kontrarevolution. Detta konstaterande ska inte missförstås som ett fördömande av dataflöden eller sökmotorer *i sig*. Vad som utmärker vår tids kontrarevolutionära nät är att dessa två funktioner träng-er undan en rad andra sätt att interagera och navigera.

När internet slog igenom på bred front kring mitten av 1990-talet, var det också med ett universellt gränssnitt, men då av helt annorlunda slag. Dess två centrala funktioner var katalogen och länken. Å ena sidan alltså den hierarkiska sorteringen av filer i ett system av kataloger och underkataloger, vilka kunde delas i nätverket via FTP, *file transfer protocol*. Å andra sidan den horisontella strukturen av korslänkad hypertext, distribuerad via HTTP, *hypertext transfer protocol*. Detta var inte de enda protokollen, men de representerade de två principer som strukturerade den vardagliga nätvaron för ett stort flertal.

Hierarkin var gammal, ett arv från hur persondatorerna organiserade sina filer i filsystemet, vilket i sin tur influerats av rutinerna på pre-digitala kontor. Hypertext var det nya, vars stora genombrott kom med Mosaic och Netscape (1993–94) vilka var webbens första *browsers* (program för att läsa hypertext kodad i HTML och överförd via HTTP).

Utifrån detta universella gränssnitt, kunde 1990-talets internet formulera sin egen utopi. Skillnaden mellan hierarki och hypertext lät sig gestaltas i en organisk metafor. Några år tidigare hade filosoferna Gilles Deleuze och Félix Guattari kontrasterat trädets *rötter* mot svamparnas *rhizom* och tagit klar ställning för den senare principen.

Hypertexten kunde ur detta perspektiv begripas som rhizomatisk, vilket betydde att den var anti-hierarkisk, anti-linjär, psykedelisk och revolutionär.

Samtidigt bör det nämnas att piratkulturen inte alls växte fram ur hypertext, utan från början organiserade sina filarkiv enligt hierarkisk katalogstruktur: först på BBS:er, sedan på FTP-servrar och slutligen i P2P-nätverk där användarna kunde bläddra i varandras kataloger. Även om kommunikationen i ett P2P-nätverk kan beskrivas som rhizomatisk, är det en kommunikation som leder från ett hierarkiskt filsystem till ett annat. Skogens svampar och träd är beroende av varandra och detsamma gällde nog för de två organisationsprinciper som samsades i 1990-talets internet.

Om hypertextprotokollet HTTP skötte webbens yttre, var det FTP som gällde bakom kulisserna. Två protokoll som motsvarades av två karaktärer: »nätsurfaren« som konsument, »webmastern« som producent. Att surfa och att skapa var skilda aktiviteter i 1990-talets internet.

Just denna åtskillnad luckras upp i 2000-talets »sociala medier«. I stället får vi en separation av ny typ, mellan kod och text. Första steget i denna riktning togs med utbredningen av standardiserade *content management systems*, varav det allra främsta är bloggverktyget Wordpress. Bloggare och andra kan använda en färdig mall för att publicera text på nätet, utan att befatta sig med kopiering av filer i en katalogstruktur. Nästa stora steg kom med flödesinriktade tjänster som Facebook och Twitter, där användaren ständigt bjuds in att ta steget från att läsa text till att skriva text, men inte ges tillträde till någon kod – inte ens HTML. Bloggkulturen byggde fortfarande på att

hyperlänkar bakas in i löpande text, men på Facebook och Twitter separeras länken från texten. Om det länkade är en bild, bakas den ofta in i flödet, så att användarna kan knytas närmare dit.

Summa summarum: det »sociala« nätet avskaffar *både* hierarki *och* hypertext. Nu är det i stället *hastighet* som bildar förutsättningen för de två nya huvudprinciperna för att organisera data i en centraliserad infrastruktur: sök-rutan som centrifugalkraft, flödet som centripetalkraft. Om detta nät ska liknas vid en skog, är det en skog där både träden och svamparna håller på att trängas undan av en helt annan livsform.

8.

Näthistorien rymmer alltså en passage från 1990-talets hierarki och hypertext, till 2010-talets flöde och sökruta. Att en sådan historik är grovt förenklad behöver knappast påpekas. Även om vissa gränssnitt har dominerat, har det alltid funnits fler än bara två. Gamla protokoll för chatt (IRC) och e-post (POP3) har hängt med sedan 1980-talet.

Nu har nätet blivit så gammalt att dess historia måste delas in i epoker för att bli begriplig. Bilden som då framträder är ingen linjär framgångssaga, utan snarare en pendelrörelse. Mellan 1990-talet och 2010-talet inträffade en kort epok som präglades av ökad mångfald på protokollfronten. Epoken kan begripas som ett *interregnum* i IT-bubblans kölvatten.

Efter att börskapitalet flytt från IT-sektorn fanns i det nya seklet ett överflöd på skickliga programmerare, hårdvara och bandbredd. Överflödet var visserligen ojämnt

fördelat, men kunde till viss del kanaliseras till ändamål utan vinstsyfte.

Det är alltså ingen slump att fildelningsnätverken fick en explosiv utbredning från år 2000. Snarare kan detta betraktas som ett övertagande av produktionsmedel, i ett läge då kapitalismen kastats in i en allvarlig kris. Vägen ut ur krisen blev som bekant en finansiell stimulans som blåste upp enorma fastighetsbubblor, vilket ledde fram till en ännu allvarligare kris. Tiden mellan dessa två krisutbrott, 2000–2007, utgör en distinkt epok i näthistorien.

Fildelningen förtjänar i detta sammanhang att kallas för revolutionär – inte för att konsumtionen av enskilda kulturprodukter gjordes gratis, utan för att nätets infrastruktur förändrades, bort från uppdelningen mellan konsument och producent. På ett tekniskt plan rör det sig om en uppdelning mellan klient och server, vilken präglade såväl 1990-talets hypertext som 2010-talets moln. Men innebörden i P2P, *peer-to-peer*, är just att någon sådan åtskillnad inte behöver göras. Ingen är server och ingen är klient utan varje maskin är helt enkelt en *peer*.

Innovationerna i det tidiga 2000-talets internet kom inte längre främst i form av *nättjänster* som ägdes av företag. I stället skapades öppna protokoll och standarder. Fildelningen skedde inte alls via webben (HTTP), utan förlitade sig på nya P2P-protokoll (Gnutella, Fasttrack, Bittorrent m.fl.)

Bloggandet tog fart tack vare RSS, en ny standard för att meddela om uppdateringar från webbsajter i form av ett flöde för varje sajt. Öppenheten i fråga om protokoll och standarder ledde till en mångfald av olika program för att t.ex. dela filer via Bittorrent eller följa bloggar via

RSS. Nästan alltid rörde det sig om fri programvara, där den öppna källkoden stod som garanti mot övervakning, reklam eller avgiftsbeläggning.

Flerfald snarare än enfald präglade nollnolltalets internet. Nätvaro blev detsamma som att använda ett flertal olika program, baserade på olika protokoll, utformade med olika gränssnitt – något som förvisso innebar en viss tröskel gentemot de mindre nätvana.

Hypertexten behöll sin givna plats i nollnolltalets nät, liksom den hierarkiska ordning som bygger på kataloger och underkataloger. Efter hand blev det även vanligt att »tagga« data med nyckelord. Dessa strukturer kombinerades nu på ett flertal olika sätt: kronologiskt presenterade bloggar, kategoriskt strukturerade diskussionsforum, arkiv av vitt skilda slag. Sökmotorerna var ännu mest ett hjälpmedel. Det var bara på Google och på vissa nätbutiker som den tomma sökrutan ställdes i centrum. Flöden fanns i mängder, såväl snabba som långsamma, från IRC-kanaler till RSS-uppdateringar, men dessa tilläts flyta var för sig i sin egen takt.

Kontrarevolutionen vände mångfald till enfald. Flödena leddes samman i ett enda hemmaflöde vars höga hastighet dränker de långsammare formerna av kommunikation. På andra håll gjordes sökrutan till den enda vägen. Ett tidigt exempel var The Pirate Bay, som vid en omdesign sommaren 2005 valde att gå i Googles fotspår.

Faktum är att just The Pirate Bay kan utpekas som en banbrytare för kontrarevolutionen, även om det kanske var en ofrivillig roll. Hotet från antipirater bidrog till att driva den stora mängden fildelning till bittorrent, vilket innebar en förlust av en värdefull möjlighet att botanisera

direkt bland andra användares filer. Bittorrent-fildelningen byggde i stället på att torrent-filerna distribuerades via den ordinära webben. Med ett centralt index placerat på en webbsida var fältet öppet för reklammånglare att göra sig en hacka. För att hålla sig flytande trots alla attacker tvingades The Pirate Bay till att acceptera reklam av ett allt mer olidligt slag. Själva fildelningen fungerar emellertid ganska väl – något som kan ha bidragit till att innovationen avstannade på P2P-området efter att bittorrent blivit etablerat. Det kom inga nya fildelningsprotokoll och gjordes heller inga experiment med att använda bittorrent-tekniken på alternativa sätt. Att fildela blev för genomsnittsanvändaren detsamma som att använda en nättjänst. Därigenom hade också grunden lagts för etableringen av nättjänster som Spotify.

Kontrarevolutionen kännetecknas av en innovationsregim som står i total kontrast mot det tidiga nollnolltalets mångfald. Det handlar inte längre om att skapa nya protokoll eller öppna standarder. Vad som nu byggs är inte verktyg utan plattformar, placerade i molnet och kontrollerade av olika företag. Plattformarna hotas av verktyg, för verktygen tillåter en att göra saker på egen hand. Förutsatt att alla är mobilt uppkopplade, tenderar dock plattformarna att vara överlägsna när det gäller att skapa bekvämlighet av det slag som kan locka en bred folkmajoritet att göra internet till sin främsta källa till underhållning. Åter görs en rigid åtskillnad mellan konsumtion och produktion, mellan klient och server.

9.

Tesen om en kontrarevolution kan vara svårsmält, eftersom det är en pessimistisk tes. Däremot är den inte deterministisk. Någonting håller på att gå förlorat, men eftersom historien inte tar slut finns det alltid en möjlighet att vända den i en annan och bättre riktning.

Djupt inne i pessimismen finns ett frö av optimism. En oförblommerad optimism riskerar däremot att slå över i fatalism, i tron på att nätets historia följer en riktning som redan är utstakad. När kontrarevolutionen fick övertag omkring 2007, var det just i skepnad av entusiasm för nätets nya deltagarkultur.

Nollnolltalets nätradikaler etablerade en viss typ av optimistisk historieskrivning. Berättelsen handlade om hur en ursprunglig frihet hade blivit kväst och ersatt av toppstyrning, men att ofriheten ändå bara var en historisk parentes, eftersom internet har en inneboende förmåga att återupprätta friheten. Det handlade alltså om tre efterföljande epoker, där det förutsattes att vi stod på tröskeln till den tredje, sista och ljusaste epoken.

Efter att IT-bubblan kraschat, fanns det viss efterfrågan på nya former av optimism, kopplad till något annat än börskurser. En sådan optimism lanserades av Andy Oram, som påminde om att internet till sitt ursprung är ett »dumt nät«, utformat för kommunikation mellan jämlika noder. Därför hade 1990-talet bara varit en historisk parentes, där främmande krafter påtvingade nätet en uppdelning mellan server och klient. Med år 2000 grydde däremot en ny morgon. Den första klara ljusstrålen som nådde över horisonten utgjordes av Napster.

Några år senare började en liknande berättelse att pre-

dikas av upphovsrättsreformisten Lawrence Lessig. Hos honom hade dock tyngdpunkten flyttats, från infrastruktur till kultur. Samtidigt vidgades tidsperspektivet från årtionden till århundraden.

Lawrence Lessig beskrev hela 1900-talet som en historisk parentes. Kombinationen av enkelriktade massmedier och restriktiva upphovsrättslagar hade gjort kulturen *read-only*. Under tidigare sekler hade kulturen däremot varit *read-write*, öppen för aktivt deltagande. Och på 2000-talet skulle internet garantera återuppståndelsen av detta medskapande kulturklimat, i form av en digital remixkultur. Lawrence Lessig lät sitt glada budskap ackompanjeras av *mashups*, alltså musik- och videoklipp där kontrasterande arkivmaterial på lätt ironiserande vis kombineras till en lekfull helhet. Efter att skivbolag försökt stoppa »The Grey Album« – en kombination av The Beatles och Jay-Z – blev detta synnerligen populärt bland kritiker av upphovsrätten.

Mashup-estetiken framställdes inte sällan som själva formeln för hur nätet skulle befria kulturen. Det rörde sig om lättsmält humor i form av korta videoklipp – som gjort för att spridas via Youtube, som grundades 2005. Faktum är att remixkulturens utbredning är oskiljbar från Youtubes snabba frammarsch, det vill säga en rörelse mot centralisering, där P2P övergavs till förmån för en nät-tjänst ägd av Google.

Nu är det dags att sammanfatta den kontrarevolutionära vändningen i nätets historia.

- En rörelse mot ökad centralisering, där allt mer av interaktionen förlitar sig på ett fåtal stora nättjänster. Åtskillnaden mellan klient och server skärps på nytt, efter att tidigare ha luckrats upp i olika P2P-nätverk.
- En uppluckring av den etablerade norm som säger att en datoranvändare själv får avgöra vilka program som ska installeras i datorn. Detta sker främst genom att persondatorn gradvis trängs undan av mobila enheter, vars operativsystem endast tillåter programvara som godkänts på förhand.
- En anpassning av de mobila enheterna till att ta emot data från »molnet«, genom att de har låg lagringskapacitet men hög bandbredd. Därmed uppmuntras ett beteende där individen inte längre ägnar sig åt att arkivera data, utan i stället förlitar sig på att allt ska finnas tillgängligt på annat håll.
- En rörelse bort från nischad elektronik som kameran, musikspelaren och läsplattan. Dessa funktioner byggs i stället in i de mobila enheterna som ständigt är uppkopplade mot nätet, vilket leder till att fotografering, musiklyssnande och läsning utsätts för en ny nivå av distraktion.
- Ett sammanförande av alla nätets dataflöden i ett personaliserat hemmaflöde för varje enskild användare, vilket leder till att det långsamma drunknar i det snabba. Historiens horisont krymper och arkiv över äldre information blir svårare att hitta.

- Ett avskaffande av hypertext *och* hierarki. Dessa principer ersätts av två andra: det ständiga flödet och den tomma sökrutan. Flödet tillämpar en strikt åtskillnad mellan text och kod. Sökrutan förutsätter, till skillnad från hypertexten, att individen på förhand vet vad hon är ute efter.
- En motoffensiv mot bruket av fri mjukvara, genom att program körs på en server i stället för att distribueras till användarnas egna datorer.
- En allmän tendens att sälja abonnemang i stället för exemplar, vilket ligger i linje med en finansialiserad ekonomi.
- En ny innovationsregim där företag bygger plattformar i stället för att utveckla verktyg.
- En avvecklad anonymitet, till förmån för ständig inloggning som garanterar en detaljerad kartläggning av konsumentbeteenden på nätet. Därmed kan varje användare mötas av riktad reklam och ett »personaliserat« utbud av information. Som en bonus underlättas även statlig övervakning.

Nollnolltalet gjorde oss alla till arkivarier. Vi upprättade digitala arkiv i megabyte, gigabyte och terabyte. Vi skaffade mp3-spelare som vi fyllde med musik och digitala kameror som fyllde hårddisken med tusentals fotografier. Vi nedtecknade våra tankar i bloggar där gamla inlägg hela tiden fanns prydligt insorterade i högerspalten, under rubriken »arkiv«.

Tiotalet närmade sig med löftet om att förenkla det digitala livet. Nu skulle vi slippa ansvar för arkiven. Alla filer var nämligen förutbestämda att uppstiga till Molnet – en platslös plats där all data är ständigt tillgänglig, förutsatt att man är ständigt uppkopplad. Riktningen pekades ut av Apple med handdatorer som kallades Iphone och Ipad. Därmed bröts nollnolltalets trend i riktning mot allt större hårddiskar. Hårdvaran av i dag är främst gjord för att konsumera filer som finns lagrade på annan plats – i molnet. Detta konsumtionsbeteende bejakas till fullo av »molnmodernismen«, tidens nya ideologi, som fått stort genomslag i Sverige.

För en molnmodernist är det inte längre aktuellt att ladda ner musik till hårddisken, eller att lägga in den egna cd-samlingen där. Musiken strömmar i stället från Spotify. Framsteg har blivit synonymt med centralisering: alla filer i molnet. Bekvämlighet är att glo på långfilmer från

Netflix, teve från SVT Play, övrigt från Youtube. Privata dokument lagras hos Google och bekantskaperna på Facebook, medan debatterna förs på Twitter - inte längre utspritt bland olika bloggar.

Att arkivera filer på sin egen hårddisk har på 2010-talet blivit lika omodernt som det var att tillaga sin egen tomatsocka på 1950-talet. Förvisso kom inte all mat då från konservburk, lika lite som all musik nu kommer från Spotify. Men då som nu är självsäkerheten på topp bland de modernister som funnit en formel för det rationella. Då ersattes hantverksmässig tillverkning av industriell massproduktion med det löpande bandet i centrum. Nu har vi fått mobila bredband som låter småskaliga arkiv ersättas av storskaliga serverhallar.

Kulturens infrastruktur har centraliserats förr. För ett halvsekel sedan fick vi fler radionkanaler och fler TV-mottagare i hemmen. Etermediernas utbredning innebar en tillbakagång i bruket av bandspelare. En global subkultur av »bandamatörer« hade under 1950-talet byggt upp egna ljudarkiv i sina garderober. De sjöng duett med sig själva och klippte samman ljudspår till diabildvisningar. Via postväsendet fildelade de bandinspelningar med entusiaster i utlandet och beskrev gärna detta som en insats för världsfreden.

Bandamatörerna vände sig mot radions skval och tevesoffans passiva kulturkonsumtion. Inte heller gav de mycket för kassettband, vilket de betraktade som en materiell inlåsning av mediet som försvårade klippning. Ändå innebar ljud- och videokassetternas utbredning på 1970-talet att pendeln svängde på nytt - denna gång bort från molnet. Ungdomar valde bort radions strömmade

musik till förmån för egna kassetarkiv. Eftersom detta från kulturpolitiskt håll sågs som ett problem, tillkom de första förslagen om kassettskatt. Men för 1980-talets musikaliska underjord blev just kassetten det centrala mediet – en preferens som återuppstått på 2010-talet, delvis som en reaktion mot det digitala molnet.

Vår tids molniga medieklimat präglas av en genomgående skiktning mellan två slags molntjänster. Den breda massan håller till godo med Spotify, som siktar på att tillhandahålla »all« musik, men bara så länge den utgivits av ett skivbolag som slutit avtal. Samtidigt rör sig de passionerat musikintresserade snarare mot Soundcloud, där vem som helst kan ladda upp eget material. Professionella filmer finns på Netflix, men allt annat finns på Youtube. Någon liknande skiktning finns inte i fildelningsnätverken.

Alla arkiv bygger på någon typ av gallring. Filer som delas i ett fildelningsnätverk förbli bara tillgängliga så länge någon behåller dem i sitt lokala arkiv, som förblir öppet för delning - men då kan det räcka med en enda entusiast, någonstans på planeten. Utbudet av musik på ett gammalt fildelningsnätverk som Soulseek är betydligt större än vad som kan erbjudas av Spotify, men att hitta det eftersökta kan ta något längre tid.

Molntjänsterna är arkiv där makten att gallra finns på en central punkt – ofta i USA snarare än i Sverige. Kriterierna för gallring är oftast luddiga: texter, bilder eller ljud kan avlägsnas för påstått upphovsrättsintrång, men lika gärna av politiska eller moraliska skäl. Grundregeln är ändå att allt behålls. Men hur länge? En vacker dag kan ett företag köpas upp, vilket kan betyda att innehållet i deras moln försvinner eller blir inlåst.

Som användare av molntjänster får vi ytterst sällan några ordentliga garantier för långsiktig beständighet.

Långtidslagring av digital information är inget som löser sig själv. Hårddiskar har en begränsad livslängd, så för att vara någorlunda säker på att behålla en digital fil måste du ständigt kopiera den på nytt, helst vartannat år och helst i två exemplar. Om inte sådana åtgärder vidtas, kommer det bli slumpen som gallrar i arkivet. Och nog kan det finnas en skönhet i detta, någonting befriande i att plötsligt slippa vårda sina tusentals fotografier eller i att tvingas bygga upp sin musiksamling på nytt. Samtidigt finns det något djupt kusligt i de digitala arkivens nyckfullhet.

När vi fyller hårddisken med bilder på våra barn, tänker vi nog ogärna på att dessa digitala filer med stor sannolikhet kommer att vara eliminerade innan barnet blivit vuxet. Även om vi till en början bemödar oss om regelbunden säkerhetskopiering, tenderar den blotta mängden av arkiverade filer till slut att bli oöverskådlig. Att söka upp en bild från en viss situation blir omöjligt, om vi inte först har lagt ned en betydande tid på att förse varje bild med en beskrivning – men hur ska vi då ens få tid att titta på alla bilderna?

Att lagra digitala foton i en växande hög ter sig allt mindre tilltalande. Familjefotograferandet verkar nu gå åt två motsatta håll samtidigt. Ena riktningen kan kallas för postdigital: vi kan låta ett urval av våra foton skrivas ut på papper, för mer beständig lagring i bokhyllan. Alternativet är att låta bilderna uppslukas i ett flöde, på Facebook eller Instagram, där de ges omedelbar spridning till den närmsta kretsen, utan att vi bekymrar oss om att återfin-

na dem. Efter bara några dagar glider bilderna bort från vår horisont, precis som med diskussionerna på Twitter.

Men att arkivet glider ur sikte betyder inte att det försvinner. Varje bild som laddas upp, varje tweet och varje klick, lagras någonstans i molnet. Informationen arkiveras, låses in och blir till råvara för de företag som vill finna mönster i våra nätbeteenden. Ju mindre tid vi själva lägger på att arkivera, desto större blir arkivets makt över oss.

Trosbekännelsen till e-boken hör numera till de årligt återkommande ritualerna på bokmässan i Göteborg. Varje år arrangeras branschseminarier med samma budskap: det digitala genombrottet har visserligen dröjt, men nu är det bara en tidsfråga – den nya bokmarknaden hägrar runt knuten! Ängsliga blickar kastas mot USA, där e-böckerna står för en anseelig del av bokförlagens intäkter. Ännu så länge tycks alla utgå från att samma utveckling är förutbestämd att upprepas även i Sverige.

Så varför har inte svenskarna börjat köpa e-böcker? Förläggareföreningen ställde nyligen frågan i en rapport, där svaret blev att det är piratkopieringens fel. Om bara lagstiftningen ändras för att möjliggöra en hårdare jakt på fildelare, så kommer e-boken att få sitt kommersiella genombrott även här. Som om den svenska allmänheten redan läste e-böcker, men måste tuktas till en bättre betalningsmoral. Längre från sanningen är svårt att komma.

Sanningen är att det genombrott för e-boken som skedde i USA aldrig kommer att upprepas i Sverige. Där bars e-boken fram av läsplattan Kindle, som subventionerades av Amazon och därför fick en stor spridning. Men sedan kom surfplattan och trängde undan läsplattan till massmarknadens marginaler.

Läsplattan är särskilt ägnad för koncentrerad och linjär

läsning av längre texter. Perfekt för romaner, om än inte alltid för facklitteratur eller serier. Surfplattan är däremot optimerad för multimedia, interaktion och ständig uppkoppling. Visst går det att läsa böcker på den, men läsningen är bara en app i mängden och där finns alltid annat som blipper efter uppmärksamhet.

Nu rapporteras från USA att marknaden för e-böcker har slutat växa. Mönstret i de anglosaxiska länderna tycks vara att e-böckernas andel av bokmarknaden stabiliserar sig kring 15–25 procent. Det är en allvarlig knäck för den teknikdeterministiska idén om att e-boken skulle vara förutbestämd att dominera framtidens bokmarknad. Men det betyder inte att pappersboken triumferar. Snarare är det bokläsning i allmänhet som trängs åt sidan när varje bok befinner sig i ständig konkurrens med hela nätet. Om detta är ett problem, hur ska det då hanteras? Tja, det duger åtminstone inte att skylla på momsregler eller piratverksamhet.

Musik är inte ett offer för konkurrens om uppmärksamheten på samma sätt som litteraturen är det. Men sådana skillnader har ofta ignorerats i de senaste årens branschdebatter om digitalisering. Utgångspunkten har varit att böckerna kommer att vandra samma väg som musiken redan har vandrat, med några års fördröjning. Pappersbokens framtida roll kommer att bli ungefär lika marginell som vinylskivans roll i samtiden. Om inte bokförlagen helhjärtat omfamnar e-boken, kommer de att upprepa skivbolagens tidigare misstag – så lyder sensmoralen.

När nu e-bokens tilltänkta genombrott verkar ha kört fast, blir det än mer frestande att blicka mot musikmark-

naden i hopp om att hitta en riktning framåt. Under sensommaren 2013 märktes, i bokbranschens internationella debattforum, kraftigt upptrissade förväntningar som knöts till tanken på ett »Spotify för e-böcker«.

Tanken är alltså att litteratur ska säljas som abonnemang och konsumeras som en buffé – läs allt du vill läsa till ett fast månadspris på under hundralappen! Chansen att detta kommer att förverkligas är minimal. Kalkylen går inte ihop. Inte om buffén ska innehålla hela bokmarknadens mittfåra.

På denna punkt ligger Sverige två år före. Här var det kring 2011 års bokmessa som ett nystartat företag utlovade just detta – »ett Spotify för e-böcker« – vilket pressen frikostigt gav uppmärksamhet. Av allt att döma slutade försöket i fiasko, som så ofta när entreprenörer ska starta »det nya Spotify«. Däremot har Netflix haft stor framgång i att göra rörlig bild till en abonnemangsprodukt. Men medan Spotify vill ge intryck av att erbjuda »all musik«, satsar inte Netflix på »all film« utan på utvalda produktioner som passar särskilt väl för datortittande. Kan-ske kan detta ge en tankeställare i e-boksfrågan.

Förlagsbranschen har bundit sig vid en endimensionell idé om digitalisering: att bokmarknaden i sin helhet ska skifta format från pappersbok till e-bok, utan att det litterära innehållet påverkas. Nu blir det nödvändigt att tänka större. Surfplattornas och telefonernas ständiga uppkoppling låter läsandet övervakas i detalj, både för att rikta reklam och för att ge återkoppling till förlag och författare. Det finns oanade möjligheter att skraddarsy den litterära produkten för varje enskild läsare. Frågan är bara om en sådan produkt alls kan kallas för bok.

Lyra Ekström Lindbäck tog upp dessa frågor till debatt i början av 2013. Hon uttryckte sig, av goda skäl, vagt. Men hon var tydlig med att litteraturens digitalisering har förmåga att spränga bokmediets ramar. Genast skyndade ängsliga kulturjournalister att hålla med henne: vi tror också att e-boken är framtiden! Fast detta var inte vad hon skrivit. E-boken är ju också en bok. Om litteraturen och litteraturkritiken på allvar ska söka sig bortom det linjära bokformatet, vilket Lyra Ekström Lindbäck pläderade för, då skulle e-boken förvandlas till en anakronism.

Jämförelsen med »virtuell verklighet« ligger nära till hands. På nittioalet var det visionärt att tänka sig framtidens internet som en tredimensionell simulation av den vanliga verkligheten – antingen på en skärm som i spelvärlden Second Life, eller rakt in i hjärnbarken som i filmen Matrix. Men kring nollnolltalets mitt vände sig nätdrömmarna åt ett helt annat håll. Verkligheten blev inte simulerad, utan dokumenterad. Vardag rekonstruerades inte i skärmen, utan fylldes av små skärmar med rullande flöden. I stället för virtuell verklighet fick vi sociala medier.

Vi vet ännu inte vart litteraturens digitalisering kommer att leda på längre sikt. Kanske växer det fram nya former av litteratur, bortom bokmediet. Det kan bli bättre, det kan bli sämre. Men för att påverka framtiden, måste vi först bryta med tanken på att utvecklingen skulle vara förutbestämd.

Vi borde kanske prata om vårt beroende av sökmotorer. Ett beroende som gissningsvis överlag är djupare bland forskare inom humaniora, än vad som är fallet med samhälls- och naturvetenskaperna. Vi söker efter böcker, vi söker efter artiklar, vi söker källmaterial i arkiv och vi söker på Google. Men när vi ska formulera vår vetenskapliga metod, då skulle vi aldrig drömma om att nämna sistnämnda företag. Oftast tänker vi inte ens själva på dess förmedlande roll mellan oss som forskare och det som vi vill undersöka.

Sökmotorer är alltså namnet på den mjukvara som utgår från en sökterm och presenterar en rangordnad lista med sökresultat. Redan för trettio år sedan var biblioteken i färd att ersätta sina kortregister med dataterminaler. Senare kom webben med dess kommersiella sökmotorer som Altavista, Hotbot och Yahoo, vilka alla kom att marginaliseras av 2000-talets sökjätte Google.

Under innevarande sekel har ett universellt gränssnitt utkristalliserat sig på nätet under ledning av dess kommersiella giganter. Detta gränssnitt ger oss två ingångar i informationsfloden: *den tomma sökrutan* och *det ständiga flödet*, vilka båda kompletteras av *den automatiska rekommendationen*.

Sökrutan står i centrum för en uppsjö av tjänster, från

nätbokhandlar och bibliotekskataloger till Spotify, The Pirate Bay och Youtube. Flödet utgör ryggraden i samtliga så kallade sociala medier, exempelvis Facebook och Twitter, som för övrigt kan betecknas som strukturellt historiefientliga. De har avsiktligt konstruerats så att det ska bli svårt att blicka bakåt, att återvända till en interaktion som skedde förra veckan. Användarnas uppmärksamhet riktas aktivt mot den senaste dagen, timmen, minuten och sekunden.

Arkivet finns där och är enormt, men dolt bakom hemliga algoritmer. Vi får tillbaka det i filtrerad form. Var vi än befinner oss på webben blir vi ständigt försedda med rekommendationer som mjukvaran räknat ut åt vår personliga användarprofil: böcker som vi borde läsa, musik som vi borde lyssna på, människor som vi borde lära känna.

Tendensen som kan anas är att dessa tre funktioner – sökruatan, flödet och rekommendationen – överkodar eller rentav upphäver den »hypertext« som låg till grund för 1990-talets metaforer om ett horisontellt »surfande«. Vi får i stället en nätupplevelse som på många sätt är bekvämare, men samtidigt mer övervakad och utan neutrala betraktelsepunkter. Varje gång vi visar vår nyfikenhet genom att exempelvis söka efter en sökterm, lagras sökningen i en databas och kommer framöver ligga till grund för rangordningen av sökresultat både för oss själva och andra. Detta gäller för nätanvändare i allmänhet och har knappast mindre betydelse för oss som använder nätet i vår forskning.

Mitt eget högskolebibliotek uppgraderade nyligen sin digitala katalog. Tidigare fick man söka efter bibliotekets böcker i dess egen katalog, men om man ville söka efter ve-

tenskapliga artiklar fick man följa länkarna till en rad olika databaser. Nu finns i stället bara en enda sökruta som ger snabb tillgång till träffar både bland böcker i det lokala beståndet och artiklar i de digitala databaserna. Smidigare för forskare och studenter – men samtidigt ett led i en maktförskjutning inom den akademiska infrastrukturen.

Högskolebibliotekets nya sökmotor är nämligen en tjänst som köps in utifrån. I detta fall från Ex Libris som är en av flera koncerner som konkurrerar på den internationella marknaden för biblioteksmjukvara. Varje sökning i bibliotekskatalogen går nu via Ex Libris servrar i utlandet. Utan tvivel lagras där sökningarna i en ständigt växande databas. För visst finns det ett kommersiellt intresse av att finna mönster i de sökningar som görs av miljontals forskare och studenter på bibliotek världen över. Företag som Ex Libris erbjuder redan topplistor över akademiska trendämnen i form av så kallade appar. Deras affärsmodell bygger på att forskare i allt högre grad kommer att efterfråga mjukvarufilter för att hålla sig ajour i det tilltagande överflödet av publikationer inom respektive forskningsfält.

Enligt ekonomhistorikern Philip Mirowski flödar nu riskkapital till sådana företag som gör sig redo att fylla det tomrum som uppstår i den akademiska infrastrukturen när *peer review*-modellen går mot sin kollaps. Den blotta mängden av nischade tidskrifter förstärker sökmotorernas betydelse. I stället för att följa vissa tidskrifter, tenderar forskare till att följa vissa nyckelord och söktermer. Kanske är detta bara början på en rörelse mot nya sätt att validera vetenskapliga publikationer på grundval av statistiska algoritmer.

Företagen på denna marknad omger sig ofta med en rebellisk retorik, vars kärna kan återföras till Friedrich Hayeks marknadsliberala ideal av *katallaxi*. Det handlar om att uppvärdera *the wisdom of crowds* på bekostnad av den kritiskt tänkande experten. Men allra främst rör det sig kanske om ett sätt att utnyttja obetalda arbetsinsatser för att sälla i ett överflöd, låsa in arbetets resultat och låta akademiska institutioner betala för det.

Academia.edu är ett kommersiellt försök att skapa en akademisk motsvarighet till Facebook. I början av 2012 passerades miljonen användare och under året som följde märktes tecken på snabbt växande aktivitet. Såväl doktorander som seniora forskare flockades kring sajten för att lägga upp sina publikationer, märkta med nyckelord, i hopp om att vinna en större publik och i förlängningen bli citerade. Precis som Facebook är Academia.edu konstruerat för att uppmuntra tendenser till narcissism. Användarna får detaljerad information om vilka söktermer andra har använt för att hitta deras uppsatser. Detta bidrar till att skola forskare i att formulera sig på ett »sökmotor-optimerande« vis – alltså att skriva på ett sätt som ska förbättra positionen i sökmotorerna, snarare än på ett litterärt sätt. Universitetens informationsenheter manar rutinmässigt forskarna att gå i samma riktning.

Forskare inom humaniora rör sig alltså in i ett allt djupare beroende av sökmotorer, både för att nå fram till sitt material och för att nå ut med sina forskningsresultat. Val av teoretiska begrepp, särskilt vid rubriksättning, betingas av i vilka sökresultat som forskaren vill plantera sin artikel. Urvalet av källor betingas av vilka sökbara metadata som det digitaliserade materialet är försett med. Varje

bruk av Google i forskningsprocessen graviterar mot en osynlig »filterbubbla«, skräddarsydd för den enskilde användaren med utgångspunkt i en uträkning av förväntade preferenser baserad på tidigare beteenden på nätet.

Från humaniorahållet finns olika sätt att reagera på allt detta. Två reaktioner pekar mot varsitt dike. Den ena reaktionen består i att ställa sig utanför, genom att omhulda en forskning som är obefläckad av internet. En enskild individ kan undvika sökningar i Google Scholar, eller fnysa åt kollegor som registrerat sig på Academia.edu. Sådana handlingar kan bygga en asketisk identitet men det är föga troligt att de rådande betingelserna rubbas.

Den motsatta reaktionen består i att ställa sig innanför, att skapa »digital humaniora« där forskningen förväntas visa framåtanda genom att resultera i multimediala presentationer och sökbara databaser. För några år sedan formerade sig *digital humanities* som en aspirerande expertis med många idéer om hur humaniora borde söka sin framtid i en ny typ av digitalt laboratorium. Även om idéerna förtjänar att diskuteras i vidare kretsar, är inrättandet av en ny expertklick ingen lösning på de utmaningar som humaniora som helhet står inför.

En mer realistisk respons kan handla om att fördjupa förståelsen av vad det innebär att relatera till digitalt överflöd i en forskningsprocess. Inte minst handlar det om en förståelse av sökbarhetens gränser. Det kan handla om brister i digitaliseringen av analogt material, om hur viss information tenderar att drunkna i ett brus, om hur sökmotorer inte är lingvistiskt neutrala samt om hur rangordningen av sökresultat baseras på mönster som hittats av mjukvara i tidigare sökningar.

Detta är inga nya frågor för arkiv-, biblioteks- och informationsvetenskaperna. Med utgångspunkt därifrån förtjänar de att förankras bredare inom hela området humaniora, som då kan tillägna sig nya former av kritisk reflexion. Kritik förutsätter en förmåga att medvetet växla mellan distans och närhet, i detta fall i förhållande till de digitala medierna (och därmed även till en stor del av den akademiska infrastrukturen).

Ständigt iscensätts i den allmänna debatten en motsättning mellan skeptiker och entusiaster i frågor som rör ny teknik. Humaniora har ett kritiskt uppdrag som går djupare än så. Ett sätt att hitta till detta uppdrag är att tänka sig en negativitet i förhållande till det universella gränssnitt som kommit att dominera samtidens internet. Som ovan nämnts består detta gränssnitt av tre funktioner: sökrutan, flödet och den automatiserade rekommendationen.

För det första: att negera sökrutan. Vad innebär det? Inte att avstå från sökningar, men kanske att stå fast vid legitimiteten i en forskning som kretsar kring annat än begrepp, trots att begreppsfixeringen ligger i linje med alla påbud om sökbarhet.

För det andra: att negera flödet. Detta får helt enkelt tolkas som ett påbud om att historisera. Med tanke på de digitala flödesmediernas korta tidshorisont, ökar behovet av att historisera även det allra närmaste förflutna. Här har humaniora bättre förutsättningar än flertalet samhällsvetenskaper.

För det tredje: att negera det automatiserade urval som vilar på statistiska beräkningar. Om man använder citeringsindex för att validera kvaliteten på forskning, kan man lika gärna påstå att ett videoklipp på Youtube får sin

kvalitet validerad genom det stora antalet visningar. Insikten om detta banala förhållande bör få vissa konsekvenser. Det handlar inte att förkasta statistiska metoder, men däremot om att värna och utveckla alla andra sätt att validera ny kunskap inom humaniora.

Robotarnas kapprustning

1.

Lika lite som nätet kan tänkas bort från bok- och tidningsväsendet, kan spam tänkas bort från nätet. Vad detta betyder är att spam – liksom de olika teknikerna för att bekämpa spam – är på väg att bli en del av existensvillkoren för litteratur och journalistik i allmänhet.

»Spam« är en samlingsterm för olika typer av oönskad information som sprids urskillningslöst i digitala kanaler. Motivet är nästan alltid kommersiellt, men det kan också vara politiskt. Ofta är det ljusskygga aktörer som ligger bakom, men gränsen mellan spam och »normal« reklam är knappast knivskarp – särskilt inte i ett medium som e-post, där det är svårt att undvika flodvågorna av nyhetsbrev. Andra varianter är av mer experimentell natur. Enorma kvantiteter spam kan spridas endast i syfte att testa hur ett nätverk responderar och finjustera algoritmerna för att sedan sprida ytterligare spam.

När vi först lärde känna spam var det just i form av e-post. Vi lärde oss ordet »skräppost« och vände oss vid att sådan måste filtreras bort, även till priset av viss *collateral damage*. Vi lärde oss skratta åt löften om pengar från Nigeria, förlängda könsorgan och åt hur spammare försökte kringgå spamfilter genom omskrivningar av typen »vi4gra«. Vi lärde oss rentav en ny typ av vit lögn: den

som inte har mejlat något i tid kan skylla på att det måste ha fastnat i spamfiltret. De som trodde att skräpposten skulle avta har fått fel. Bland all e-post som sänds i världen är åtminstone hälften spam, enligt de allra försiktigaste beräkningarna.

I takt med att nätet vecklade ut sig, lärde vi känna nya typer av spam. Alla som haft en blogg med kommentarsfunktion är van vid att få automatiskt postade kommentarer vars enda syfte är att länka till andra webbsidor. Ett kommentarsfält kan inte klara sig utan att spamfilter, men i varje spamfilter fastnar även legitima kommentarer.

Överallt på nätet där det finns en öppning för envar att publicera sig, kommer det förr eller senare dyka upp robotar som skräpar ned med drivor av tvivelaktiga länkar. Sajter som bygger på radikal öppenhet – till exempel Wikipedia – kan inte överleva utan att ständigt upprätthålla båda manuell och automatisk bevakning.

Precis som hotet från upprorsmakare har bidragit till att forma den moderna stadsplaneringen, precis som sätten att bygga hus är oskiljbara från risken för inbrott, går det inte att skilja nätets framväxande arkitektur från kampen mot spam. Och som redan konstaterats: detta gäller även för böcker, tidningar och andra medieformer som på olika vis är stadda i digitalisering.

Den här artikeln kretsar kring fenomenet »robotförslag«. Först ska det dock göras en utflykt till fildelningens värld, för att inhämta exempel på den underliga dialektik som kan veckla ut sig i styrkemätningen mellan spam och filter.

2.

Till näthistoriens storspammare hör också världens största skiv- och filmbolag. När dessa omkring år 2000 kände av hotet från framväxande fildelningsnätverk, svarade de inte enbart med rättsliga medel. Ett par år in i det nya seklet initierade de ett försök att spamma sönder fildelningsnätverken. Företag som Overpeer och Mediadefender anlätades för att pumpa ut felmärkta filer.

Huruvida antipiraterna lyckades i sitt uppsåt går att diskutera. Spammandet fungerade i första hand som ett vapen mot de decentraliserade fildelningsnätverk som uppstått som en »andra generation« efter att Napster hade stängts.

Gradvis började program som Kazaa och Limewire allt mer att förknippas med skräpfiler. Men detta bidrog till att fildelare från 2003 i stor skala övergick till den »tredje generationens« nätverk, baserade på det nya bit-torrent-protokollet. Detta gjorde det svårare för skiv- och filmbolagen att jaga enskilda fildelare. Samtidigt blev fildelningen beroende av centrala index, exempelvis The Pirate Bay. Sådana index gjorde det möjligt att peka ut och plocka bort felmärkta filer, vilket stärkte nätverkens motståndskraft mot spam. De erbjöd även en ny måltavla för upphovsrättsindustrins försök att kväva fildelningskulturen.

Snarare än att attackera enstaka fildelare i hopp om att skrämman massan, attackerades nu det centrala index som fildelningen i allt högre grad förlitade sig på: The Pirate Bay. Trots ett antal fällande domar i svenska domstolar har piratskeppet hållt sig flytande, men till ett allt högre pris. Driften har tagits över av människor som av säker-

hetsskäl håller sig anonyma. Om risken i att leverera bandbredd till The Pirate Bay numera är jämförbar med risken i att låna ut pengar till Grekland, är det inte svårt att räkna ut att torrentrelaterade sajter blir dyrare i drift. Följden av detta är genast synlig för besökaren på dessa sajter, i form av allt mer anskrämlig reklam.

The Pirate Bay har blivit en reklamkanal för ljusskygga entreprenörer som med löften om penisförlängning och samlag försöker lura folk att installera skadlig mjukvara i sina datorer. Detsamma kan sägas om sajter av typen Mediafire, Rapidshare och Putlocker dit envar kan ladda upp musik- och filmfiler så att de blir tillgängliga i det så kallade »molnet«. Delar av fildelningen har flyttat vidare dit i en fortsatt rörelse mot centralisering. Enskilda fildelare kommer där undan risken för upptäckt – till priset av att tvingas navigera i en infernalisk djungel av skräpreklam och falska löften.

Skiv- och filmbolagen lyckades alltså, om än på omvägar, med att använda spam som ett vapen för att skadskjuta fildelningsnätverken. Parallellt med att The Pirate Bay började förlora sin tidigare vitalitet, expanderade den skivbolagskontrollerade musiktjänsten Spotify. Även där blev spam i någon mening till en integrerad del av affärsmodellen. Spotify erbjöd gratis musiklyssning till de användare som accepterade ständiga reklamavbrott, vars primära syfte inte var att marknadsföra produkter utan att göra gratisversionen så svår att uthärda att användarna skulle välja att betala för en reklamfri version.

Återblicken på nollnolltalets strider om fildelning är bara ett exempel på vad som kan kallas »skräpets dialektik», i vilken spam blir en förmedlande instans i motsätt-

ningen mellan överflöd och brist. Tendensen är att varje nytt medium gradvis fylls med allt mer skräp, vilket skyndar på mediets åldrande och driver människor att söka sig till nya medier, där bruset bekämpas av mer kraftfulla filter. Skräpdialektiken spelar in i varje pendelrörelse från öppenhet till slutenhet eller från decentralisering till centralisering. Ingenting tyder på att den ömsesidiga upp-trappningen mellan spam och filter kommer att avstanna. Tvärtom dyker nu spam upp i former som få hade kunnat vänta sig.

3.

En robotbok är en bok som utgivits av ett robotförlag. Ingen enskild människa har varit involverad i beslutet om att utge den enskilda titeln. Robotförlagen har nämligen automatiserat hela processen med hjälp av mjukvara. Karakteristiskt för dessa är att de ger ut ett mycket stort antal titlar, varav de allra flesta troligen aldrig säljer ett enda exemplar. Affärsidén bygger alltså på att det är i stort sett gratis för producenten att lägga ut en boktitel till försäljning. När väl mjukvaran är uppe och försäljningskanalerna etablerade, kostar det inte mer att ge ut tusen böcker än att ge ut tio. Principen om »den långa svansen« tas till sin yttersta spets av robotförlagen.

Robotböckerna kan saluföras som e-bok eller pappersbok, i det senare fallet via print-on-demand. Vad gäller innehållet går det hittills att skilja mellan två typer av robotböcker.

1) Icke-unika titlar. Här rör det sig om återutgåvor av trycksaker som redan finns fritt tillgängliga i digital form, ofta efter att de har scannats av Google. När upphovsrät-

ten har löpt ut är det fullt lagligt för robotförlagen att sälja dessa verk som pappersböcker i billigt utförande. På detta vis utges både skön- och facklitteratur, liksom offentligt tryck, utan åtskillnad mellan klassiker och verkligt obskyrt material. Samma titel saluförs inte sällan av en lång rad olika robotförlag. Konkurrensen leder till att dessa automatiska återutgåvor ofta säljs till ett lågt pris.

2) Unika titlar. Här har böckernas innehåll sammanställts av mjukvara med utgångspunkt i fritt tillgänglig information. Dessa böcker är av facklitterär karaktär och avhandlar ofta något mycket smalt ämne – åtminstone är detta vad titeln ger sken av. Därför kan de även förses med höga priser. Målgruppen är sådana som letar information om ett specifikt ämne och som blir positivt överraskade när det tycks som att någon har skrivit en hel bok om saken.

Fackböcker kan robotgenereras på olika vis. Vissa genereras på grundval av statistik: finns det bara tillräckligt många siffror om något, går det att skapa ett program som automatiskt drar slutsatser och presenterar detta i form av en löpande text, kanske illustrerad med diagram. En fransk ekonom vid namn Philip M. Parker står som författare till hundratusentals rapporter som diskuterar den framtida världsmarknaden för olika produkter, från råolja till portionsförpackad mjukost. Var och en av dessa rapporter är 190 sidor tjock, har ett unikt ISBN och en prislapp på flera tusen kronor. Flertalet säljs aldrig, men några få uppges sälja i flera hundra exemplar vilket borde resultera i en god vinst både för robotförlaget och nätbokhandeln – om än till priset av ett överbelamrat index hos den senare.

Liknande robotar är även på framryckning inom journalistiken. Vissa notiser på sport- och ekonomisidorna är föga mer än siffror som klätts i en språklig dräkt. Just detta iklädande erbjuds numera även av mjukvaruföretag som Narrative Science, vars robotgenererade notiser nu köps in för publicering av ansedda tidningar i USA. Exempelvis är det numera robotar som får analysera företags kvartalsrapporter i *Forbes* – vilket blir extra kittlande om man betänker att affärspressen i sin tur blir automatiskt avläst av robotar som köper och säljer aktier i samma företag. Under den senaste presidentvalkampanjen i USA genererade Narrative Science även nyhetsartiklar om hur snacket hade gått på Twitter om de respektive kandidaterna, med såväl citat som analys av trender, vilket publicerades i ett stort antal lokaltidningar.

Tidningarna har fortfarande mänskliga redaktörer som väljer ut vilka artiklar som ska publiceras. Därför kan man inte säga att robotjournalistiken följer en spamlogik – åtminstone inte ännu. Men även redaktörsfunktionen går att automatisera med robotar. Detta är just vad som sker när Google personaliserar sökresultat med utgångspunkt i den information man tidigare samlat in om en användare. Även tidningar kommer sannolikt att pröva på sådan personalisering i större skala, vilket kan betyda att två läsare kan få olika vinklar på samma nyhet.

För att återgå till den robotgenererade facklitteraturen på dagens bokmarknad, finns även en mindre sofistikerad typ som har rönt något mer uppmärksamhet. »Wikipedia-böckerna« är helt enkelt sammanställningar av artiklar från Wikipedia som en robot har lagt ut till försäljning på nätbokhandlarna – och detta i enorm skala.

4.

»Rasmus Fleischer« är titeln på en robotbok, som säljs till priset av 415 kronor på Sveriges största nätbokhandel. Som författare uppges trion Lambert M Surhone, Mariam T Tennoe och Susan F Henssonow – precis som i fallet med ytterligare något hundratusental böcker som utgivits av förlaget Betascript. Likt alla Betascript-böcker har även denna ett mauritiskt ISBN (978-6134486330). Omslaget pryds av en intetsägande illustration: fem pusselbitar i olika färger. Där finns även en liten blänkare, möjlig att läsa som en varning: »High Quality Content by Wikipedia Articles!«

Sannolikt har den här boken aldrig materialiserats, än mindre blivit läst. Skaran av potentiella köpare ter sig extremt snäv. »Rasmus Fleischer« förblir en rent virtuell bok tills någon väljer att betala för den – vilket inte ens jag själv har gjort. Att räkna ut dess innehåll är ändå inte svårt för den som studerat någon annan produkt från Betascript.

Robotboken som kallas »Rasmus Fleischer« är alldeles uppenbart baserad på den likadant titulerade artikel som finns på engelskspråkiga Wikipedia. Även om denna artikel på sin höjd kan fylla två–tre boksidor, rymmer den ett antal länkar som robotförlagets mjukvara kan använda för att hitta utfyllnadsmaterial. Exempelvis finns en länk till Wikipedias artikel om staden Wien, vilken är betydligt längre då den avhandlar allt från tårtor till tunnelbanenät. Sannolikt har även hela denna artikel inkluderats i robotboken »Rasmus Fleischer«.

Helt säker på innehållet kan man dock aldrig vara när en okänd titel dyker upp i en nätbokhandel. Separationen

mellan metadata och innehåll är ett strukturellt kännetecken för handeln med böcker på internet. Till skillnad från en fysisk bokhandel går det inte att granska innehållet i en bok innan man köper den. Just detta faktum utnyttjar robotförlagen. Om marknaden för så kallade e-böcker kommer att växa, leder detta säkerligen också till nya former av kommersiell spekulation i gränslandet mellan litteratur och spam.

I sociala medier har det nu blivit vanligt med en ny typ av spam som spelar på vår rädsla för att bli socialt stigmatiserade: »Har du sett vilka hemska saker dina vänner skriver om dig? Klicka här för att se!«

Kanske är det bara en tidsfråga innan samma typ av spam dyker upp på bokmarknaden. Vi kan tänka oss robotböcker vars metadata antyder att de innehåller kränkande skvaller om en viss namngiven person, genererat av robotförlag som därmed hoppas att just den utpekade personen ska känna sig nödgad att betala för boken. Något kränkande innehåll behövs inte. Den saken är sekundär i robotsammanhang och kan alltid lösas med hjälp av Wikipedia.

Utvecklingen av mjukvara för semantisk analys kommer troligen att leda till att framtida robotböcker blir mer sofistikerade (för att inte säga »bättre«). Robotgenererade biografier över allehanda halvkändisar kommer att genereras med utgångspunkt i den data som går att skrapa ihop på nätet. Om en tidigare okänd person blir omtalad i pressen på morgonen, kommer det redan på eftermiddagen vara möjligt att köpa en biografi över personen i valfri nätbokhandel. En kvalificerad gissning är att antalet böcker med »Rasmus Fleischer« i titeln snart kommer att överstiga antalet böcker med Rasmus Fleischer som författare.

Fenomenet med robotgenererade Wikipedia-böcker blev märkbart under 2010. Banbrytande i sammanhanget var det tyska förlagshuset VDM, Verlag Dr Müller, grundat av en viss Wolfgang Philipp Müller. Tidigare hade VDM bland annat sysslat med att utge akademiska examensarbeten via print-on-demand. Målgruppen för sådana utgåvor torde till stor del bestå av studenternas närmaste släktingar, som lät sig imponeras av tanken på en »riktig bok«.

Efter hand flyttade VDM en del av sin verksamhet *offshore* till Mauritius – kanske för att den lilla önationen är en generös leverantör av ISBN. Kostnaden för ett ISBN måste nämligen vara nära noll för att robotförlagens affärsidé ska gå runt. Med bas på Mauritius etablerade VDM tre nya *imprints* (underförlag): Alphascript, Betascript och Fastbook. Alla var inriktade på att spamma nätbokhandlarnas index i förhoppning om att sälja dyra bokutskrifter av Wikipedia.

Precis samma affärsidé hade ett annat robotförlag som dök upp vid samma tid, det USA-baserade Books LLC som även opererar på andra språk under förlagsnamn som Bücher Gruppe och Livres Groupe. Snart dök det upp ytterligare en handfull robotförlag som sålde samma typ av Wikipedia-böcker. Den materiella produktionen sker ofta i samarbete med de stora aktörerna inom självpubliceringsindustrin, exempelvis Lightning Source och Amazon.

Amazon gjorde tidigt klart att de inte såg robotförlagen som något problem, då de av princip inte ville lägga sig i vilka produkter som såldes via deras egna butiker. Responsen från Sveriges största nätbokhandlar, Adlibris

och Bokus, var mer ambivalent. Ena dagen hänvisade de till att många kunder uppskattade möjligheten att köpa utskrifter av Wikipedia. Nästa dag erkände de att robotförlagen var ett problem, men skyllde på att de saknade kontroll över sitt eget utbud. Något tydligt beslut har ännu inte fattats.

Vissa robotböcker har försvunnit från svenska nätbokhandlar men de flesta är kvar, även om några har fått inskränkt sökbarhet. Adlibris valde att införa en informativ varningstext på produkter från några kända robotförlag. Enligt egen uppgift ledde detta till att antalet sålda exemplar minskade från hundratals robotböcker per dag till kanske en om dagen. Men ingen kan veta säkert. Bokmarknaden är oöverskådlig och för att avgöra om en bok är en robotbok måste man granska dess innehåll, vilket i många fall inte ens nätbokhandlarna kan göra – och inte ens då kan man vara säker. En robotiserad återutgåva av de slag som nämndes ovan kan vara omöjlig att skilja från ett faksimil som återutgavs av ett »riktigt« förlag. Vad som utmärker en robotbok handlar ytterst inte om innehållets kvalitet, utan det faktum att den pumpats ut på marknaden jämte ett ofattbart antal andra böcker, helt utan redaktionell urskillning.

Under 2010 köptes robotböcker in av ett stort antal svenska forskningsbibliotek, men under 2011 tycks detta tillflöde ha stoppats. Nu har även BTJ, som förmedlar inköp till bibliotek, infört ett filter som tar bort böcker från nio kända robotförlag bland sökresultaten. Men att identifiera robotförlag vid namn är en tillfällig lösning.

Under 2011 dök det upp ett stort antal nya imprints, alla med bas på Mauritius och sannolikt tillhörande

VDM-koncernen. Nu började robotböcker med text från Wikipedia att pumpas ut under förlagsnamn som Acu, Anim, Aud, Bellum, Brev, Cede, Ceed, Cel, Chromo, Chrono, Civ, Claud, Commun, Cred, Crypt, Culp, Dicho, Dic, Dict, Dign, Duc, Duct, Equ, Fec, Fer, Fidel, Fiu, Frac, Ject, Junct, Lect, Loc, Log, Miss, Onym, Ord, Part, Patho, Phon, Plac, Plais, Plic, Prior, Polic, Pon, Popul, Psycho, Rupt, Salu, Salv, Secut, Sent, Serv, Sess, Solv, Soph, Spell, Spir, Sta, String, Stru, Tempor, The, Tort, Tract, Turbs, Typ, Util, Vad, Vent, Ver, Vert, Volut och Volv. Från det sistnämnda förlaget finns i skrivande stund 1292 böcker i utbudet på Adlibris. Samtliga bär författarnamnet Sören Jehoiakim Ethan och har en titel som överensstämmer med en artikel på Wikipedia.

Mångfaldigandet av antalet imprints gör robotförlagen svårare att hantera för nätbokhandlar, distributörer och bibliotek. Att filtrera bort alla förlagsnamn ter sig inte längre som en möjlighet. Det skulle utan tvivel drabba »oskyldiga« förlag som råkar ha samma namn. Ett sätt att bli kvitt VDM-koncernens spam är förstås att filtrera bort alla böcker vars ISBN börjar med 978613. Men då försvinner även andra böcker som utgivits på Mauritius.

Problematiken som är under uppsegling kan beskrivas i termer av barnet och badvattnet, eller lite mer dramatiskt som en robotarnas kapprustning. För att bekämpa spam blir det ofta nödvändigt att förlita sig på automatiska spamfilter. När robotar kämpar mot robotar uppstår ibland underliga effekter. Risken finns rentav att kombinationen av spam och spamfilter kan utnyttjas av aktörer som vill realisera en typ av censur. Ett litet bokförlag kan medvetet »dränkas« i spam från robotförlag som startats

enkom i detta syfte, för att sedan se sina böcker fastna i spamfilter. När bruset tilltar och filtreringen hårdnar tenderar detta att gynna de största bokförlagen. Även om småförlag och egenutgivning blir kvar i nätbokhandlarna, kommer de få allt svårare att hävda sig i rankningen av sökresultat.

6.

Även svenskspråkig litteratur berörs av den robotiserade återutgivningen av äldre trycksaker. Däremot finns ännu inga exempel på robotförlag som genererar nya boktitlar på svenska. Kanske är det bara en tidsfråga. Hösten 2012 nådde verksamheten vårt västra grannland, i det att Books LLC började pumpa ut böcker baserade på norska Wikipedia.

Möjligtvis finns ett juridiskt hinder för utgivning av robotböcker på svenska. Detta hinder skulle utgöras av lagen om pliktexemplar. Som bekant tillkom pliktlagen en gång som en censurlag, men ändrade sedan karaktär till att handla om kulturarvets bevarande. Nu i robotarnas tidevarv är det tänkbart att pliktlagen åter kan fylla den oavsiktliga funktionen att kontrollera utgivningen av böcker.

Normalt inkrävs sju pliktexemplar av varje nyutkommen svensk bok. När upplagan är mycket liten har Kungliga biblioteket valt att ge dispens och endast kräva två pliktexemplar. Men det stora flertalet av alla robotböcker materialiseras i noll exemplar. Vissa säljs i ett enda exemplar, vilket ger vinst så länge det bara är en bok som behöver framställas. Robotförlagens sätt att tillämpa den långa svansens affärslogik utesluter möjligheten att leverera materiella pliktexemplar.

Frågan om pliktexemplar blir inte mindre komplicerad om robotförlagen sysslar med elektronisk publicering. Plötsligt kan det dyka upp nya förlag som ger ut tiotusentals böcker på en dag. Hur ska detta hanteras av Kungliga biblioteket? Finns det rentav en risk för att spammare – med politiskt eller religiöst motiv – attackerar valda delar av kulturarvet genom att dränka det i brus?

När det kommer till spam är inga spekulationer alltför långsökta. Leveransplikt för elektroniska dokument kommer inte enbart bli ett sätt att inhämta kopior av sådana dokument som ändå skulle ha publicerats. Reformen kan rentav leda till nya typer av spam som publiceras enbart i syfte att pliktlevereras. Katalogerna kommer att sättas på hårda prov som kräver ständigt uppdaterade filter. Robotarnas kapprustning flyttar in i nationalbibliotekets hjärta.

7.

I dagsläget tycks det bara finnas ett säkert sätt att stävja robotförlagens spammande: att skärpa villkoren för att erhålla ISBN. Att så skulle ske är föga sannolikt, med tanke på mångfalden av aktörer som ansvarar för ISBN-systemet i olika länder. Därtill kommer det faktum att systemet i sin helhet är hårt prövat av bokmediets omvälvningar. »För tillfället råder fullständig brist på konsensus om vad som utgör en unik produkt«, konstaterade den internationella ISBN-byrån härom året.

Ett ISBN fungerar som en inträdesbiljett till bokmarknaden. Genom att placera sig i rätt jurisdiktion kan robotförlagen erhålla dessa sifferkombinationer i mycket stor mängd och till ett pris som ligger nära noll. Att höja priset på en inträdesbiljett vore att kapa en del av den

långa svansen. Kanske skulle det räcka med tio kronor i avgift för att publicera en boktitel för att många robotförlag skulle motas i grind. Är det då dags att ta betalt för utsläppsrätter på bokmarknaden? Avgörandet torde ligga hos de internationella giganterna med Amazon i spetsen. Hur de ställer sig till idén är i dagsläget inte alls klart.

Tio kronor torde vara ett överkomligt belopp även för privatpersoner som ger ut böcker på egen hand. Men på den framväxande marknaden för e-böcker är gränsen mellan en bok och en bloggpost inte längre glasklar. Det vore hutlöst att kräva tio kronor av någon som vill posta ett inlägg på en blogg. Numera är det möjligt att använda nätbokhandeln som ett slags bloggplattform. Privatpersoner kan »posta« sina tankar och åsikter i form av en kort e-bok varje vecka, varje dag eller ännu oftare. Så hur flitig egenutgivning klarar bokmarknaden av innan ropen höjs på brutalare filter?

Till skillnad från vanliga bloggplattformar, erbjuder nätbokhandeln en möjlighet att ta betalt. En bloggare som övergår till daglig egenutgivning av e-böcker kan alltså i teorin belönas med en ny inkomst, förutsatt att hon eller han lyckas bryta igenom bruset. Robotförlagen har redan visat vad som gäller i den yttre änden av nätbokhandelns långa svans: satsa på metadata, inte på innehåll! För privatpersoner som vill sälja egna e-böcker ges alltså incitament att sätta titlar som är spekulativa, kittlande och utlovar något som inte behöver uppfyllas. Lägg ut en billig e-bok vars titel ger sken av att den kritiserar en namngiven person – chansen är då stor att åtminstone en person väljer att köpa den, även om innehållet kan vara kopierat från Wikipedia.

Nya typer av spekulativ självpublicering växer fram, vars motiv kan vara kommersiella, men lika gärna politiska, vissa gånger gränsande mot narcissism eller rättshaverism. Vissa människor får en kick av att se sig själva publicerade i bokform och av dessa kommer några inte nöja sig ens med tusentals titlar. Sådana beteenden utgör ytterligare en faktor i tendensen till överflöd på den framväxande marknaden för e-böcker.

Det gäller alltså att inte stirra sig blind på just robotförlagen. Snarare kan de betraktas som en tidig indikator på den långa svansens monstruösa vändning.

Alla älskar den långa svansen. Oavsett hur obskyra intressen vi har, kan vi hitta just det vi vill ha – förutsatt att vi klarar av att formulera våra preferenser i form av sökbar text. Just sökbarheten är den långa svansens akilleshäl. Så länge det står alla fritt att publicera information i obegränsad mängd, kommer några att publicera spam. »Några« bör förstås i termer av cyborger, assemblage av människa och maskin, omöjliga att entydigt begripa som subjekt eller objekt. Graden av automatisering kan variera. Här ryms inte bara det som kallas robotförlag, utan också de privatpersoner som till varje pris vill bryta igenom bruset när de publicerar egna e-böcker. En människa som går upp i en sökmotoroptimerande logik låter sitt handlande styras av statistisk återkoppling och skiljer sig därvidlag föga från en robot.

Lägg till detta möjligheten att lägga in reklam i e-böcker, inklusive sådana e-böcker som genererats eller återutgivits av robotförlag, men även i mer ordinär litteratur. Tendensen på internet är att allt mer reklam blir »personaliserad« – budskapet anpassas till den enskilda motta-

garen, utifrån den kartläggning som tidigare gjorts av dennes beteende på nätet. Personaliserad reklam är en grundsten för både Google och Facebook. Utan tvivel finns det aktörer som vill pröva samma sak i e-böcker. Det skulle innebära att varje såld bok blir en unik produkt snarare än en del av en upplaga. I förlängningen skulle det även innebära att gränsen mellan ordinära bokförlag och robotförlag löses upp. Under överskådlig tid verkar det emellertid som att boken, även e-boken, förblir en produkt som säljs i simulerade upplagor, alltså i serier av identiska exemplar. Bokmediets status upprätthålls av ett antal institutionella trösklar som är inbyggda i bokmarknaden, exempelvis ISBN-systemet. Men det gäller att förstå hur bräckliga dessa trösklar är – och hur varje tröskel är en potentiell utmaning för en robot.

Redan i dagsläget förefaller hälften av alla nya titlar på den internationella bokmarknaden komma från kända robotförlag. Min prognos är att spamkvoten på bokmarknaden kommer att stabilisera sig på en nivå motsvarande e-posten, alltså någonstans mellan 50 och 95 procent. Olika former av spekulativ självpublicering kommer sannolikt att träda fram och bilda ett ständigt bakgrundsbrus i de sökmotorer som används för att hitta böcker. Mycket av detta spam och brus kommer att bli möjligt att filtrera bort, om än till priset av »kollateral censur« – alltså att legitim litteratur hamnar utanför konventionella index. Frågan om tryckfrihet kommer i allt högre grad att bli avhängig möjligheten till kritisk granskning av olika slags spamfilter.

1.

»Privatsfärens upplösning« är en fullt tänkbar kapitelrubrik i en framtida historiebok om det tidiga 2000-talet. Troligare är dock att privatsfärens kris – dess förvandling, eventuellt dess försvinnande – kommer att flyta samman med andra kriser, när den väl betraktas i backspegeln.

Å ena sidan har vi kriget mot terrorismen, som sedan hösten 2001 har fått motivera en statlig övervakning i en omfattning som tidigare var svårtänkbar.

Å andra sidan har vi den finansiella kollaps som bråkade loss hösten 2008 – ett svart skuldhål som snabbt förstatligades och som nu ständigt måste matas med allt större skuldebrev.

Vilken är då kopplingen mellan skuldskris och integritetskris? När frågan ställs så rakt kan den låta långsökt. Ett svar kräver nog en historisk distans som vi ännu inte kan ha. Men om vi tillåter oss att tänka spekulativt går det ändå att skönja vissa paralleller.

Under nollnolltalets sista fjärdedel hopade sig mörkgrå orosmoln på den finansiella himlen. Samtidigt riktades hoppfulla blickar mot en annan himmel, den digitala himlen, där ett fluffigt vitt moln gjorde hastiga krumbukter.

Det var nämligen just dessa år, 2007–2009, som alla

började söka nätets framtid i »molnet«. Såväl i nya som gamla medier, på kultursidor och i börs-kolumner, formade sig en ny molnmodernism dit tryckarna stod i kö för att ansluta sig. En svensk kulmen nåddes när Spotify slog upp sina portar hösten 2008 – ja, bara några veckor efter att Lehmann Brothers hade bommat igen.

Det var hösten då ödesmättade tidningsrubriker vittade kapitalismens undergång. Många nöjde sig dock med att sjunga fildelningens svanesång. Att ladda ner musik till sin egen hårddisk beskrevs nu som förlegat, medan det var höjden av bekvämlighet att låta musiken strömma direkt från en central server. Parallellt med detta centraliserades allt mer av vår interaktion med andra människor. Framför allt var det två företag som fick tillgång till kommunikationens innehåll: Google och Facebook.

»Molnet« blev namnet på den slutgiltiga destination dit all data var förutbestämd att uppstiga. Detta skedde samtidigt som alla pengar blev förutbestämda att sugas ner i det svarta skuldhålet. Molnmodernisternas tal om »nya affärsmodeller« blev till en ljusglimt i krisens mörker. Riskkapitalet flödade till allehanda molntjänsterna, på jakt efter framtida vinster som på något sätt skulle skapas genom att samla in allt mer detaljerad data om i stort sett allt som människor gör.

Triljonerna som injicerades via diverse räddningspaket må ha varit hur fiktiva som helst, men en liten rännil hittade sin väg till »molnet« och bidrog till att förverkliga den fluffiga fiktionen. Om det inte vore för dessa räddningspaket hade nätet, likt världen i stort, kunnat utveckla sig i helt andra riktningar.

På liknande vis måste man förstå fildelningskulturens framväxt mot bakgrund av den föregående krisen. Under den recession som följde på IT-kraschen framträdde en särskild situation i början av 2000-talet: ett nät med överkapacitet plus ett överflöd av arbetslösa hackare. Efter IT-boom och IT-krasch fanns plötsligt en kritisk massa som lät decentraliserade nätverk blomma upp. Men omkring 2007–2008, parallellt med krisutbrottet, vände vinden. Nu sker en massiv centralisering i »molnet«, som i själva verket utgörs av stora, surrande serverhallar. Ett exempel är den anläggning som Facebook byggde i Luleå efter att Sveriges regering generöst skjutit till drygt hundra miljoner kronor. Allt större del av världens datalagring och processorkapacitet koncentreras nu till sådana ställen.

Gemensamt för Google, Facebook och övriga molnmoguler är att affärsidén bygger på att övervaka användarnas beteenden. Nej, de vill inte läsa dina privata brev. Men de vill låta sina maskiner finna mönster i vad alla skriver för att generera statistiska profiler så att envar kan exponeras för rätt reklam i rätt ögonblick. De är heller inte främmande för att sälja dessa profiler vidare.

När nollnolltalet var till ända hade de två jättarna blivit tillräckligt självsäkra för att öppet dödförklara privatsfären. December 2009 sa Googles vd Eric Schmidt i en teveintervju att den som har något att dölja kanske borde ändra sitt beteende i stället för att kräva privatsfärens skydd. Januari 2010 förklarade Facebooks vd Mark Zuckerberg att *privacy* inte längre är att betrakta som en »social norm«. Och i Sverige hade FRA-debatten precis dragit sin sista suck.

2.

Integritetsförsvarens långa, heta sommar följdes till slut av en höst. Symboliskt betraktat skedde detta den 25 september 2008, då de fyra regeringspartierna enades om att stå fast vid beslutet om att tvångsansluta alla landets telefon- och internetoperatörer till en statlig avlyssningsmyndighet med tillgång till all kommunikation över rikets gränser. För att tillmötesgå de massiva protesterna beslöts om en rad smärre ändringar: FRA 1.0 skulle förvandlas till FRA 2.0 – nu med inbyggd domstol.

Sedan dess har hösten sakta övergått i vinter och i slutet av 2011 frös det till in i märgen på det fåtal som fortfarande orkade bry sig om FRA:s befogenheter. Då enades nämligen riksdagens majoritet – regeringspartier plus socialdemokrater – om att »öppna FRA-shoppen« så att även Säpo och Rikskriminalen får tillgång till avlyssningsmaskineriet.

Till sistnämnda överenskommelse hörde även att en »integritetskommission« ska tillsättas. Kommissionen har i skrivande stund inte syns till, men dess uppdrag har pekats ut. Det ska inte i första hand handla om statlig massövervakning, utan om förhållandet »mellan individen och privata aktörer«. Även om inga företag nämns vid namn är det uppenbart att politiker i allmänhet föredrar att debatten om privatsfärens skydd ska handla om Facebook hellre än om FRA.

Argumentet började höras redan hösten 2008: »Många lägger frivilligt ut både bilder och personliga uppgifter om sig själva och andra, men finner det integritetskränkande att e-post kan snappas upp av FRA.« Olika varianter av denna påstådda paradox har fortsatt att användas för att ta billiga poänger.

Integritetsdebattens förlamande dialektik består i att staten och kapitalet spelas ut mot varandra, så att det i slutändan inte blir någon integritetsdebatt utan bara ett evigt hojtande om vem som i moraliska termer är mest ond.

Medan icke-liberala tyckare pekar på att Facebook är värre än FRA eftersom det är kommersiellt och står utanför demokratisk kontroll, svarar de liberala tyckarna med att påpeka att Facebook trots allt är frivilligt. Många libertarianer vill inskränka integritetsdebatten till att endast handla om statliga tvångsåtgärder.

»Visst. Facebook och Google gör ibland saker som kan vara integritetskränkande«, skriver exempelvis Henrik Alexandersson, libertariansk debattör som arbetar för Piratpartiet i Bryssel. Men, fortsätter han: »Det är frivilligt att använda Facebook och Google. Hela Facebooks affärsidé är att vända ut och in på medlemmarnas privatliv. Och alla vet att Google lever på att erbjuda personligt anpassad reklam. Detta är på inget sätt några hemligheter. Jag tror faktiskt inte att något av dessa företag medvetet försöker göra något ondskefullt.«

3.

Fast vad vinner man på att spekulera i ondskefulla avsikter? Vi vet att vägen till helvetet är kantad av goda föresatser – något som påpekades mer än en gång i FRA-debatten. Om vi bortser från denna olyckliga formulering, finns det mer djupgående problem med den libertarianiska hållningen. Frivilligheten är inte helt okomplexerad. Skälen till detta är flera.

För det första: om det ska vara tal om verklig frivillighet,

måste man kunna veta till vem som man frivilligt överläter sina hemligheter? Om vi håller oss till Google och Facebook så kan vi förvisso ha en uppfattning om hur dessa företag betar sig. Via dess tjänster kan vi skriva förtroliga brev till våra vänner, i någorlunda förvissning om att orden inte blir tillgängliga för högstbjudande. Vi känner Google och Facebook i dag – men vi kan inte veta vad de är i framtiden, särskilt inte om krisen fördjupas ytterligare. Däremot kan vi räkna med att de fortsätter att lagra våra brev.

Ett företag som får ont om pengar kan få ny ledning som börjar göra sådant som tidigare ansågs otänkbart, som att sälja känslig information till höger och vänster. Sådant går möjligtvis att förebygga, i någon mån och då främst från amerikanskt håll, genom lagstiftning och avtal. Värre är det med företag på glid som börjar försumma sin datasäkerhet, så att andra aktörer i smyg kan plundra deras databanker. Att garantera en rimlig datasäkerhet via lagstiftning är i princip omöjligt. Det kan påminnas om att Google inte ger några som helst garantier mot intrång i deras molntjänster.

Ibland nämns ett skräckscenari i debatten: Facebook kan i framtiden säljas till Kina. Vilka säkerhetstjänster kommer därefter att få tillgång till sociogram över en miljard människor?

Scenariot kan inte uteslutas, men det är föga sannolikt. Även om Facebook skulle drabbas av en ekonomisk kollaps, kommer de inte tillåtas att bli nästa Lehmann Brothers. Facebook är, liksom Google, *too big to fail*. Om ett sådant läge uppstår, är det nog troligare att USA:s regering trollar fram pengar för att förstatliga hela Facebook – och

därmed får kontroll över all data som vi frivilligt har lämnat dit. Även ett sådant scenario måste finnas på framtidskartan.

För det andra vet vi att Google och Facebook redan i dag delar med sig av data till amerikanska säkerhetstjänster, som i sin tur kan dela det vidare till andra. Att tala om frivillighet i relation till molntjänster blir mest tomma ord när molntjänsterna lyder under The Patriot Act.

Vi bör räkna med att lagen om tvångsdatalagring som trädde i kraft den 1 maj 2012, baserad på ett EU-direktiv från 2006, kommer att expandera framöver. Till en början berörs bara nät- och teleoperatörer. Dessa måste lagra våra mobiltelefoners geografiska positioner och vilken abonnent som i varje stund har haft tillgång till en IP-adress på internet. Framöver är det tänkbart att även andra slags internetföretag inkluderas, i syfte att komma åt de spår som vi lämnar efter oss hos olika molntjänster.

Och precis som med »FRA-shoppen« kan vi räkna med ändamålsglidning, så att tvångslagrad data kanske blir tillgänglig även för Försäkringskassan och Skattemyndigheten. Ju fler myndigheter som får tillgång, desto större blir risken för läckage. Tjänstemän kommer i strid med reglerna att ta fram uppgifter för privata ändamål. Information från FRA och datalagringen kommer att säljas vidare till yrkeskriminella. Det är bara en tidsfråga.

Känsliga uppgifter läcker alltså dels (med stöd av lagen) från företagen till staten, dels (i strid mot lagen) från staten till enskilda. Vi kan aldrig lita på att dessa läckage kommer att täppas till. Tvärtom bör vi nog utgå från att de eskalerar i framtiden. Till det som då kan läcka hör sociogram över deltagandet i en privat Facebook-grupp sedan många år

tillbaka – för ingenting raderas, åtminstone inte avsiktligt. Lagstiftning om »rätten till glömska« är inte mycket värd, för det går knappast att kontrollera om företag har raderat den data som de måste radera. Enda sättet att undersöka saken är dessutom att låta staten få tillgång till den känsliga information som lagen var tänkt att skydda.

Alla dessa läckage är ett ytterligare skäl till att det är tveksamt att ställa frivillighet mot tvång, som ofta görs när libertarianer kritiserar statlig övervakning.

Tredje skälet att problematisera »frivillig« övervakning är det viktigaste. Det handlar om socialt och ekonomiskt tvång. Tydligast blir det i fråga om mobiltelefoni.

En mobiltelefon är en övervakningsmaskin som bärs runt av en individ, vars rörelser i rummet loggas i en databas. Ju mer avancerade mobiltelefonerna blir, desto fler sensorer får de. För finurliga idéer kan man läsa ett patent som utfärdades till Google i mars 2012. Där nämns planer på att övervaka position, ljud, temperatur, luftfuktighet med mera – allt för att automatiskt kunna identifiera »händelser« och rikta reklam till de som närvarar vid dessa.

Mobiltelefoner kan även användas för att ringa telefonsamtal. För många av oss är detta själva poängen. Ur ett övervakningsperspektiv är det dock sekundärt. Datalagringsdirektivets huvudsakliga syfte var inte att registrera människors symboliska kommunikation, utan deras geografiska position. Och den verkligt kraftfulla övervakningen ligger inte i att hålla koll på var enskilda individer befinner sig, utan uppstår när kraftfulla datorer söker efter mönster i miljontals individers rörelser.

När vi mobiltelefoninnehavare låter staten registrera

våra rörelser i rummet är det i formell mening frivilligt. Vi kan välja att lämna mobiltelefonen hemma – fast detta tenderar numera att räknas som indicium på kriminell aktivitet. Vi kan också välja att inte ha någon mobiltelefon alls. Eller kan vi?

Timanställda och frilansare måste ofta gå att nå från morgon till kväll. Att inte ha mobilen med sig en dag kan innebära en kännbar ekonomisk förlust. Att kunna avstå från mobiltelefoni en hel semestervecka framstår numera som ett privilegium som är få förunnat.

Mobiltelefoni påbjuds alltså av ett socialt och ekonomiskt tvång som är så starkt att talet om frivillighet blir meningslöst. Lika starkt tvång finns inte i fråga om Facebook eller Google, utom bland små grupper av frilansare vars yrkesroll påbjuder att de ska finnas tillgängliga även där. Mellan mobiltelefoni och Facebook finns förvisso en gradskillnad. Ju större den sociala kostnaden blir för att stå utanför en viss molntjänst, desto tommare klingar talet om frivillighet.

4.

Bland dem som inser vidden av privatsfärens kris, har vissa dragit slutsatsen att det är bättre att gilla läget. Redan 1998 utgav David Brin sin bok *The Transparent Society* som ofta återkommit som referens. Under år 2011 märktes ett förnyat uppsving för idéer om »post-privacy«. Av särskilt intresse är den debatt som fördes i Tyskland, då tvistelinjen skar rakt igenom den lösa skara som brukar benämnas som nätaktivister.

Tyskland är ett land där skyddet av privat kommunikation, *Datenschutz*, av historiska skäl står högt i kurs. Allra

högst hålls fanan av de tyska hackarnas anrika centralorganisation CCC (Chaos Communication Club). Dess talespersoner förordar stark lagstiftning för att skydda privatsfären från såväl polisiära som kommersiella intrång. När det kommer till integritetsfrågor tenderar tyska hackare, av pragmatiska skäl, vara mer konservativa än liberala.

För ett par år sedan utmanades denna hållning av en yngre generation bloggare, som betecknade sin hållning som *datenschutzkritisch*. De var förvisso skeptiska till övervakning som påtvingas av staten, men ansåg samtidigt att striden i det långa loppet var förlorad – den nya tekniken har gjort privatsfären omöjlig. Under 2011 bildade dessa ett nätverk som förordade »post-privacy«. En av frontfigurerna blev Julia Schramm, som samtidigt var talesperson för Piratenpartei – ett faktum som visar på en politisk klyfta som faktiskt kan finnas mellan piratpartister och hacktivist.

Förespråkarna för *post-privacy* drömde om en toleranta värld. Privatsfärens bortvittrande skulle tvinga alla att utmana sina egna känslor av skam inför sin egen livshistoria. Rädslan för en repressiv stat viftades bort. Varje totalitär tendens skulle neutraliseras genom ökad transparens. Christian Heller skrev i sin bok *Post Privacy*: »Om övervakningen blir total och allomfattande, då borde också alla få tillgång till den. För då kan den inte bara användas av makten mot oss, utan också av oss mot makten. Total övervakning blir till total transparens.«

Argumentet är detsamma som framfördes av David Brin i *The Transparent Society*. Svagheten är uppenbar. Om polisen stannar dig på gatan och begär din identitet, kan identiteten användas för att söka i enorma databaser, eller

till att lägga in dig i dessa. Vad hjälper det att du samtidigt får polismannens identitet, om du inte har tillgång till motsvarande databaser? Just detta exempel kommer från Bruce Schneier, en amerikansk säkerhetsexpert som i hög grad företräder samma linje som CCC i Tyskland.

Nicklas Lundblad har i Sverige introducerat idéer om *post-privacy*, fast på ett mer prövande sätt. Han har påpekat att det transparenta samhället är en vision som bara fungerar om privatsfärens upplösning »sker för alla samtidigt«. I en artikel från 2005 går han ett steg längre:

Här finns rötterna till ett nytt klasstänkande: kampen mellan de övervakande och de övervakade, de som har tillgång till övervakningens produktionsmedel och de som utgör det övervakade proletariatet strider om makten över övervakningen i en kamp som ytterst handlar om, ja, vad?

För att fortsätta på det marxiska spår som antyds av Lundblad: privatsfärens kris är ett resultat av produktionsmedlens utveckling – och lösningen ligger i att utmana makten över produktionsmedlen. Ett sådant konstaterande bör dock inte omedelbart översättas i slagord. Först gäller det att klargöra hur man kan förstå övervakning i termer av produktion.

5.

»Vi borde ha rätten att kontrollera vår egen data, oavsett var den är lagrad«, hävdar Bruce Schneier likt många andra integritetsförsvarare. Kravet är radikalt – det implicerar någon typ av garanti för att Google och Facebook

verkligen raderar sådant som vi har laddat upp där.

Att ställa krav på företagen vore så mycket lättare om det fanns en rimlig definition av vilken data som är »vår«. Men det rör sig i själva verket av flera slags data, vilket samme Bruce Schneier förtjänstfullt har klargjort. Lite förenklat kan man skilja mellan fyra typer av data som kan ses som personlig:

- a) data som du själv postar på nätet
- b) data som andra postar på nätet, men som berör dig
- c) data som genereras genom ditt beteende på nätet (vilka länkar du klickar på, hur långt in i ett videoklipp du orkar kolla, vilka tider på dygnet du är inloggad, var i världen ditt IP-nummer befinner sig)
- d) data som genereras genom att samköra databaser som inkluderar data av alla de tre nämnda typerna, härrörande inte bara från dig utan även från otaliga andra

Första typen av data är relativt lätt att reglera. Sedan blir det svårare. Sista datatypen är den kommersiellt mest intressanta. Där blir det ofta omöjligt att dra gränsen mellan ditt och mitt. När kraftfulla datorer söker efter mönster i stora datamängder kan de lära sig saker om oss som vi inte själva vet, exempelvis vilka andra människor som brukar röra sig i samma kvarter eller klicka på samma länkar. Med matematiska modeller kan de göra avancerade förutsägelser om våra framtida handlingar – och just detta är i hög grad vad Google, Facebook och övriga molntjänster kan tjäna pengar på. Hittills handlar det främst om att exponera oss för rätt annonser på webben, men vi kan knappt föreställa oss i vilka riktningar som marknaden för beteendedata har expanderat om tio år.

Om tio år kommer dock privatsfärens kris att ha eskalerat långt bortom den digitala världen. Tänk vad som kan göras med en fjärrstyrd flygfarkost i samma storlek som en mygga – ja, kanske rentav förklädd till en mygga. Tänk sedan på vad som kan göras med tiotusentals övervakningsmyggor kopplade till en superdator för mönsterigenkänning. Tänk på de lagar som troligen kommer att stiftas när staten vill skaffa sig monopol på sådan övervakning. Och tänk på hur övervakningen inte ens behöver vara verklig för att påverka våra beteenden – alldeles naturliga myggor kommer att sprida inte bara malaria utan även paranoia.

Privatsfärens kris ser ut att bli permanent. Det behöver inte betyda att vi går mot en framtid utan privatsfär. Vissa kommer säkert att kunna köpa sig lyxen att inte vara övervakad, varken av stat eller kapital. Krypteringen kommer att erbjuda nya möjligheter men också att befinna sig i ständig kapprustning, där det är omöjligt att överskåda konsekvenserna av att vissa nätverk drivs allt djupare ner i den virtuella underjordens tunnelsystem.

Hur relevant kommer uppdelningen i privat och offentligt att vara för människor om tio år? Var själva uppdelningen knuten till ett industrisamhälle som vi är på väg att lämna? Om det verkligen är så att privatsfären är på väg att förlora sin betydelse – vad säger detta om liberalismen? Som politisk ideologi bygger ju liberalismen just på en åtskillnad mellan en privat och en offentlig sfär, samt ett antal konventioner om vad som hör hemma på vardera sida om gränsen. Är privatsfärens kris i själva verket liberalismens kris?

Orsakades Göteborgskravallerna, försommaren 2001, av mobiltelefoner? Ingen skulle påstå någonting sådant. Ändå var det via textmeddelanden som demonstrationer organiserades och rykten spreds på Göteborgs gator. Dessutom var det mobiltrafiken som lät polisen kartlägga en påstådd »sambandscentral« vars medlemmar dömdes till saftiga fängelsestraff för att ha organiserat kravaller via SMS.

Orsakades upproret i Iran, försommaren 2009, av Twitter? Var det Facebook som möjliggjorde den arabiska våren? Spridda kolumnister har hävt ur sig sådant. Exempelvis skrev Peter Wolodarski i en DN-ledare (30 januari 2011) att protesterna både i Tunisien, Egypten och tidigare i Iran har kunnat ske »tack vare mikrobloggen Twitter«. Förtjänsten var alltså inte ens nätets, utan ett enda företags!

Sådana överdrifter tycks ackompanjera varje nytt medium. Säkert är att de avtar med tiden, när nya medier drar åt sig uppmärksamheten. Att vår tids folkliga uppror förlitar sig på både mobiltelefoner och internet framstår som allt mer självklart. Så varför bemödade sig Evgeny Morozov om att skriva boken *The Net Delusion* (2011), en polemik på flera hundra sidor, riktad mot utrikespolitikens »cyberutopister«?

Svaret finns i ett tal som Hillary Clinton höll den 21 januari 2010, där nätets frihet lanserades som en ny grundsten för USA:s utrikespolitik. Evgeny Morozov visar på den retoriska kontinuiteten från kalla kriget och lyfter fram sociologen Ithiel de Sola Pool (1917–1984) som cyberutopismens intellektuelle anfader. Denne var en av de ex-trotskister som lyckades omsätta sin antistalinism i en fortsatt bana som konservativ ideolog. Grundtanken var att diktatur – här syftades på Sovjetunionen – till sitt väsen är en instabil skapelse. Endast genom att undanhålla information från undersåtarna kan regimen sitta kvar. Om bara barriärerna punkteras – då genom samizdat och Radio Free Europe, nu genom bloggar och Twitter – är demokratiseringen i stort sett klar. Ronald Reagan populariserade denna analys i samband med kalla krigets slutspurt på 1980-talet.

Liknande idéer fördes fram på 1990-talet av IT-proffter som Frances Cairncross, journalist vid *The Economist*. När elektroniska medier upphäver alla avstånd skapas möjligheten till världsfred, hävdade hon i sin omhuldade bok *The Death of Distance* (1997). Drömmen var i grunden densamma som hos 1950-talets bandspelaramatörer (se essän »Molnbankerna« som också publicerats i denna volym). Genom att hålla sig bättre informerade om varandras göranden skulle stater och folk inte längre se anledning att gå i krig mot varandra. *The Death of Distance* avslutades med följande ord:

Fria att utforska olika synsätt, på internet eller via de tusentals radio- och tevekanaler som kommer att bli tillgängliga, kommer människor att bli mindre mottagliga för propaganda från politiker som försöker

piska fram konflikter. Förenad genom den globala kommunikationens osynliga band, kan mänskligheten finna att fred och välstånd främjas genom avståndets död.

Frances Cairncross profeterade geografins död på ett sätt som har uppenbara likheter med hur Francis Fukuyama återupprepade G.W.F. Hegels tes om historiens slut. Men medan Fukuyama var filosofiskt bildad och ägnade andra halvan av sin bok åt en bitvis intressant diskussion utifrån Nietzsche, så verkar Cairncross inte ens ha känt till att Heidegger redan ett halvsekel innan hade resonerat kring hur tekniken upphäver avstånd – dock utan att applådera.

Frances Cairncross menade alltså att *mer* information automatiskt skulle leda till *bättre* information, vilket i sin tur skulle leda till ett förnuftigare handlande. Premissen för detta är att vi alla inte bara är förnuftiga individer, utan att vi även är begåvade med en obegränsad förmåga att på egen hand sälla bort försätlig propaganda, hur stort utbud av information som än konfronterar oss.

Liberal informationsoptimism av detta slag har varit ett stående inslag i talet om internet även på 2000-talet. Ändå verkar den i någon mån ha tonats ned efter 2005, vilket nog kan relateras till hur Youtube snabbt blev en viktig kanal för allsköns konspirationsteorier. Visserligen bevittnade vi samtidigt framväxten av Wikipedia, som i vissa avseenden *är* ett imponerande exempel på hur det bra skiljs från det dåligt i enorma mängder av information. Men poängen med Wikipedia är just att avgörandet *inte* lämnas upp till den enskilde läsaren, utan att det sker kollektivt – dessutom organiserat enligt en tämligen hierarkisk modell.

Evgeny Morozov drar en rak linjer från Ithiel de Sola Pool och Frances Cairncross, till den utrikespolitik som sjösattes av Hillary Clinton. Cyberutopismens idéhistoria skulle nog förtjäna en grundligare genomgång, men den samtidspolitiska analysen får relevans även utanför USA.

Samma dag som Hillary Clinton höll sitt ovan nämnda tal – den 21 januari 2010 – offentliggjorde Sveriges regering de nya riktlinjerna för Sidas demokratibistånd. Även där gavs en central roll åt internets potential som verktyg för demokratisering. Exakt ett år senare lät biståndsmminister Gunilla Carlsson publicera en debattartikel med rubriken »Nätaktivister är de nya demokratikämparna«.

Paradoxen är uppenbar inom USA:s utrikespolitik, där man å ena sidan upprätthåller en rad brutala regimer som bemödar sig om att censurera nätet, samtidigt som man finansierar redskap som kan kringgå samma censur. Ännu mer slående är kontrasten mellan de stora orden om nätets frihet i andra länder och de ständiga restriktioner som införs på hemmaplan. Evgeny Morozov pekar därtill även på västerländska företags delaktighet i nätcensur och övervakning.

Nätpolitiska aktivister kan finna en taktisk tillgång i dessa paradoxer. Som när Carl Bildts närmaste man Olof Ehrencrona i början av 2011 uttalade att »allt arbete mot censur på nätet är positivt«, med anledning av det praktiska arbete som nätverket Telecomix utfört för att kringgå nätcensuren i upprorets Egypten. På hemmaplan sysslade Telecomix med att kringgå datalagring, FRA-avlyssning och svenska domstolars försök att blockera The Pirate Bay. Också positivt?

Tyvänn är ett sådant dialektiskt perspektiv frånvarande i *The net delusion*. Evgeny Morozov riktar sig nämligen inte till aktivister utan till »policymakers« i Washington. Boken är fylld av tänkvärda episoder, helheten är tyvärr sämre än summan av delarna. Fixeringen vid »policy« riskerar att befästa ett missförstånd: att nätpolitisk aktivism skulle vara ett uttryck för naiv »cyberutopism«. Men de praktiska insatserna för att öppna nätet för upp- roren i Iran, Tunisien och Egypten har tvärtom präglats av den största varsamhet för riskerna med övervakning och desinformation.

Antagligen var det ett stort misstag av Hosni Mubarak att stänga ner Egyptens internet. Flertalet unga egyptier enades över en natt av ilskan över hur presidenten ytterligare inskränkt deras livsutrymme. En slugare diktator hade för länge sedan lärt sig av de sofistikerade taktiker som används i Ryssland och Kina.

Ryssland undviker nätcensur – regimen ser hellre till att erbjuda befolkningen webb-tv med en väl avvägd kombination av propaganda och naket. Genom att orkestrera samspelet mellan respekterad press och främlingsfientliga bloggare kan Kreml skapa ett »spinn« som dränker kritiska samtal.

Vad gäller Kina så är muren en dålig metafor för landets omfattande nätcensur. Snarare bör vi fundera på den personligt anpassade reklam som bland andra Google ständigt utsätter oss för – lika personlig kan nätcensuren bli. Huruvida en webbsida är åtkomlig kan bero på en mängd sammanvägda faktorer, såsom vilka andra sidor som just du (och andra med liknande demografisk profil) har besökt under den senaste veckan. Det behöver inte ens

handla om fullständig blockering. Ett verkligt sofistikerat system nöjer sig kanske med ojämn fördelning av bandbredd. Om ett visst filmklipp går särskilt långsamt att ladda minskar risken att det ska sprida sig viralt. Liknande utvecklingar är fullt tänkbara även i västvärlden.

The Pirate Bay och den nya nätpolitiken

Den kraschade IT-bubblan lämnade efter sig tiotusentals arbetslösa datortekniker. Samtidigt hade miljontals svenska hem blivit uppkopplade till internet. Dessa två faktorer lade grunden för en snabb utveckling av fildelningsnätverk som i hög grad användes för otillåten kopiering av musik och film. Under seklets första tio år ledde detta till en eskalerande konflikt om användningen av nätet som tog sig såväl rättsliga som politiska uttryck. Ingenstans i världen engagerades så många i denna konflikt som i Sverige. Olika förklaringar har givits, men den mest närliggande är att svenskarna helt enkelt hade snabbare internet än andra, delvis på grund av att politikerna satsat på utbyggnad av fiberoptiska kablar. Medan grannländernas invånare fick hålla till godo med relativt långsamma uppkopplingar via telefon- eller kabelteveledningarna, fanns det i Sverige bättre förutsättningar för att överge cd-skivorna till förmån för spridning av ljudfiler via internet. För till en början var det musiken som hamnade i konfliktens centrum.

För skivbolagens del var 1990-talet en guldålder utan motstycke. Konsumenter som tidigare hade köpt LP-skivor köpte samma skiva på nytt i cd-format. Genom datorerna accelererade även marknadsföringen. Varje vecka kunde skivbolagen presentera nya topplistor över vad

som såldes i butikerna och spelades i de nya reklamradio-kanalerna. Efter att kronans värde devalverats 1992 stärktes dessutom svenska skivbolags position gentemot utländska konkurrenter. Under några år fylldes tidningarnas ekonomisidor av spekulationer om hur popmusik på cd skulle bli Sveriges stora exportindustri efter att biltillverkningen flyttat utomlands. Popmusik blev en del av »den nya ekonomin«. En smärre »cd-bubbla« växte parallellt med den stora »it-bubblan« – tills de kolliderade. En rad it-tekniska innovationer innebar att cd-skivans kommersiella ställning på allvar började utmanas omkring år 1999.

Allt fler fick tillgång till utrustning för att bränna egna cd-skivor, vilket innebar en möjlighet att kopiera musik utan kvalitetsförlust. Precis som med hemkopieringen på kassettband, som pågått sedan 1970-talet var även cd-kopieringen fullt laglig så länge som den skedde för eget bruk.

Genom att komprimera ljudet i så kallat mp3-format rymdes inte bara mer musik på varje cd. Det blev även praktiskt möjligt att lagra musiken på hårddisk och att skicka den över nätet. Hösten 1998 hade den första bärbara mp3-spelaren börjat saluföras i USA. Skivbolagens organisation ansåg att detta var att uppmuntra olovlig kopiering och gick till domstol för att få mp3-spelaren förbjuden, men utan framgång.

Fildelningsexplosionens början brukar dateras till den 1 juni 1999. Då släpptes programmet Napster som lät användarna ta del av varandras mp3-filer via internet. Efter ett år inleddes rättegången och denna gång vann skivbolagen. Napster tvingades snart bort från nätet. Men skivförsäljningen fortsatte att sjunka.

Dessa två rättsfall slog an tonen för det kommande seklets stora rättsstrider om piratkopiering. Karakteristiskt är att frågan om medhjälp till kopiering stod i centrum, snarare än faktiska fall av otillåten kopiering. Oftast handlade det om att skivbolag stämde teknikföretag för att de senare gjorde det alltför lätt att kopiera skivbolagens produkter. Men när en domstol hunnit förbjuda en viss nättjänst fanns det redan en rad liknande tjänster dit användarna kunde flytta. Napsters kopior var ännu effektivare och mindre sårbara eftersom dessa fildelningsnätverk inte var beroende av ett centralt index. Bakom ett av de populäraste alternativen, Kazaa, stod den svensk-danska entreprenörsduon Niklas Zennström och Janus Friis. När det väntade åtalet kom sålde de Kazaa till en snillrikt oöverskådlig bolagskonstruktion, vilket bidrog till att dess dödsdom sköts upp i flera år. Zennström och Friis startade därefter företaget Skype, som skapade en ny och enorm marknad för telefoni via internet.

Av alla konstarter var det musiken som först drabbades av fildelningen. Skivförsäljningen sjönk i rask takt, utan att ersättas av digital musikförsäljning. Musiklyssnarna lade desto mer pengar på den teknik som möjliggör tillgång till »gratis« musik: bredbandsuppkoppling, hårddiskar och mp3-spelare. Samtidigt innebar den digitala teknikutvecklingen att vissa typer av musikproduktion blev betydligt billigare. Somliga musiker kunde dra fördel av de nya möjligheterna att skapa och sprida musik oberoende av skivbolagen. För att tjäna pengar återstod då bara levande framträdanden, vilka förvisso började omsätta desto mer i takt med att skivförsäljningen rasade. Samtidigt ökade konkurrensen om uppmärksamhet i det nya

medieklimat som präglades av fildelning. Även om vissa klarade sig bättre, fick många yrkesverksamma på musikområdet klart sämre villkor. När det kom till filmbranschen hade fildelningen en desto mer entydigt negativ effekt.

Författare av kurslitteratur hade långt tidigare drabbats av analog piratkopiering på papper – ett problem som nu eskalerade som en följd av att många studenter blev flitiga fildelare. Skönlitteraturen förblev däremot i hög grad opåverkad, med undantag för ljudböckerna. Marknaden för ljudböcker skapades i början av 2000-talet och växte snabbt under flera år, för att sedan stagnera – något som kan sättas i samband med att ljudböckerna var så enkla att piratkopiera via internet.

Efter att de tidiga fildelningsnätverken avlöst varandra, skedde från 2003 genombrottet för en ny teknisk variant, *bittorrent*. Denna lämpar sig särskilt för att dela stora filer, exempelvis film, men är samtidigt en central knutpunkt som hjälper användarnas datorer att hitta varandra. Världens största knutpunkt av denna typ kom att bli svenska The Pirate Bay, vilket ledde till att Sverige hamnade i centrum för en internationell strid om den rättsliga regleringen av internet.

The Pirate Bay grundades i slutet av 2003 på initiativ av Piratbyrån, en upphovsrättskritisk gruppering som samma år hade trätt fram i den offentliga debatten. Namnet var en variant på den redan existerande Antipiratbyrån, en juridisk företrädare för filmindustrin i Sverige. En del av de involverade i Piratbyrån var datatekniker som förlorat sina jobb i IT-kraschen och som nu hade tid att sprida sin kompetens genom att effektivt använda Sveriges väl-

utbyggda bredbandsnät. Andra var vänsteraktivister som, i kölvattnet av kravallerna vid EU-toppmötet i Göteborg, sökte efter alternativa aktionsformer. För dessa framstod fildelningen som en konkret utmaning mot kapitalismen och som en öppning för ett nytt musikliv utanför skivbolagens kontroll.

The Pirate Bay var knappast unikt i tekniskt avseende, men utmärkte sig genom sin hårdnackade ovilja att vika sig för juridiska påtryckningar. När andra knutpunkter lades ned flyttade allt fler användare till The Pirate Bay, som hävdade principen att man inte lade sig i vilka filer användarna valde att utbyta. När amerikanska skiv- och filmbolag inledde juridiska påtryckningar besvarades dessa offentligt, ofta i raljant tonläge, vilket gav The Pirate Bay status som hjältar för många fildelare världen över. Skiv- och filmindustrins företrädare, å sin sida, började utmåla Sverige som en upphovsrättslig skurkstat.

Samtidigt som myten om de svenska nätpiraterna etablerade sig, flyttades påtryckningarna till diplomatisk nivå. Från Vita huset i USA meddelades att Sverige riskerade handelssanktioner om man inte agerade resolut mot The Pirate Bay. Så skedde också i maj 2006, då polisen gjorde tillslag mot en rad serverhallar och beslagtog ett stort antal datorer. Men efter bara tre dagar var The Pirate Bay åter i funktion från nya serverhallar, såväl i Sverige som utomlands.

Tillslaget bidrog till att stärka myten om de svenska piraterna som vägrade böja sig för Hollywood. Tre år senare, 2009, inleddes den oerhört uppmärksammade rättegången mot fyra personer. Tingsrätt och hovrätt dömde dem till fängelse för medhjälp till brott mot upphovsrät-

ten. Ingen dömdes däremot för själva huvudbrottet, som enligt domstolarna hade begåtts av miljontals enskilda fildelare.

Försvaret hävdade att The Pirate Bay endast var att betrakta som en teknisk infrastruktur och en sökmotor, jämförbar med e-post eller Google. Åklagaren framhöll dock att de åtalade hade uttryckt en politisk kritik mot idén om upphovsrätt och citerade särskilt de raljanta svar som skickats till rättsinnehavare. Tingsrätt och hovrätt ansåg därför att de fyra personerna hade haft som uppsåt att hjälpa andra att utöva illegal kopiering. Däremot fann domstolen inga bevis för att de själva tjänat pengar på verksamheten. The Pirate Bay är fortfarande i drift men det finns inte längre någon som offentligt tar på sig ansvaret.

Uppmärksamheten kring The Pirate Bay bidrog till att göra fildelning till en hett omdebatterad fråga även i den dagspolitiska debatten. Striden mellan Piratbyrån och Antipiratbyrån passade perfekt för den massmediala dramaturgin och lät politiker positionera sig med kompromissförslag. Många gånger diskuterades det om det gick att legalisera fildelning av upphovsrättsskyddat material, samtidigt som rättsinnehavarna skulle få ekonomisk kompensation. Ofta föreslogs en »bredbandsskatt«, efter modell från hur man tidigare i Sverige hade löst den upphovsrättsliga problematiken kring bibliotekslån och kassetband. Men med en fildelning som omfattade både musik, film, litteratur och programvara fanns det inget givet sätt att säga hur de tilltänkta pengarna skulle fördelas.

Efter hand kom fildelningsdebatten allt mer att handla om »nya affärsmodeller«, där det inte längre handlade om att ta betalt för enskilda låtar eller filmer. Från 2008 kom

den nya affärsmodellen i hög grad att representeras av det svenska företaget Spotify, som profilerade sig som arvtagare till The Pirate Bay. Spotify erbjöd en möjlighet att lyssna på musik via nätet utan kostnad men med ständiga reklamavbrott, alternativt att betala för att slippa reklamen. Detta kom snart att generera betydande inkomster till de stora skivbolag som lyckades byta rättigheter mot aktier i Spotify. Musikerna fick betydligt sämre utdelning, men även om det bara var symboliska summor var det åtminstone mer än noll och framför allt ifrågasatte ingen att det var lagligt. Ledande politiker från samtliga riksdagspartier började hänvisa till Spotify i stället för att diskutera förändringar i lagen om upphovsrätt. Detta ledde till att fildelningsdebatten ebbade ut, efter att en lagskärpning känd som »Ipred« skedde 2009. Lagen syftade till att låta upphovsrättsinnehavare få möjlighet att efterforska fildelares identiteter och ställa dem till svars. Vissa avskräcktes från olaglig fildelning, medan andra valde att övergå till anonyma uppkopplingar. Frågorna om regleringen av nätet fortsatte att engagera men kom i allt högre grad att handla om övervakning, snarare än om tillgången till musik och film.

Fildelningsdebatten kom även att resultera i ett nytt parti: Piratpartiet, som grundades i början av 2006, med »avskaffa upphovsrätten« som första paroll. Inspiration kom från Piratbyrå och The Pirate Bay, men partigrundaren Rickard Falkvinge kom snarast från en högerliberal bakgrund. Piratpartiet säger sig dock stå utanför vänsterhögerskalan och håller sig till ett minimalt program: att inskränka upphovsrätten så att den endast berör verksamhet som utförs i vinstsyfte, samt att värna rätten till fri kommunikation utan statlig övervakning. Polisens till-

slag mot The Pirate Bay väckte stor uppmärksamhet och genererade tusentals medlemmar, men Piratpartiet fick bara 0,63 procent av rösterna i 2006 års riksdagsval. Däremot valdes två svenska företrädare för Piratpartiet in i Europaparlamentet 2009. Vissa parlamentariska framgångar har även skördats av de motsvarigheter som grundats i andra länder, till exempel Piratenpartei i Tyskland.

Efter hand har Piratpartiet i allt högre grad engagerat sig i frågor om övervakning och de spelade en ledande roll i protesterna mot den så kallade FRA-lagen. Efter regeringsskiftet 2006 hade Försvarsdepartementet i största hast förberett ett lagförslag som innebär att all datakommunikation som passerar Sveriges gränser via kabel måste göras tillgänglig för avlyssning av FRA, Försvarets radioanstalt. Detta förklarades vara en naturlig fortsättning av FRA:s arbete med att lyssna på radiotrafik, men innebär samtidigt en potentiell massavlyssning av medborgarnas internetkommunikation. När protesterna växte i styrka under 2008 visade det sig att många av regeringspartiernas valda företrädare motsatte sig FRA-lagen. Fredrik Reinfeldts regering satte emellertid hårt tryck på de tveksamma riksdagsledamöterna och till slut röstades lagen igenom, om än med smärre modifikationer (en särskild domstol inrättades för att granska vilka uppgifter FRA får plocka ut). För många liberala debattörer var detta beviset på att regeringen saknade ideologisk ryggrad.

Motståndet mot FRA-lagen bidrog till att befästa en typ av tvärvolitisk allians mot vad som betraktas som ett framväxande övervakningssamhälle. Samtidigt har nätaktivister från Sverige fått en framträdande roll i en ny typ av solidaritetsrörelser, som handlar om att praktiskt

garantera möjligheten för människor i repressiva regimer att kommunicera fritt och anonymt. Sveriges regering har även börjat använda biståndspengar för att stödja utvecklingen av sådana datorprogram – program som lika gärna kan användas i Sverige för att kringgå de lagar om övervakning som stiftas här, eller för att fildela musik utan risk för att lagföras. Paradoxer som dessa är karakteristiska för 2000-talets nätpolitik. Triviala vardagsbeteenden hos miljontals nätanvändare kan sammantaget få storpolitiska dimensioner utan att någon förutsett det på förhand.

Femton gästas på död mans kista

1.

Piratsymboliken uttömde sina sista krafter. Tidpunkten då botten var nådd går att datera ganska exakt: årsskiftet 2009/10, då ett nytt årtionde stod för dörren. Sedan dess har det varit svårt att hitta någon som lockas av estetikerna med skepp och segel, krokiga sablar och lappade ögon.

Vad var det som hände 2009? Vid årets början fungerade The Pirate Bay fortfarande som samlande symbol för en nätpolitisk aktivism. Rättegången i februari teatraliserades till »The Spectrial« och gav utrymme för fysiska möten. Christopher Kullenberg skriver i *Det nätpolitiska manifestet* om hur den erfarenheten fick aktivismen att formera om sig som en mer praktiskt inriktad hacktivism. Därur kristalliserade sig både informella kluster som Telemix och den mer formella organisationen Juliagruppen. Utan att någon riktigt märkte det föll piratsymboliken bort på vägen och ingen såg längre något behov av någon sjöfarkost som samlande symbol.

Piratbyrån började spontant avveckla sig själv för att uppgå i de nya sammanhangen. Efter hand blev det bara vid utrikes aktiviteter som det ännu fanns en viss poäng i att spela med i rollen som »de svenska piraterna«. Sista gången var nog vid Venedigbiennalen i juni 2009, då Berlusconi provocerades att skicka militärpolis för att ge-

nomsöka en konstutställning på jakt efter piratservrar. Allt de fann var dock en mängd pyramider av papper. Samma dag röstades Piratpartiet in i Europaparlamentet, men det ter sig inte helt lätt att definiera en gemensam nämnare för partipiraterna i Bryssel och byråpiraterna i Venedig.

Om det någonsin fanns en »piratrörelse« kan ifrågasättas. P-ordet räcker knappast som kriterium, för då skulle Piratförlaget behöva räknas till samma påstådda rörelse som -byrån, -bion, -bukten och -partiet. Piratbyrån dödförklarade redan 2007 den så kallade fildelningsdebatten. Under 2009 blev det uppenbart att den nätpolitiska aktivismen inte handlar om huruvida saker ska vara gratis eller inte, utan om vilket slags Internet som ska få finnas – vilket i sin tur är svårt att skilja från frågan om vilka slags gemenskaper som ges möjlighet att finna varandra, samt i förlängningen frågan om hur dessa gemenskaper kan realisera sig i det fysiska rummet. En postdigital politik måste utgå från ett oupphörligt kretslopp mellan nätet och staden.

Ändå envisades vissa med att upprepa mantrat om ett skyttegravskrig mellan pirater och antipirater. Många ledarskribenter och forskare har gjort det till en vana att alltid först måla upp en sådan bild, för att sedan bekvämt placera sig i ett nyanserat mittfält – exempel står säkert att finna även i den här boken. Nyhetsjournalister har fortsatt att frossa i bilderna av skepp och segel när nätpolitiska strider dramatiseras.

Vid sidan av terrorkrig var det just nätkonflikter som dominerade dagspressens tillbakablickar på årtiondet. Närmare bestämt nätkonflikter som involverade super-

symbolen The Pirate Bay – övriga tenderade att glömmas bort. För att ta ett exempel ur mängden: Hur många minns i dag den märkliga razzian mot Internetleverantören Bahnhof, våren 2005? Det är bekräftat att filmindustrin avlönade en infiltratör för att placera piratkopior på servrar hos Bahnhof, men ingen räknar väl längre med att polisen någonsin kommer att flytta anmälan från sin plats längst ner i byrålådan. Fallet kröntes av en verkligt barock detalj: Den amerikanska filmlobbyn tog på sig äran för tillslaget i ett pressmeddelande som skickades ut i Microsoft Word-format, vilket avslöjade en tidigare version av dokumentet, där man kryddat med en påhittad historia om de svenska piraternas koppling till terroristgruppen »Gula brigaderna«.

När nollnolltalet gick mot sitt slut rätade tidningarna ut alla sådana krusiduller till simpla tidslinjer. Nollnolltalet blev till en historia om olika nättjänsters uppgång och fall: 2000 sänktes Napster, 2001 ersattes det av Kazaa, 2003 föddes The Pirate Bay, 2006 stormades servrarna av polisen, 2008 lanserades »det lagliga alternativet Spotify« och 2009 föll domen mot The Pirate Bay. Givetvis illustrerades tidslinjen med bilder av ett sjöslag.

2.

Olika sorters vatten har sedan länge använts som metaforer för Internet. Vatten i fryst form: William Gibsons roman *Neuromancer* (1984) populariserade inte bara begreppet »cyberspace«, utan etablerade också is som metafor för de barriärer av programkod som skyddar känslig data mot hackers. »Isbrytare« kom på motsvarande vis att beteckna program för att bryta sig genom databarriärerna.

Vatten i flytande form: Oceanen och bukten, vågen och strömmen, floden och rännilen. Alla har de fått tjäna som metaforer för datakommunikation. World Wide Web liknades genast vid en ocean, där man färdades genom att surfa. Ofta användes den populära webbläsaren Netscape Navigator som liknade sig vid ett fartyg genom att ta en klassisk träratt som sin logotyp. Grupper av sjöfolk kunde muta in en vik, en fjord eller en bukt – som när det lilla experimentet som först kallades för »Piratbyråns tracker« tog sig namnet The Pirate Bay. Bukten vaktades av ett tremastat segelfartyg och var fylld av kraftiga undervattensströmmar, »torrents«. Här användes det senare ordet för att beteckna de små filer med metadata som krävs för att rikta de virvlande flödena. Andra slags dataöverföringar som var mer rätlinjiga, från server till mottagare, kom att omtalas i termer av strömmar, »streaming«.

Vatten i gasform: Moln har återkommit som symbol i nätets historia. Innebörden har skiftat men av någon anledning har ingen bemödat sig om att göra en nätmetereologisk åtskillnad mellan cirrus, stratus och cumulus. Under nollnolltalets sista år blev det alltmer populärt att tala om »molnet« – bestämd form, singularis – som den slutgiltiga destination dit all data var förutbestämd att uppstiga. Vad som i praktiken avses är snarare gigantiska serverhallar, vissa av dem rentav placerade under vatten för att kyla processorerna, allt under kontroll av företag som Google.

Allt som är fast förflyktigas. Om modernisering förstås som en naturlag, blir nätets hydrologi lätt till teleologi. Vurmen för molnet rymmer en sådan tendens. Men vatten rör sig i kretslopp. Från molnen faller regn, hagel och

snö. En del hamnar i havet medan annat fångas upp i dimmiga regnskogar och frusna glaciärer, underjordiska sjöar och stinkande kloaker. Dessa platser erbjuder en rikedom av metaforer för dem som inte vill reducera utvecklingen till bilden av allmän avdunstning upp i det blå.

Strax innan rättegången mot The Pirate Bay inleddes började kretsen kring Piratbyrån att omvärdera de marina bilderna av nätets ekologi. Är kanske nätet snarare en skog? Då krävs inte bara en annan slags navigation, utan också en annan slags omvårdnad av det bräckliga samspelet mellan olika livsformer och ett annat slags försvar mot illvilliga angripare. Ett försvar som även inbegriper vidsträckta tunnelsystem under jordytan.

3.

Fråga: Vad var The Pirate Bay? Svar: Under nollnolltalets andra halva var The Pirate Bay en lång rad olika saker – som på något sätt hölls samman. Betraktat som en infrastruktur för fildelning rörde det sig om tre distinkta funktioner. För det första en sökmotor för torrentfiler, influerad av Google i sin design. För det andra ett arkiv för lagring av de torrentfiler som användarna behagade ladda upp. För det tredje en BitTorrent-tracker, världens största, som hjälpte till att sammankoppla svärmar av datorer till att dela viss data som specificerats genom metadatan i en torrentfil. Trackerfunktionen tillhandahölls fritt och utnyttjades flitigt även av andra sajter.

Därutöver rymde The Pirate Bays webbsida ytterligare ett par komponenter. Framför allt en blogg vars globala genomslag var enormt, även om den i allt högre grad kom att kompletteras av Peter Sundes personliga blogg och av

den oberoende nyhetssidan Torrentfreak. Därtill en kläd-butik, vars praktiska drift lagts ut på ett separat företag och som i perioder genererade vissa intäkter till Piratby-rån. För driften av The Pirate Bays serverar krävdes en betydligt större ekonomi, vilket löstes på ett lite udda vis, som framkom i rättegången. Det israeliska företaget Ransom Media tog på sig att betala alla fakturor mot att de fick sälja annonsutrymme på The Pirate Bays webbplats, vilket säkerligen lämnade kvar ett överskott. Bondfångeri-er av slaget »Meet these girls from your area« bombarderade således de besökare till The Pirate Bay som inte hade vett att blockera reklamen i sin webbläsare. Men vad var alternativet?

Åklagaren hävdade tvärsäkert att de åtalade skulle ha tjänat miljontals kronor rakt ner i sina egna fickor, men Stockholms tingsrätt fann inga belägg för den saken. Ändå hade många utomstående, särskilt från en äldre generation, svårt att tro på att grundarna av The Pirate Bay skulle kunna ha avstått från att ta ut en profit som låg inom deras räckhåll. Frågan kom att diskuteras i termer av idealism kontra dubbelmoral, när det snarare handlade om en pragmatik knuten till sättet att organisera projektet. Ännu en nödvändig komponent i driften av The Pirate Bay var nämligen de lösa kluster av medhjälpare som ställde upp med allt från programmering och bandbredd till grafisk design och knytande av nya kontakter. Alla dessa frivilliga bidrag förutsatte en tillit som skulle fallit sönder i samma sekund som en skarp gräns drogs mellan insida och utsida – vilket är just vad som sker om vissa personer börjar kanalisera vinster ner i egen ficka.

The Pirate Bay var kort sagt namnet på ett *assemblage* av

mjukvara, hårdvara, människor och symboler. Ingen enskild komponent betydde något för sig, utan sprängkraften uppstod genom sammankopplingen. Utan sina svärmar av miljontals fildelare vore The Pirate Bay ingenting. Ändå framställdes det ofta precis tvärtom, som om fildelningen var beroende av den symboliska entiteten »The Pirate Bay«. Symbolvärdet var både en styrka och en svaghet: det möjliggjorde mobiliseringen av sympatisörer, men ledde samtidigt till en passivisering. Tanken med The Pirate Bay hade hela tiden varit att uppmuntra andra att ta efter dess exempel – och att efter en mångfald av experiment kunna överge BitTorrent-protokollet till förmån för någonting bättre. Men i stället konsoliderades fildelningen kring en stor aktör.

Mitt under högsommaren 2009 briserade nyheten om att The Pirate Bay var på väg att säljas. Därmed ställdes den ontologiska frågan på sin spets: *Vad* ska säljas? Flerparten av assemblaget delar går knappast att äga och därmed heller inte att sälja. Tidigare i fildelningshistorien hade det förekommit liknande »sell-outs«, exempelvis med Napster, där en avgörande del varit att frontfigurerna skrivit under avtal om att avstå från att bygga liknande tjänster under resten av sina liv. Sådana planer fanns dock inte här, vilket öppnade för möjligheten att kopiera The Pirate Bay. All mjukvara, alla torrentfiler och hela webbsidan skulle kunna rymmas på ett enda litet usb-minne, tillräckligt för att starta hela verksamheten på nytt, under nytt namn och på en ny plats.

Till slut visade sig den planerade affären att handla om den enda del av assemblaget som är omöjlig att kopiera, nämligen domännamnet *thepiratebay.org*. Om köparen

hade insett detta från början är oklart, men försäljningen blev aldrig av. Däremot monterade assemblaget isär sig i en slags schizopolitisk manöver som förvirrade många, men samtidigt skapade nya öppningar, både tekniskt, rättsligt och symboliskt. The Pirate Bay slutade exempelvis att driva en tracker, för att i stället förlita sig på Openbittorrent, en fristående tjänst som grundades i samma veva. Även lagring av torrentfiler dök upp som separat tjänst i form av sajter som Torrage. Vilka som stod bakom dessa var och är okänt, men förändringen har lett till en större öppenhet. Frågan om fildelningens framtida infrastruktur kan inte längre överlåtas åt kolossen »The Pirate Bay«. Skeppets symbolvärde kom onekligen att devalveras brutalt som en följd av de förvirrande turerna kring en eventuell försäljning – på gott och ont. Kanske var det nödvändigt att sänka skeppet för att låta en breddad nätpolitisk aktivism definiera sig själv på nytt. Kanske skulle effekten ha blivit starkare om skeppet hade sänkt sig själv snabbare och mer resolut.

4.

»The Pirate Bay-rättegången« har blivit ett begrepp, men i själva verket var det en hel serie rättegångar som under 2009 tog sin början i Stockholms tingsrätt. Tvistemålen som film- och skivlobbyn initierade under hösten saknar dock brottmålets teatrala kvaliteter och har därför bara rönt en bråkdel av brottmålets uppmärksamhet. Ändå är det i dessa tvistemål som nätets juridik tänjs på allvar.

Black Internet, en nätoperatör som levererade bandbredd till vissa av The Pirate Bays servrar, beordrades av

tingsrätten att blockera dessa. Censur av detta slag har aldrig tidigare förekommit i Sverige. Formellt rörde det sig visserligen om ett vitesföreläggande där det räckte för nätoperatören att blockera tillgången till vissa torrentfiler som pekar på vissa namngivna upphovsrättsskyddade verk. Möjligtvis var tingsrättens ledamöter så tekniskt okunniga att de trodde att ett kirurgiskt ingrepp vore möjligt, men i praktiken var beslutet en order om att klippa kablarna till hela assemblaget.

Ur rättens perspektiv var fallet en simpel avvägning mellan två parter: rättighetshavare kontra nätoperatör. Tredje man hade inget att säga till om – och tredje man betyder i sammanhanget inte bara The Pirate Bay utan hela Internet. Bland de så kallade tredje männen finns bland annat otaliga programmerare och filmare som helt lagligt använder BitTorrent för att sprida sina produkter. Ansvar som av domstol åläggs kommersiella nätoperatörer kommer i förlängningen att landa på *alla* som använder nätet till annat än att passivt ta emot underhållning. I ett annat tvistemål förbjöd tingsrätten vid vite Fredrik Neij och Gottfrid Svartholm att medverka till driften av The Pirate Bay. Återigen ställdes den ontologiska frågan på sin spets: vad *är* The Pirate Bay? Tingsrättens fällande dom i brottmålet rörde verksamheten så som den hade varit organiserad strax innan 2006 års razzia. Domen definierade The Pirate Bay just som en kombination av flera funktioner: tracker, torrentlagring, sökmotor med mera. Huruvida funktionerna var för sig kan anses som medhjälp till upphovsrättsintrång är en annan fråga. Ett förbehållslöst »ja« skulle kriminalisera Google.

Vid tvistemålen som väcktes under 2009 hade däremot

tingsrätten att ta ställning till ett helt annat »The Pirate Bay«, som inte längre drev någon tracker utan använde sig av Openbittorrent. Spekulationer har förekommit om att någon av dem som varit involverade i The Pirate Bay även har kopplingar till Openbittorrent, men det betyder inte att kollektivt ansvar kan utmätas. Tvistemål kräver visserligen inga bevis, bara sannolika skäl. Likväl ter det sig omöjligt att ens få fram indicier på att Neij eller Svart-holm skulle ha bidragit till den tekniska driften av systemen, vilket vanligtvis görs genom att logga in på en server via en krypterad tunnel. Vitesföreläggandets *praktiska* innebörd blev snarare ett förbud att delta i ett offentligt samtal om verksamheten, eftersom varje verbalt uttalande kunde framhållas som indicium på teknisk medverkan. Tingsrättens beslut tycktes bädda för en smittsam misstro – hur Neij och Svart-holm än valde att agera. Oavsett om de skulle lämna driften i sticket, eller om de skulle fortsätta att ge sitt bidrag men sluta att stå för det i offentlighetens ljus, skulle deras allra mest ivriga följeslagare känna sig svikna.

5.

»Antipiraterna« företräddes under nollnolltalet av en uppsättning branschorganisationer, främst Antipiratbyrån och Ifpi. Ofta flankerade av Dataspelsbranschen och Förläggareföreningen, mer sporadiskt av rättighetskollektiv som Stim och Copyswede. Antipiraterna ställde sig helt utanför de diskussioner som fördes på nätet, till förmån för att kommunicera sitt budskap via enkelriktade massmedier, i debattartiklar eller ännu hellre genom utspel som gav dramatiska nyhetsrubriker. Följaktligen upplevdes det

som banbrytande när Antipiratbyrån i början av 2010 vågade sig ut på nätets planhalva genom att skaffa sig en blogg. Henrik Pontén gick ut hårt med att anklaga upphovsrättskritikern Karl Sigfrid (M) för »vulgär-socialism« – raljant radikal retorik som påminde om hur Piratbyrån brukade formulera sig fem år tidigare.

Ungefär samtidigt gick branschorganisationerna samman kring en slags tankesmedja vars namn, Netopia, valts för att signalera teknikoptimism. Budskapet var fortfarande att nätet måste tuktas, men framfördes nu i en resonablare ton. Framför allt talade Netopia i namn av ett allmänintresse snarare än ett branschintresse. Även opinionsbildare som inte nödvändigtvis stödde hela agendan hyrdes in för att skriva på sajten. Samtidigt undviker Netopia omsorgsfullt att nämna nätpolitikens mer brännande ämnen. Exempelvis är det knäpptyst om Actaförhandlingarna, trots att de bevakas noggrant i dagspressen, engagerar folkvalda och i högsta grad berör de frågor som Netopia säger sig vilja diskutera.

Efter Netopia lanserades ännu en front för samma agenda: »ett nytt nätverk av kulturskapare«, kallat Kulturskaparna. Nätverket var i praktiken bara ett varumärke, etablerat av PR-byrån Westander på uppdrag av bland andra Stim och Copyswede. Westander hade tidigare profilerat Stim som »musikskaparnas intresseorganisation«, med innebörden att det endast är låtskrivare som »skapar« musik. Musiker, musiklärare, DJ:s, konsertarrangörer och instrumentbyggare skapar inte musik enligt detta synsätt. Alla som ägnar sig åt kultur verkar heller inte räknas som kulturskapare. Vad som räknas är kort sagt produktionen av innehåll, det vill säga digitala slut-

produkter som skyddas av immateriella rättigheter. Därmed förnekas de kulturlivets dimensioner som inte handlar om tillverkning – utan om ett görande, förankrat i nuet, i rummet och i gemensamma möten. Kulturskaparnas talesman registrerade sig på Twitter under ett användarnamn som säger allt: *Content_is_King*.

6.

Mediehistorien är ingen fotbollsmatch. Men förhållandet mellan »streaming« och »nedladdning« framställdes under 2009 ofta just så – som en kraftmätning mellan två lag. Vinnaren var den som flyttade det största antalet databitar genom nätets fiberoptiska kablar. »Peer-to-peer är passé« basunerade rubriken till en artikel i *Wired*, som även den svenska pressen plockade upp. Där rapporterades om en ny studie av den internationella nättrafiken, som visserligen kom fram till att P2P-fildelningen fortsätter att öka i omfattning. Men den ökar inte lika fort som de datamängder av video som strömmar från sajter som Youtube. Fildelningens *relativa* andel av den totala nättrafiken hade därför minskat från 40 procent (en toppnotering från 2007) till 18 procent. Journalister extrapolerade till en framtida nollpunkt.

Enligt den logik som jämförelserna utgår från måste Twitter betraktas som ett piss i oceanen. En bok är mindre – således mindre viktig – än en musikvideo. Fixeringen vid datakvantiteter leder till att det enda som räknas blir högupplöst video. Musikfiler blir relativt ointressanta, medan utbytet av skriven text helt kan ignoreras. Dessa jämförelser bortser dessutom från de oerhörda mängder av film och musik som sprids, utan rättsinneha-

vares tillstånd, via så kallade hostingsajter som Rapidshare och Megaupload. Därtill kommer att en jämförelse av trafiken på olika nätverksportar knappast är särskilt tillförlitlig. Den aktuella undersökningen tycks helt ha bortsett från de portar som merparten av BitTorrent-trafiken använder i dag.

»Fildelningen ökar!« »Fildelningen minskar!« Påståendena har kommit om vartannat i några år. Frågan är vilken innebörd man lägger i dem. En påstådd ökning kan tas som intäkt för att Ipredlagen inte var tillräcklig utan ytterligare lagskärpningar krävs. En påstådd minskning kan tolkas som att Ipredlagen var lyckad, att frågan nu borde vara ur världen. Båda argumentationslinjerna siktar mot att avpolitisera nätpolitiken. Exakt detsamma kan för övrigt sägas om den passus i Piratpartiets »värderingsdokument« som antogs i december 2009, där det fastslogs att »vetande går före tyckande, och hårda mätdata går före vetande«.

7.

*Femton gästar på död mans kista,
hej och hå och en nappflaska
med underhållning som aldrig tar slut
– obegränsat, enkelt, säkert och lagligt.*

*Vad sägs till exempel om 60 filmer på köpet
för dig som tecknar Telia digitalteve?
Eller Spotify Premium i mobilen fram till påsk
när du tecknar ett nytt mobilabonnemang?*

Allt du behöver göra är att ladda ned och installera Spotify,

sedan är du igång och kan lyssna helt utan begränsningar på Spotifys musikbibliotek med över 5 miljoner låtar.

8.

Underhållning som aldrig tar slut. Är det en utopi som beskrivs, eller en dystopi? Spotify marknadsförs som ett tryggt, kontinuerligt flöde av underhållning. Måltavlan är konsumenter vars högsta vilja antas vara att bli matade. Särskilt tydligt framträder oralkomplexet i den påkostade reklamen från Spotifys partnerföretag Telia. Ur en rosa dator väller en odifferentierad ström av ting som ska symbolisera musik: en saxofon, ett nitarmband, en revyhatt, en rastafari-mössa, ett notställ, en extratuff elgitarr, en laxrosa behå, en cd. Alltsammans flyter ut ur datorn in-dränkt i en vit vätska. Bröstmjölk?

Sigmund Freud beskrev för drygt hundra år sedan vad han såg som spädbarnets orala fas. Största rädslan är då att flödet ska avbrytas, att hamna »offline«. Telia intygar oss gång på gång att Spotify kommer att flöda till oss överallt och alltid. Likheten är slående med den orala existens som enligt Freud styrs av lustprincipen och ännu inte har utvecklats något ego, utan förstår sig i termer av »jag är vad jag ges«. Där finns ännu ingen vilja till att skapa sig själv genom att välja bort vissa flöden till förmån för andra, än mindre att uttrycka någonting annat till omvärlden än de två känslorna tillfredsställelse och missnöje.

Spotify framstår som en utopi så länge tillgång förblir det enda vi kräver av nätet. Men i ett tillstånd av överflöd på digital information blir det viktigaste inte tillgång, utan urval – och där erbjuder Spotify inte mycket mer än en tom sökruta och några betalda reklamskyltar. Vi kan

även utbyta spellistor med våra nätbekanta, men det är i sig knappast en lösning på urvalets problem utan för oss bara tillbaka till frågan om hur vi gör ett urval mellan hundratals tillgängliga kontakter.

Vi har inte tid att lyssna igenom allas spellistor, men vi har heller ingen möjlighet att på egen hand navigera i överflödets terräng. Inga nättjänster i världen kan lösa frågan om urvalet åt oss – vare sig det handlar om att välja mellan musik, filmer, vänner eller åsikter. Allt beror i slutändan på hur olika slags arkiv och filter samverkar med varandra så att både oväntade upptäckter och gemensamma erfarenheter möjliggörs. Frågan som borde ställas oftare är hur sådana ekologier kan uppstå och vårdas.

9.

Byggandet av varumärket Spotify inleddes i blygsam skala under 2007, för att accelerera kraftigt i oktober 2008 då tjänsten fick sin officiella lansering. Hela tiden sattes Spotify i relation till just fildelning. Spotify framställdes särskilt till en början som *fortsättningen* på fildelningens revolution, som nästa symbol i den serie som påbörjats av Napster, Kazaa och The Pirate Bay. En outtalad premis för att se en sådan kontinuitet är att fildelningsnätverk primärt tänks som medier för *gratis tillgång*, inte som medier för *horisontellt utbyte*. Så länge fildelare förstods som passiva konsumenter, måste Spotify vara deras utopi. Så länge Spotify byggdes upp med sikte på att bli en gratis-tjänst, kunde företaget ärva fildelningens rebelliska aura. Digitalt stod mot analogt, snabbt mot slött, smidigt mot snårigt, nya affärsmodeller mot gamla förstockade skivbolag. Efter dessa vektorer byggdes buzzen kring Spotify –

inte minst under en period då bloggare ännu kunde skryta om att de hade kommit över en inbjudan. Ett par euforiska krönikor av Andres Lokko och Linda Skugge markerade kulmen på denna fas under sensommaren 2008.

Efter att portarna officiellt hade öppnats, ändrade ryktet gradvis karaktär. Fortfarande var det omöjligt att prata om Spotify utan att samtidigt prata om fildelning. Men kontinuiteten från Napster och The Pirate Bay tonades ner. Nu upprepades i stället fraser om att »fildelningsdebatten har fastnat i skyttegravarna«, den har urartat i »pajkastning« mellan två sidor, pirater och antipirater. Vägen ut ur denna påstådda låsning går rätt upp i molnet och pekas ut av Spotify – därom var alla nu eniga. Allra enigast var politiker, till höger och vänster, som nu fann sin formel för att avpolitisera en obekvämlig nätaktivism. För att slippa undan jobbiga frågor om Ipred eller Acta var det bara att nämna det magiska ordet: Spotify. Företaget fick generös gratisreklam i partiledardebatter och pressmeddelanden, vilka hamrade in budskapet att dess affärsmodell var lösningen på den eviga frågan: Hur ska artisterna få betalt?

Samtidigt uppmärksammades att inte ens de största artisterna fick mer än struntsummor från Spotify. Skivbolagsjättarna hade däremot fått köpa en betydande andel av företagets aktier, efter att agerat som kartell och ställt detta som motkrav för de musiklicenser som Spotify är beroende av. Nu manade de artisterna till tålmod: »Ni får ju i alla fall mer än noll kronor! Ge oss bara tid så kommer ni en vacker dag att få pengar som går att leva på.« Därigenom övergavs den praktiska frågan om hur musikatister ska kunna försörja sig, till förmån för en ab-

strakt diskussion om moral. Spotify har hittills inte alls visat vägen ut ur en fastlåst fildelningsdebatt. Ivern att utmåla dess affärsmodell som Lösningen har tvärtom tjänat till att cementera frågeställningar som den nätpolitiska aktivismen redan hade lämnat bakom sig.

10.

Efter att konsensus hade etablerats om att företaget Spotify representerar framtidens affärsmodell som gör slut på alla konflikter kring kopiering, var det bara att vänta på »filmens Spotify«, »litteraturens Spotify«, »journalistikkens Spotify«, och så vidare. Slutet av år 2009 markerade kulmen för dessa fraser i svensk press. Särskilt uppmärksammades då den svenska filmtjänsten Voddler, som lovade att förse massorna med strömmad Hollywoodfilm. Politiker tillhoger och vänster tävlade i nättjänstenationalism. »Tack vare företag som Spotify och Voddler håller Sverige på att ta platsen som ett land i spetsen för de lagliga alternativen för digital distribution«, sade Moderaterna. »De nya, lagliga och nyskapande svenska nättjänstbolagen står för en viktig väg framåt«, sade Socialdemokraterna.

För många framstod det således som ett verk av obegriplig ondska när Voddler tillfälligt tvingades stänga. Anledningen var, enligt tidningarna, en attack från hackare som tagit sig in i Voddler och knäckt deras spärrar mot kopiering. Språkbruket fick det att låta som ett olaga intrång i någon annans datorsystem, men i själva verket hade någon bara skrivit ett alternativt program för att spela upp de dataströmmar som Voddler erbjuder. Eftersom programmets källkod var fri, öppnades dels möjligheten att använda Voddler via operativsystem som Linux,

dels en möjlighet att spara ner strömmen som en fil på den egna hårddisken. Att varje ström kan förvandlas till en nedladdning är ett ofrånkomligt tekniskt faktum, men enligt de licensavtal som håller Vodddler och Spotify vid liv måste det likväl vara omöjligt.

Omedelbart antyde politikerna att nya lagar måste till för att stoppa de ondskefulla hackarna. Socialdemokraternas kulturtalesman Leif Pagrotsky bjöd in Vodddler och Spotify till samtal om ny lagstiftning mot »hot och sabotage från individer eller grupper som inte vill dem väl«. Vad få däremot uppmärksammade var det motiv som hackarna angav för sitt kontroversiella program: Vodddler hade låst in fri mjukvara. Dess mediaspelare är en variant på XBMC, ett kollektivt projekt som under licensen GPL ger total frihet för alla att kopiera, modifiera, kommersialisera – så länge som källkoden förblir öppen. Även om Vodddler har släppt ut viss källkod så har ingen lyckats kompilera den till ett fungerande program. Företaget har vägrat svara på förfrågningar om saken. Allt tyder på att Vodddler bröt mot GPL och därmed mot upphovsrättslagen, men det stora antalet rättsinnehavare till programkoden gör fallet komplext, precis som The Pirate Bay-utredningen. Ett sådant brott faller under allmänt åtal. Ett givet fall för de två nya specialåklagare som fått i uppdrag att utreda immaterialrättsliga brott? Nej, alla inser att rättsväsendet inte ger samma assistans till fria mjukvaruprojekt som det ger till skiv- och filmbolag. Det är skillnad på rättsinnehavare och rättsinnehavare.

Troligtvis hade Leif Pagrotsky inte funderat närmare på exakt vilken slags lagar som kan behövas för att skydda företag som Spotify och Voddler. Ändå antyder utspelet ett framväxande fält för nätpolitiska strider. Det handlar inte längre i snäv bemärkelse om upphovsrätt till *verk*, snarare om en meta-upphovsrätt som reglerar *verktyg*. Framöver kan vi vänta oss allt fler kontroverser kring programvara som kan förvandla strömmad media till nedladdade filer, liksom programmet som tvingade Voddler att stänga tillfälligt. Ett förbud mot sådana program vore dock jämförbart med att förbjuda människor att använda bandspelare för att spela in radioprogram, en möjlighet som inte ens under kassettskräckens dagar övervägdes på allvar.

På 1970-talet vore det visserligen möjligt, rent hypotetiskt, att förbjuda försäljning av bandspelare med inspelningsknapp. Något motsvarande är svårt att tänka sig i digitala sammanhang. Att använda digital information är att ständigt kopiera den – och detta gäller även strömmande tjänster som Spotify och Voddler. Dess tekniska förutsättning är att musiken och filmerna lagras på användarens hårddisk, men dess rättsliga förutsättning är att informationen åter raderas efter att den spelats upp. Går det att förbjuda program som behåller information som redan levererats till ens dator?

Viljan att skydda utvalda nättjänster kan leda in lagstiftningen på en farlig väg. Om vissa datorprogram förbjuds, blir det givna svaret från hackers att dela upp programmet i flera olika enkla komponenter, var för sig oantastliga men möjliga för användaren att sätta samman till ett olagligt redskap. Enda sättet att då fortsätta på den

inslagna vägen är att lagen förbjuder det blotta spridandet av kunskap.

Striden står därför inte mellan storföretag och hackers, utan mellan kortsiktighet och långsiktighet. Hackeretik handlar om att redan nu manifesteras vidden av möjliga användningar av den teknik som redan finns. Därmed möjliggörs en förnuftig diskussion om vad en reglering av tekniken kan innebära på längre sikt. Motsatsen till hackeretik är förhastade lagar vars oväntade konsekvenser inte uppenbaras förrän i efterhand.

12.

Ytterligare ett litet program som pekar mot stora framtidsfrågor är Mutify, som väckte viss debatt i början av 2009. Mutify gjorde helt enkelt att den enerverande reklamen i gratisversionen av Spotify ersattes av tystnad. Effekten blev densamma som att dra ner volymen på stereon eller gå ut ur rummet, men Mutify gjorde det automatiskt. Entusiastiska användare av Spotify försökte inskräpa moralen i olika webbforum: »Förstör nu inte en oerhört grym tjänst genom att ladda ner Mutify. Det gör bara alla skada. Ärligt. Ta reklamen och lyssna vidare, för så störande är den inte.«

Spotify behövde bara göra smärre ändringar för att Mutify i nuvarande funktion skulle sluta fungera. Men det skulle räcka med några dedikerade hackare för att alltid ligga ett steg före. Ur ett hackeretiskt perspektiv vore en sådan eskalation önskvärd, hellre förr än senare. Det värsta som kan hända är att den potentiella konflikten faller i glömska under flera år för att sedan plötsligt stiga till ytan, eftersom det ökar risken för förhastade förbud.

Mutify skiljer sig föga från Adblock, en mycket populär plugin till Firefox som döljer reklamskyltarna på webbsidor. Vad händer om fler börjar använda Adblock? En problematisk konsekvens kan bli att uppenbar reklam ersätts av dold reklam, insmugen i texten. Eller att nättidningar övergår från att vara gratis och reklamfinansierade till att vara inlåsta betaltjänster.

Frågan är om sådana konsekvenser kan läggas på den enskilda nätanvändarens ansvar. Det skulle i förlängningen innebära ett moraliskt imperativ om att all reklam som möter oss måste få vår uppmärksamhet. Eller ska ansvaret läggas på de programmerare som utvecklat Adblock? Vi kan inte helt utesluta att lagstiftarna, inom en nära framtid, börjar skissa på nya förbud mot program som Adblock och Mutify. Även om syftet är att skydda reklamfinansierade nättjänster, går de långsiktiga konsekvenserna knappast att överblicka.

13.

Bortom den konstlade debatten om fildelningens vara eller inte, växer det fram en långt snårigare terräng av nya nätpolitiska konflikter. Nu handlar det inte längre om det tillåtna, det otillåtna och gråzonen där emellan – som i de strikt upphovsrättsliga konflikterna – utan om tekniker som kan kringgå lagen utan att bryta den. Peter Sunde offentliggjorde exempelvis i januari 2010 sina planer att utveckla Ipredator, en tjänst som erbjuder nättrafik via anonyma tunnlar, detta som ett storskaligt kringgående av FRA:s massövervakning. Tanken är att nätoperatörer leder samman sin trafik i en stor krypterad jättetunnel innan den korsar rikets gränser. Kostnaden blir överkomlig och

det är helt lagligt, så länge trafiken överlämnas till en statlig »samverkanspunkt« – men FRA har ingen chans att dekryptera trafiken i realtid, ens med dagens snabbaste datorer. Andreas Ekström svarade med att i ett affekterat blogginlägg kalla Peter Sunde för »samhällets fiende«.

En intensiv och ovanligt upplysande debatt följde, där Ekström delvis tog tillbaka de hårda orden. En lärdom från debatten är att metoderna för att kringgå lagar vanligtvis redan är i bruk innan lagarna skärps. Företag och myndigheter använder rutinmässigt krypterade tunnlar för sin egen kommunikation och kan därmed sägas kringgå FRA-lagen, utan att någon har ifrågasatt det. När däremot samma teknik görs tillgänglig för allmänheten blir det plötsligt kontroversiellt.

Paralleller finns till hur nätoperatörer som Bahnhof och Tele2 reagerade på Ipredlagen med att förkorta tiden för lagring av abonnenters personuppgifter. Därmed urholkades den effekt som lagen syftade till att uppnå, men ingenting i lagen stadgade att nätoperatörerna måste lagra någonting över huvud taget, bara att de eventuellt lagrade personuppgifterna måste lämnas ut till rättsinnehavare om en domstol begär det. Att tala om civil olydnad vore därför missvisande. Ändå anklagade skivbolagsadvokaten Peter Danowsky Bahnhof och Tele2 för att medverka till lagbrott, och hävdade självsäkert att om de inte lagrade personuppgifter tillräckligt länge så »blir det en skärpning av lagen i framtiden«. En sådan lagskärpning skulle få enorma konsekvenser eftersom det i dag inte finns någon tydlig definition av en nätoperatör. Varje skola, kafé eller bostadsrättsförening som erbjuder en nätuppkoppling är också i praktiken en leverantör av Internet.

Vilka blir konsekvenserna om även de måste föra register över vilken individ som vid ett givet tillfälle haft en viss Internetadress? Anonymitet måste betraktas som nätets normaltillstånd – medan identifiering alltid måste produceras, till ett visst pris.

Andreas Ekström förklarade sin kritik av Peter Sunde med att han velat »lyfta frågan om hur demokratiskt det är att organisera möjligheter att kringgå en demokratiskt stiftad lag«. Just frågan om kringgåenden, i bred mening, kommer sannolikt att stå i centrum för framtidens nätpolitik. Exempelen ovan visar att vad som i dag anses mest kontroversiellt inte nödvändigtvis behöver handla om påstådda lagbrott, eller ens om medhjälp till brott, utan om vad som skulle kunna betraktas som brott mot lagens »anda«. Utrymmet för godtycke vidgas ytterligare, särskilt när de inte är brottmål som avgör vilka nättjänster som är okej, utan civilrättsliga åtal och polisiära prioriteringar.

Kapprustningar mellan nätets praktik och nya lagar blir då ett normaltillstånd. Anonymisering, kryptering, inspelning, indexering – att reglera kringgåendets olika former har föga att göra med upphovsrätt i strikt mening, men ändå kommer respekten för upphovsrätten sannolikt att förbli det främsta argumentet för reglering (vid sidan av barnporrkortet, som upphovsrättsindustrin blivit allt skickligare på att spela ut). Frågan är inte om eskalationer bör ske, utan hur – utmaningen är att kunna prata om dem utan att reducera dynamiken till en strid mellan två parter. Varje välment uppmaning att komma upp ur skyttegravarna bör betraktas med största misstänksamhet, för nätets terräng rymmer inte bara två skyttegravar

utan en hel uppsjö av diken, tunnlar, vägar, skogar och fält. Betraktad som en miljö, snarare än ett slagfält, blir det uppenbart att nätpolitiken inte känner till någon balanserad mellanposition. Drömmarna om att mäkla nätfred genom ett digitalt Saltsjöbadsavtal måste kastas på sophögen, tillsammans med visionerna om att en ny af-färsmodell ska upphäva all konflikt.

Nätpolitiken är också främmande för idén om en »tredje man«, för nätet är den ekologi där vi alla redan lever. All form av kritisk distans är därför omöjlig. Att hålla huvudet kallt innebär i stället att tänka långsiktigt, i andra och tredje gradens konsekvenser, vilket är svårt men kan underlättas genom att hacking betraktas som en resurs och inte som ett hot. Alternativet – att bedöma lagar och tekniker enbart utifrån vad som framstår som deras omedelbara syften – är lika orimligt som att försöka förstå ett ekosystem enbart som summan av det tänkta syfte som fylls av varje enskild art.

Mitt liv har rymt två perioder då jag tillhört den population som brukar kalla sig »baserad i Berlin«, eftersom vi inte kan vara säkra på vad det innebär att »bo« där. På ett halvskruvat vis förverkligar vi Theodor Adornos svart-synta observation: »Egentligen har det redan blivit omöjligt att över huvud taget bo.« För mig har det snarare varit i efterhand som hågkomsten av dessa Berlinvistelser har antagit karaktären av boende.

Två gånger fyra månader, separerade av två tredjedels decennium: våren 2004 och sommaren 2011. Däremellan upprätthöll vi förhållandet, staden och jag, via en serie kortare besök, mellan dussinet och tjoget. Jag kan följa det hela via de arkiverade inläggen på min blogg Copyriot, som jag för övrigt startade under min första Berlinvistelse. Modemuppkopplingen i vår delade lägenhet var ostadig men våren hade just kommit så jag kunde traska ner till Kollwitzplatz för att använda något av alla de öppna nätverken som fanns i luften, vilket vid denna tidpunkt kändes rent svindlande.

Observerandet av hur Berlin förändras har blivit oskiljbart från känslan av att själv förändras genom varje vistelse i Berlin. Antalet sådana vistelser har varit lika många som mina vistelser i Tyskland. Annorlunda uttryckt: när jag besöker Tyskland, besöker jag dess huvudstad. Det-

samma verkar gälla de flesta som jag känner. Jag tillhör den generation som sällan finner skäl eller har råd att besöka några andra tyska städer. För oss tenderar alltså Tyskland att bli synonymt med Berlin, medan Berlin blir till en ofrånkomlig referenspunkt för allt nattliv.

Samtidigt fungerar huvudstaden som något av ett Antityskland – måhända inte i fråga om kulturell självbild, men definitivt när det kommer till ekonomiska balansräkningar. Berlin är inte bara Tysklands huvudstad, utan en delstat som befinner sig i en permanent kris, i ett beroende av understöd från väst och syd. Från Stuttgart, Frankfurt, München och andra städer där vi aldrig skulle välja att vara »baserade« utan att ha ett tydligt skäl.

Jag har länge sett Tyskland genom Berlin och det jag såg var konst och populärkultur, filosofi och politik. Men det förändrades under min senaste långvistelse, sommaren 2011 när eurokrisen brakade loss på allvar. Nu fanns plötsligt en akut anledning att belysa den position som Tyskland hade fått i Europas kreditkretslopp. Ljuset reflekterades på Berlin och på de positioner som intagits av alla oss som gjort det fria individuella valet att förära staden ett besök, en basering eller ett boende.

En berlinsk bekant som numera har utlokaliserat sig själv till Indien sammanfattade läget med följande ord: »Hälften av Västeuropas medelklass under 35 tycks dra runt på gatorna i Berlin, upptagna med att avgöra om de är på semester eller ska stanna kvar, om de ska hyra eller köpa, inlemma sig i kulturindustrierna eller bara spendera pengar.« (Sebastian Lütgert i nättidningen *E-flux*, 6/2010.)

Städer av denna typ är förvisso ingen nyhet. Bohemieriet kräver sin europeiska huvudstad. Att sitta i nollnoll-

talets Berlin och dra paralleller till tjugotalets Paris kunde omöjligt höja sig över den naiva romantiseringens nivå. Däremot går det inte att förneka parallellerna mellan 1930-talets och 2010-talets Europa. Efter att en ekonomisk kris har brutit ut, kastas ett nytt ljus på dess närmaste förflutna. Först då blir det möjligt att skala bort ett par lager av konstnärsromantik för att blottlägga de krafter som får bohemierna att gravitera till en viss stad under en viss epok.

Författarna som sökte sig till Paris i mellankrigstiden »ville nå känslan av att vara i nuet där allting äger rum«, skriver Isabelle Ståhl i *Nöjesguiden* (5/2013). Hon pekar på hur allting i vår tid redan äger rum i en bärbar mobil enhet och pockar på vår uppmärksamhet, vilket skapar helt andra drivkrafter till exilen, som nuförtiden tenderar att bli i Berlin. »När jag pratar med svenskar i Berlin tycks motivet att lämna Stockholm för Berlin vara det motsatta. De vill slippa ifrån det påträngande nu som alla springer omkring i, den senaste Twitter-debatten, de nya moderaterna, de fräscha salladerna i Hornstulls galleria.«

Under dessa subjektiva skillnader finns emellertid någonting som rent objektivt förenar tjugotalets Paris med nollnolltalets Berlin: billigheten. Att låga levnadsomkostnader är centrala i skapandet av en bohemhuvudstad är ingen hemlighet. Först när billigheten begrips i ett finansiellt sammanhang blir det tydligt att dessa städer alls inte är importmagneter utan exportprodukter. Bohemierna tänker sig gärna att de valt att exportera sig själva från en europeisk periferi till en europeisk metropol. När de undantagsvis når framgång på konstmarknaden eller långt senare belönas med nobelpris, kommer även deras

hemländer att kröna dem som symboler på en framgångsrik kulturexport. Men en stad blir inte till europeisk bohemhuvudstad genom att importera bohemer, utan genom att exportera sig själv. Det är staden och dess billighet som är exportprodukten.

Efter första världskriget var alla Europas stater inriktade på att återupprätta den guldmyntfot som hade kollapsat i rustningshysterin. Frågan var bara på vilken kurs som respektive valuta skulle knytas till guldet. Storbritannien lät imperiestoltheten styra och satte pundet på samma höga nivå som innan kriget, vilket i efterhand ser ut som en klar nitlott. Frankrike gjorde det motsatta: accepterade den skedda inflationen och lät francen knytas till guldet på en mycket lägre kurs än tidigare. Detta var i praktiken detsamma som en devalvering och ledde till att fransk exportindustri blev synnerligen konkurrenskraftig under mellankrigstiden. Paris som tjugotalets bohemhuvudstad var en av Frankrikes exportprodukter. Till saken hör att litteratur som skrevs i Frankrike fick draghjälp av växelkurserna när den såldes till omvärlden, samtidigt som brittisk litteratur bör ha blivit synnerligen dyr att köpa för den som hade sin inkomst i franc.

Eurosamarbetet är ett experiment som har vissa likheter med mellankrigstidens guldmyntfot. Genom att gå med, avsäger sig staterna möjligheten att devalvera sin valuta för att uppnå en bättre konkurrensposition på världsmarknaden. Alternativet som återstår är att sänka reallöwnerna, vilket brukar kallas för »intern devalvering«. Just detta var vad Tyskland gjorde under nollnolltalet, vilket ledde till ett massivt exportöverskott. Samtidigt fick länder i Europas periferi tillgång till billig euro på kredit och

det var dessa lånade pengar som användes för att köpa upp de varor som exporterades från Tyskland.

Första gången jag satte min fot i Berlin var i februari 2004. Vi anlände med tåg, dagen innan språkskolan skulle börja. Detta var i samma veva som Berlins borgmästare Klaus Wowereit yttrade sin famösa fras: »Berlin ist arm, aber sexy« (Berlin är fattigt men sexigt). Samtidigt höll Tysklands rödgröna regering på att driva igenom Agenda 2010, ett så kallat reformpaket som på kort tid lyckades i sitt uppsåt att pressa ned reallönerna i Tyskland. Av central betydelse var den så kallade Hartz IV-reformen som drastiskt försämrade villkoren för långtidsarbetslösa och tvingade dem att ta jobb till nästan ingen lön alls.

Under det tvåtredjedelsdecennium som förlöpte mellan 2004 och 2011 upprättades i Tyskland ett nytt tvåtredjedelssamhälle. Om nu någon minns detta begrepp från förra sekelslutets globaliseringsdebatt: ett samhälle där två tredjedelar klarar sig hyfsat medan en tredjedel glider ner mot fattigdomens träsk. Fast kanske blev det tvärtom: att två tredjedelar fick det sämre. Samma slags klyftor har cementerats mellan de olika regionerna i Tyskland. Berlin som stad hade dock redan identifierat sig med sin fattigdom och med bohemiets hjälp bejakat den, som en integrerad del i en egen version av det glada nollnolltalet.

När jag först anlände till Berlin var det med en klar bild av hur staden lät. Musiken var taktfast men ändå inte ägnad för dansgolv utan snarare för drömmier. Runt de elektroniska rytmerna strök återhållsamt melankoliska melodier. Det var strax efter Napster, strax innan The Pirate Bay och jag hade funnit musiken via fildelningsnät-

verket Gnutella. Framför allt var det två album som släpptes 2003 och som kom att definiera min idé om Berlin. Det var *Duplex* av Apparat och *Berlinette* av Ellen Allien. Skivbolagen hette Shitkatapult och BPitch Control och bägge hade grundats kring senaste sekelslutet, just då kulturjournalisterna i Berlin hade dödförklarat det tidigare nittioalets berlinska technoscen med sitt centrum kring Leipziger Straße i Mitte. Egentligen handlade det nog snarare om att en ny klassklyfta hade vidgats. Underskiktet i periferin som vuxit upp i Östtyskland, de rejvade vidare. Men den svällande IT-bubblan satte sin kulturella prägel på centrala Berlin. Inom den elektroniska musiken märktes en tilltagande uppdelning mellan genrer som antingen associerades med en dekadent hedonism (electroclash) eller visioner om en ny intelligens (posttechno). Så fort jag övat upp min tyska började jag läsa *De:Bug*, »månadstidningen för elektroniska levnadsaspekter« som stod i det nya seklets framkant med ett ben i berlinsk posttechno och det andra i fildelningsnätverken.

Dödförklaringen av Berlins technoscen visade sig ha varit förhastad. Efter några år återuppstod en ny klubbmiljö bara några kilometer österut. Allra mest mytomspunnen bland dessa klubbar blev Berghain, grundad på hösten 2004 och inrymd i ett enormt gammalt kraftverk (som tidigare ägdes av svenska Vattenfall, likt mycket annat än Berlin).

Kring nollnolltalets mitt hade Berlin blivit till den globala technohuvudstaden. Föregående decenniums technoscen hade varit polycentrisk, med en lång rad metropoler som förknippats med olika ljudvarianter: Chicago, New York, London, Manchester, Sheffield, Paris, Frankfurt,

Köln... Nu var det som att alla DJ:s flyttade till Berlin.

Billiga flygresor har varit avgörande för att göra Berlin till technohuvudstad, skriver journalisten Tobias Rapp i sin reportagebok *Lost and Sound. Berlin, Techno und der Easyjetset* (Suhrkamp Verlag, 2012): »Även för klubbarrangörer som bokar namn från DJ-världens ekonomiska skikt, där man betalar 500 euro för ett uppträdande, lönar det sig att flyga in dem. Tidigare hade man letat efter någon i den egna staden eller regionen. Numera frågar man sig vilken DJ i Europa som man helst vill boka – flygbiljetten står ändå bara för en liten del av klubbarrangörens kostnader.«

Var man bor som DJ blir mindre viktigt ur logistisk synvinkel, men desto viktigare för det personliga varumärket. »Många DJ:s kan tillåta sig att flytta till Berlin även om de tjänar sina pengar på att uppträda annorstädes. Och i Berlin lever man inte bara billigt utan får också känslan av att vara mitt i tidens puls. Somliga DJ:s märker rentav att deras marknadsvärde ökar av blotta det faktum att de bor i Berlin«, skriver Tobias Rapp.

Varje veckoslut besöks staden av tusentals renodlade partyturister. Merparten av dessa anländer via flygplatsen Schönefeld, som expanderade enormt under nollnolltalet: från 1,7 miljoner flyggäster år 2003 till 6,3 miljoner år 2007. Nästan alla flög med lågprislinjer som tidvis sålde biljetter i samma prisklass som en vanlig taxiresa. Resandet av backpacking-typ, som främst förknippades med tåg, förefaller nästan ha upphört i Europa. Att unga människor åker på en resa till flera städer, utan att ha detaljerade planer för vad som ska göras där, ter sig numera som en ovanlighet, eller snarare som något som görs i Asien.

En genomsnittlig dag finns uppemot en halv miljon turister i Berlin. Nästa dag har de i hög grad bytts ut mot nya. Turisterna stannar i genomsnitt i Berlin i 2,3 dagar, enligt den tillgängliga statistiken som visserligen måste tas med en nypa salt. Det är ju alls inte självklart var gränsen går mellan att turista och »vara baserad«.

Under 2011 noterades i Berlin en våg av antiturism, för att inte säga turisthat. Det riktades mot briter som spyr i portuppgången. Mot unga spanjorer som bara blir fler och vars sorglöshet provocerar desto mer när Tyskland förväntas bidra till att rädda deras land ur en eskalerande eurokris. Mot svenskar som ljudligt släpar sina rullväskor över de små gatstenarna på väg från Schönefeld till något hostel, utan hänsyn till att hederligt folk vill sova.

Kreuzberg täcktes av klistermärken med ett överkryssat hjärta, riktade till utsocknes: *Berlin does not love you.* »Touris raus!« sprayades på väggar. Inför det stundande delstatsvalet började lokalpolitiker att flirta med det gryende turisthatet. Det överlägset största lokalpartiet i Kreuzberg–Friedrichshain är Die Grünen, med en dryg tredjedel av rösterna. Dessa arrangerade nu ett öppet möte för alla medborgare som tröttnat på turistinvasionen. Drygt 120 dök upp och enligt tillgängliga rapporter flödade fördomarna på ett sätt som känns igen från en mer gängse form av främlingsfientlighet. Högerpopulister i Tyskland tog genast chansen att spela ut turister mot invandrare. Bland berlinska antifascister har länge funnits en djup klyfta mellan två falanger, men nu tog den en ny inriktning. Å ena sidan fanns nu Antifaschistische Linke som i populistisk anda manade berlinare att demonstrera på 1 maj mot »de allt större turisthorderna« som

bland annat anklagades för att »bajsa i trappuppgångarna«. Å andra sidan fanns grupperingen Hipster Antifa Neukölln som likställde turistfientlighet med annan främlingsfientlighet och varnade för att göra utlänningarna till syndabockar för en oönskad stadsutveckling.

Turistifieringen i Berlin är onekligen en del av gentrifieringen, som är en större process. Och där finns det fler syndabockar. Numera går det att finna parollen »Antischwa« klottrad på husväggarna. Den riktar sig mot de inflyttade från Schwaben, eller i största allmänhet mot de sydtyskar som tenderar att ha gott om pengar och därför bidrar till att höja priset på boende i valda delar av Berlin. Enligt klischébilden sympatiserar de med Die Grünen och nog fanns det en del inflyttade från Schwaben bland dem som ville försvara sitt Kreuzberg mot turistinvasion.

Allra flest är schwaberna i Prenzlauer Berg, i kvarteren kring Kollwitzplatz. Detta retade upp en av framstående politiker från kvarteret, socialdemokraten Wolfgang Thierse. Kring årsskiftet 2012–13 beklagade han sig offentligt över att den schwabiska populationen inte anpassade sig till lokalsamhällets livsmönster. Utöver att politikern drunknade i protestbrev, var statyn på Käthe Kollwitz en morgon täckt av spätzle. En ironisk aktionsgrupp tog på sig ansvaret och framförde kravet på en autonom schwabisk region, »Schwabylon«. Aktionen besvarades i sin tur i Mitte, där statyn över den schwabiske filosofen G.W.F. Hegel smordes in i typisk berlinsk currywurst i syfte att sätta kraft bakom kravet på ett Berlin utan schwabiska invandrare. Min gissning är att samma grupp stod bakom båda tilltagen. Sannolikt bestod gruppen av inflyttade konstnärer, baserade i Berlin men försörjda med pengar utifrån.

Matkastandet på statyerna satte fingret på det absurda i det berlinska positioneringsspelet. Tankarna går till »Föraktets pyramidspel«, en serie i albumet *Gaskriget* (Ordfront, 2006) där Fabian Göranson skildrar statushierarkin bland utlänningar i Chiapas. Backpackers skratrar åt charterturister, volontärbetare föraktar backpackers, folkhögskolestudenterna ser ner på volontärerna men blir själva föraktade av universitetsstudenter och Sida-personal.

Att befästa sin plats i en likartad statushierarki kommer aldrig bli ett sätt att förhindra turistifiering eller gentrifiering. Argumenten mot en turistinvasion borde riktas mot de investerare och politiker som aktivt satsar på utbyggd turism, koncentrerad till utvalda delar av staden. Berlins turistorientering är i praktiken en del av Tysklands exportorientering. Men eftersom det knappast tillverkas några produkter i Berlin, måste de lånade pengarna spenderas på plats. Så exporteras en bohemhuvudstad.

Inledningsvis citerades Adornos tanke om omöjligheten i att bo. Passagen ur *Minima moralia* avslutas med några ord som åtminstone i Tyskland har blivit bevingade och som lämpligen kan få avsluta även denna text: »*Es gibt kein richtiges Leben im falschen*« [Det finns inget riktigt liv i det falska]. Inte ens i Berlin.

Kulturen måste *äga rum*. Så går det att sammanfatta den insikt som jag vill beteckna som postdigital, vars utgångspunkt är det oupphörliga samspelet mellan digital information och rumslig interaktion. Trivialt? Ganska. Men tonvikten på de fysiska rummen går ändå på tvärs mot en djupt rotad vana att associera »kultur« med någonting immateriellt.

Associationen har framträtt i många varianter, där den tidigdigitala idén om en »virtuell verklighet« bara är den senaste, vid sidan av den postmoderna fixeringen vid språk, representation och identitet. Vi kan gå tillbaka till de inflytelserika föreläsningar om estetik som G.W.F. Hegel höll på 1820-talet i Berlin. Där berättas en magnifik historia om hur mänsklighetens konstnärliga uttryck gradvis fjärrar sig från materien för att uppgå i den rena anden. Från pyramiderna i Egypten – som sannerligen tar plats i besittning – via måleri och musik, till poesin som för Hegel var den konststart som nått längst i befrielsen från rummet. Digitala kulturyttringar kan med lätthet läggas till listan.

Visst, ingen förnekar de fysiska rummens betydelse för kulturlivet. Men kulturens rum hamnar i påfallande hög grad utanför det snäva fält som kallas kulturpolitik. Ofta verkar rummen bara uppfattas som behållare att fylla

med »innehåll« – ett ord om jag för övrigt skulle vilja bannlysa från dessa sammanhang. Om inte byggnaderna i sig görs till symboler som ska sätta staden »på kartan«: en tjusig konsthall, ett spektakulärt operahus, ännu en gigantisk arena. I dessa fall verkar det vara ett rent varumärkestänk, snarare än kulturpolitiska överväganden, som faller avgörandet till förmån för miljardinvesteringar. Sällan eller aldrig frågar sig någon hur ett fruktbart samspel kan uppstå mellan stora, medelstora och små rum för kultur. Eller mellan vinstdrivande, skattefinansierade och ideellt självorganiserade rum. Eller, än en gång, mellan den oerhörda tillgång på kultur som digitaliseringen möjliggjort och det obönhörliga urval som sker när kulturen tar plats i det fysiska rummet.

Teorin om den långa svansen, *the long tail*, är välkänd i nätsammanhang. Kort sagt innebär den att digitalisering möjliggör en större kulturell mångfald, där de många små nischkulturerna rycker fram på bekostnad av den breda topplistikulturen. Långsvansteorin grundar sig inte bara på önsketänkande utan i ett materiellt faktum: lagerhållningens relativa frigörelse från stadsrummets begränsningar. Digitala produkter kan i princip hållas tillgängliga överallt och alltid, till skillnad från de bokhandlar och skivbutiker som genom höga hyreskostnader tvingas göra ett urval som alltid tenderar att gynna de säkra korten. Även när själva produkterna är samma gamla fysiska objekt, exempelvis böcker, kan lagren flytta ut på landsbygden (eller för den delen utomlands) – via en nätbutik med sökfunktion kan även sådant som bara en handfull kunder efterfråga hållas tillgängligt.

Så långt är teorin sann. Men den kan ändå inte ligga till grund för profetior över hur kulturlivet kommer att se ut år 2040. Anledningen är att ingen kulturform existerar som renodlat digitalt fenomen. Det digitala är inte – och kommer aldrig att bli – löskopplat från vare sig de fysiska rummen eller vår levda tid, vars begränsningar obönhörligen tvingar fram ett urval. Därför är framtiden ett oskrivet kort. Vi kan gå mot såväl mångfald som enfald. Allt kommer an på samspelet mellan nät och stad, tillgång och urval, överflöd och begränsningar.

Vad vi kan vara helt säkra på är att överflödet av digital information bara kommer att tillta under de kommande tio, tjugo, trettio åren. Frågan som måste ställas är om stadsplaneringen ger rum för den långa svansen. Utifrån rådande tendenser måste svaret bli ett otvetydigt nej.

Stadsplaneringen premierar tvärtom topplistikultur, som subventioneras med skattepengar – på bekostnad av den långa svansens kulturella mångfald. Jag syftar i första hand på den rådande fixeringen vid gigantiska arenor, exempelvis den s.k. Stockholmsarenan eller »Tele2 Arena« som invigdes år 2013. Samtliga politiska partier i Stockholms kommunfullmäktige har givit sitt aktiva stöd till bygget, om än inte av kulturpolitiska skäl utan snarare en idé om besöksnäringens ekonomiska värde: Stockholm måste sättas på kartan! Likväl har kulturborgarrådet Madeleine Sjöstedt (FP) valt att lyfta fram arenans betydelse för att möjliggöra ett större utbud av konserter. Upprepade gånger har hon lyft fram artisterna Madonna och U2, som kanske inte kommer att spela i Stockholm om det inte finns en tillräckligt gigantisk arena.

Om vi överför nätets logik till staden är detta inga konstigheter: klart att stockholmarna helst ska kunna se både små och stora artister! Men då förbiser man den grundläggande skillnaden mellan nätet och staden. Att hålla alla digitala filer tillgängliga är inga problem. Men förr eller senare måste kulturen inte bara *äga rum* utan också *ta tid* – mänsklig tid, som är en begränsad resurs. Detta är grunden för idén om en uppmärksamhetsekonomi, som i praktiken fungerar som en motkraft mot den långa svansens dynamik.

En kväll som tillbringas på en viss konsert kommer inte att tillbringas på en annan konsert. Små och stora scener konkurrerar med varandra och när skattemiljarder plöjs ner i jättearenor snedvrids konkurrensen på ett sätt som i förlängningen leder till minskad kulturell mångfald. Inga motsvarande satsningar görs ju på den långa svansens kulturella rum, som idag tycks förbli en kultur- men inte en näringspolitisk angelägenhet.

Hur vore det om de astronomiska beloppen som idag läggs på jättearenor i stället satsades på en mängd små och medelstora scener? Det vore inte bara en satsning på större mångfald, utan också en mer långsiktig kulturpolitik. För inget band går direkt från replokal till stadium, inget konstnärsskap direkt från ateljén till de stora konsthallarna. För att säkra en kulturell återväxt krävs lokaler där nya kulturyrtingar kan samla en liten men hängiven publik. Men sådana ger inte den omedelbara utdelning som politiker gärna vill se under sittande mandatperiod. Hundra små rum gör sig sämre på en Powerpoint-presentation än ett gigantiskt skrytbygge.

Digitalt kontra analogt är en illusorisk motsats. En

verklig kulturpolitisk skiljelinje går däremot mellan små och stora rum för konserter, utställningar och möten. Inte för att kulturen någonsin begränsar sig till de rum som politiker tilldelar den. Vad som än sker kommer även de mindre skarorna att samlas kring musik, teater, bildkonst och samtal – om så i hemmets privata sfär eller i andra mer informella sammankomster. En politik som subventionerar stora arenor kommer att förstärka den starka polarisering mellan offentlig och privat kultur som etablerades under 1900-talet, trots att digitaliseringen i hög grad verkar för att luckra upp densamma.

Polariseringen mellan privat och offentligt är kanske allra tydligast i formerna för hur vi avnjuter film. Antingen håller vi oss till hemmets familjära former, eller så går vi till biografen som i teorin är ett offentligt framförande men knappast erbjuder rum för oväntade möten innan eller efter att filmen visas. Tillgången på digitala projektorer har på senare år uppluckrat denna rigida uppdelning och möjliggjort en mängd halvoffentliga former för att se på film. Detta har fått stor praktisk betydelse i vissa sammanhang, exempelvis skolor och i konstvärlden, även om visningarna då ofta sker i en legal gråzon. Att projicera ett klipp från Youtube på en vägg som inte är det egna hemmets utgör nästan alltid ett lagbrott i formell mening. Upphovsrättslagen bygger på att varje kulturyttring är antingen privat eller offentlig och att lagligt visa en film offentligt kräver i allmänhet betalning på nivåer som är satta med kommersiella biografier i åtanke.

Musiken lyder under samma lagrum, men är i praktiken långt mer flexibel eftersom rättigheterna där administreras av organisationer som Stim och Sami, vars prissättning

visserligen ter sig despotiskt godtycklig ur många arrangörers perspektiv men ändå är elastisk på ett helt annat sätt. På musikområdet är det därför inte främst upphovsrätten som sätter hinder i vägen för nya kulturella gemenskaper att samlas, utan den ständiga frågan om tillgång till rum. Bristen på lokaler gör att den som vill arrangera en konsert eller en klubb ofta måste underordna sig krögare vars enda intresse är att sälja så mycket alkohol som möjligt – samt myndigheternas föreskrifter om att inte störa grannarna. Konsekvensen har blivit att nyskapande musikytringar i hög grad fått röra sig ut från stadskärnorna till ytterområden där det fortfarande finns tillgång till lokaler som tillåter en relativ autonomi för arrangörerna. Dynamiken kan skapa en kulturell geografi som är positiv för stadens liv, men det är slående hur detta inte är ett resultat av formell kulturpolitik. Snarare kämpar musikarrangörer mot de hämmande verkningarna av en politik som officiellt handlar om allt annat än kultur. En vidgad syn på begreppet kulturpolitik skulle ha stora möjligheter att inte bara dela ut pengar utan även skapa bättre möjligheter för egenfinansierade verksamheter. Ännu har ingen utrett hur affärslokaler – exempelvis alla de kaféer som på kvällarna står igenbommade i stadskärnorna – kan få det lättare att överlåta sina rum åt kulturaktiviteter.

Vad som behövs är inte lokaler som »välkomnar alla«. Det låter fint men är en klyscha som i praktiken pekar mot slätstruken utbytbarhet. Den som säger att ett rum är till »för alla« har i praktiken redan definierat rummet som en blott behållare, utan egen kulturell betydelse. Ingen skulle på allvar förvänta sig att varje enskild utövare av en konstart riktar sig till samtliga människor, även om en

konstnär som riktade sig enbart till sina familjemedlemmar inte heller skulle tas på allvar som konstnär. Detsamma måste få gälla för kulturens rum – öppenheten är alltid relativ.

»Mötesplatser« är vår tids nyckelord, när frågan om kulturens rum trots allt kommer på tal. Frågan som måste ställas är vem som möter vem. Är mötena planerade på förhand och i så fall via vilka medier, eller ges det tillfälle för oväntade möten? En outtalad premis tycks vara att möten sker mellan människor, men mycket finns att vinna på att gå bortom det antropocentriska perspektivet och även fundera på hur artefakter möts. Ett bibliotek kan vara en plats för möten mellan människor, men ännu mer för möten mellan människor och böcker. Det finns ett värde både i att hitta den bok som man var ute efter och i att låta blicken fångas av någonting man tidigare inte visste fanns. Detsamma gäller för snart sagt alla kulturyttringar.

Digitala medier är överlägsna på att ge omedelbar tillgång, förutsatt att vi vet vad vilken låt-, bok- eller filmtitel vi ska skriva in i den tomma sökrutan. Men det finns också ett egenvärde i att drabbas av det vars namn vi ännu inte känner till. Av tradition har radio och teve varit ganska bra på detta, men genom dessa mediers digitalisering ges vi nu chansen att på förhand välja ur ett detaljerat utbud – vilket gör att vi mer sällan kastas rakt in i något. Men just detta att i nuet drabbas av någonting oväntat som vi måste ta ställning till, det är stadsrummets kulturella styrka. Frågan om hur den bäst kan tas tillvara har bara blivit mer angelägen till följd av digitaliseringen. Därför måste kulturpolitiken finna sin plats i samspelet mellan nät och stad.

Spotifieringen av SJ

För tio år sedan marknadsförde SJ tågresan som en upplevelse: »den inre resan«. Tåget skulle locka resenärer som ville betala för känslan av att vara ifred med sina egna tankar, skådandes ut över det svenska landskapet. Transporten från punkt A till punkt B framstod som sekundär.

Hösten 2011 inverterades detta koncept. Nu ska andra betala SJ för att få pådyvla resenärerna sina tankar. Den som sätter sig på ett SJ-tåg möts numera omedelbart av reklam på sätesryggen framför. Efter att resan har börjat följer regelbundna utrop i högtalarna om att en mobiltelefonföretagare finns på plats i tåget för att demonstrera sina produkter.

Nya snabbtåget SJ3000 är dessutom utrustat med skärmar som gör det möjligt att ständigt ha reklamfilmer rullande i resenärernas synfält. Om några år kanske vi kan se fram mot tågvagnar täckta av varumärken, reklamjinglar som rullar i högtalarna hela vägen och telefonabonnemangsförsäljare som knackar oss på axeln om vi somnar.

Valet för SJ stod mellan anständiga reseupplevelser och ekonomiska marginaler. Enligt den samtida affärslogik som kallas »spotifism« (efter företaget Spotify), bör företag emellertid överlåta detta val till konsumenten.

Nästa logiska steg blir då att förstaklassvagnarna görs till en reklambefriad upplevelse, en »premiumtjänst« för

de resenärer som har råd att betala. Alla vi andra, vi som billigt vill ta oss från punkt A till punkt B, måste genomgå ett elddop. Reklamens främsta funktion blir att vara så enerverande att konsumenterna frivilligt betalar för att slippa den. Sådan är själva affärsidén för Spotify.

Om tio år kanske SJ har lyckats fullfölja spotiferingen: andraklassbiljetterna blir gratis, men det blir helt omöjligt att smita från reklamen. Ingen kan skåda ut över landskapet när tågfönstren har ersatts av reklamskärmar. Men hur ska SJ hindra andraklassresenärerna från att läsa böcker? De får lära av Ryan Airs webbsida, där kunden ständigt måste kryssa bort olika tilläggstjänster. Framtidens tågresenärer måste aktivt tacka nej till reklamprodukterna för att inte anses ha köpt dem.

Även om vi inte är där riktigt ännu, klarnar tågmarknadens dialektik. Först sålde SJ resor. Sedan sålde de upplevelser. Nu säljer de resenärer.

Vad blir samtidskonst minus lågprisflyg?

Framgångsrika samtidskonstnärer bör helst ge intryck av att befinna sig på alla kontinenter samtidigt. Den konstnär som inom en månads tid lyckas med konststycket att synas på en biennial i Istanbul, en vernissage i Barcelona och ett panelsamtal i New York – samtidigt som hon åtnjuter en tillfällig residens i Kapstaden – är på god väg. Ett sådant liv är givetvis omöjligt att upprätthålla i längden, men många är de som halvt medvetet strävar åt detta håll. För ett mer realistiskt exempel räcker det att ta somrarnas späckade schema av konstmässor och biennaler i Västvärlden. Den lilla klick från exempelvis Sverige som reser runt tillräckligt och noterar varandras närvaro bekräftar också gentemot varandra att man är någon att räkna med i konstvärlden, något som kan ha stor betydelse för karriären.

Konstnärer har länge utgjort en resande skara, men resandet har skett på olika sätt. De senaste tjugo åren har konstvärlden präglats av en helt ny typ av mobilitet som skapat nya relationer mellan lokalt och globalt. Ska vi räkna med att det idoga kringflygandet fortsätter att intensifieras, så att konstnären befästs som ett av de yrken som tillbringar sin mesta tid på flygplatser? Eller kommer det tvärtom en motreaktion där den permanenta vistelsen på en viss plats åter börjar blir viktig, kanske tillsam-

mans med en uppvärdering av hantverket? För att spekulera i detta krävs det att mobiliteten ges en plats inom konsthistorien.

Varför har konstnärer flugit så mycket sedan 1990? Åtminstone tre olika kompletterande förklaringar kan ges. Den första hänvisar till att konstnärernas intresse för möten mellan kulturer gjort mobiliteten nödvändig. Detta är en idealistisk förklaring som gillas av folk inom konstvärlden eftersom den antyder att konsten har en viktig roll att spela för att skapa förståelse i en globaliserande värld. Till viss del stämmer detta säkerligen, men man kan fråga sig hur många genuina kulturmöten som sker när samma lilla konstvärld frenetiskt åker jorden runt för att träffa varandra på olika festivaler. Att stanna ett halvår på en främmande kontinent ger nog konstnären bättre material för att arbeta med kulturmöten.

En andra förklaring har att göra med konstobjektets avmaterialisering. Av tradition kretsar konstvärlden kring original: tavlor, skulpturer och andra objekt som endast existerar på en plats åt gången och som därför behåller en »aura«, för att låna Walter Benjamins beryktade begrepp. Sedan 1960-talet har detta på bred front undergrävt av mer konceptuella praktiker, men det var först på 1990-talet när digital videoutrustning blev tillgänglig för konstnärer som det fick verkliga konsekvenser. En digital video är nämligen så långt från ett original man kan komma. Den kan fraktas på nolltid till andra sidan jorden och finns förhoppningsvis i ett flertal identiska säkerhetskopior. Men konstvärldens behov av en unik »aura« kvarstår. Således blir det nu konstnären själv som får närvara i egen hög person på de seminarier som i allt högre ut-

sträckning ackompanjerar utställningarna. Därmed löses även ett andra problem som är inneboende i video- och konceptkonsten, nämligen att den är svår att sälja. Konstnärer som inte skapar objekt kan i stället få betalt för framträdanden – precis som situationen har blivit för många författare och musiker. Värderingen av personlig närvaro kommer dock till priset av flygbiljetter.

Flygresorna har dock varit historiskt billiga under perioden 1990-2010, och detta kan utgöra en tredje förklaring till konstvärldens mobilisering. Under samma 1990-tal som konstbiennaler började skjuta upp som svampar ur jorden föddes också lågprisflyget. Tre förutsättningar samverkade: avregleringen av flygmarknaden, krossandet av de flyganställdas fackföreningar samt relativt låga oljepriser. Sedan år 1991 utgör det irländska flygbolaget Ryanair paradexemplet på lågprisflyg, men priserna på internationella flygningar har pressats drastiskt på hela marknaden, vilket har fungerat som smörjmedel bland annat för den internationella konstvärlden.

Frågan är bara hur länge flygfesten kan pågå. Hur skulle konstvärlden reagera om priserna på flygbiljetter plötsligt fördubblades eller tredubblades? Någoting sådant tedde sig inte alls osannolikt häromåret när oljepriserna sköt i höjden. Sedan kom finanskrisen, som följdes av tillfälligt sjunkande oljepriser samt massiva statsstöd till flygindustrin. För tillfället flyttar flygindustrins epicentrum österut, i riktning mot Dubai. Vissa anar en liknande rörelse inom samtidskonsten.

Efter att klimatkrisen hamnade på allas läppar började även konstvärldens beroende av flyget att ifrågasättas av konstnärer. Aningen cyniskt kan sägas att inget kunde

passa bättre än klimatkonst på de internationella biennaler som efterfrågar institutions- och samhällskritisk konst men började tröttna på de postkoloniala frågorna. »Flyg inte« var det första av de tio budord som utfärdades av den finländska ekokonstnären Tea Mäkipää, som gjorde en konstfilm av att resa landvägen till 2007 års biennial i Sharjah. Fluxus-veteranen Gustav Metzger sjösatte samtidigt sin kampanj »Reduce Art Flights«. Detta inspirerade konstnärssduon Ruth Catlow och Marc Garret till utmaningen »We won't fly for art«, men bara en handfull konstnärer skrev under på löftet om att avstå från flyg under sex månader.

Gemensamt för dessa projekt var moralismen. Utgångspunkten är att individer, även inom konstvärlden, har ansvar för växthuseffekten. Men vad händer med konstvärlden den dag då flygbiljetterna blir för dyra? Den frågan har förblivit obesvarad. Bilar må kunna drivas på kärnkraft, men flygplan är beroende av petroleum och vi tycks nu ha passerat det så kallade oljekrönet (peak oil). Flygfesten som pågått i 15-20 år kan med tillräckliga statssubventioner möjligtvis pågå i 15-20 år till, men därefter kommer även konstvärlden att tvingas in i en annan slags mobilitet. Om båtar åter blir det främsta sättet att ta sig mellan kontinenter så ersätts kanske dagens biennialkarusell av en tydligare förankring i platsen, vilket inte behöver betyda att konstnärer slutar resa. Däremot väcks stora frågor: Vad händer med konstens intresse för globalisering? Kommer det unika objektet åter att hamna i centrum, eller upptäcker konstnärer andra sätt att skapa en aura?

Lågprisflygets epok går mot sitt slut. Eftersom olja är en ändlig resurs närmar sig den ofrånkomliga dag då olje-drivna flygtransporter inte längre är ett alternativ för vanliga dödliga. Långsamt kommer landningsbanor att täckas av mossa. Desto snabbare kollapsar den typ av mobilitet som under epoken 1990–2010 präglat vårt sätt att leva i världen mer än vad vi kanske vill erkänna. Lågprisflyget möjliggjorde inte bara solsemestrar i Thailand, utan även sociala forum i Porto Alegre och Istanbul, dit aktivister tog sig med flyg. Under lågprisflygets epok flög forskare runt på akademiska konferenser, konstnärer flög runt på biennaler. Även relativt okända musiker kunde flyga till en annan kontinent över ett veckoslut, bara för att spela för en handfull fans på en klubb.

Faktum är att den kulturella epok som blommade ut mellan 1990 och 2010 – av vissa betecknad som »postmodernism« – är omöjlig att skilja från den kraftiga ökning av flygtrafiken som samtidigt ägde rum. Flyget tjänade, vid sidan av de elektroniska kommunikationerna, som postmodernismens perfekta smörjmedel.

Drömmen om att avskaffa alla avstånd var onekligen lite vacker, i all sin förföriska naivitet. Utan att moralisera över den koldioxid som släppts ut så är det nu dags att betrakta lågprisflyget som ett avslutat kapitel. Affärsmän

och politiker kommer säkert att fortsätta flyga under många år, men vi andra gör bäst i att finna de möjligheter som göms i en mobilitet där flygresor inte längre är tillgängliga. En mobilitet där långväga resor tillåts att ta tid, där båtar åter blir viktigare, där resandets tillvaro inte bara är en tom väntan på att anlända till målet.

Flygindustrin överlever idag bara genom att suga i sig ständigt mera statligt stöd. Till skillnad från bilismen, som åtminstone i teorin skulle kunna hållas vid liv genom en extrem utbyggnad av nya kärnkraftverk, finns det inga sätt att driva flygplan på batteri. Flygtransporter är beroende av fossil energi i vätskeform och bränslet står för en exceptionellt stor del av flygtrafikens kostnader i jämförelse med alla andra transportmedel. Flygtransporter är också beroende av flygplatser. Och här kommer paradoxen: Samtidigt som vi börjar ana den framtid där flertalet flygplatser blir onödiga, börjar världen i sin helhet att bli alltmer lik en flygplats.

Monopol, övervakning och platslöshet präglar i allt högre grad livsmiljön i metropolerna. Tillvaron på en internationell flygplats är bara dess yttersta uttryck. Därför vill jag föreslå ett samlat begrepp för dessa tre kännetecken: *flygplatssamhället*. Genom att definiera flygplatssamhället som en tendens i samtiden går det att formulera en mycket enkel politisk fråga: Vill vi att världen ska bli *mer* lik en flygplats, eller *mindre*?

Ekonomi på en flygplats bevisar att kapitalism inte är detsamma som »fri marknad«. Flygplatsen har upphävt konkurrensen genom att sälja exklusiva licenser för att sälja olika varor och tjänster. En viss butikskedja innehar rätten att sälja böcker, en viss kafékedja innehar rätt-

en att servera kaffe, en viss teleoperatör innehar rätten att erbjuda trådlöst internet. Licensinnehavarna får möjlighet att ta ut hutlösa monopolpriser. Flygresenärer som checkat in och tvingas slå ihjäl tid i en steril miljö kommer likväl att betala. De billigare konkurrenterna ligger utom räckhåll, flera kilometer bort eller åtminstone innan säkerhetskontrollen.

På flygplatsen existerar fri konkurrens inte ens i teorin. Men detta är bara en mer renodlad form av hur ägaren styr ekonomin i varenda shoppinggalleria. Endast en gradskillnad skiljer flygplatsterminalen från centralgatan i en genomsnittlig svensk stad. Fastighetsägare föredrar att befintliga butiker helst ska slippa påträngande konkurrens och även myndigheterna gör sitt genom sina rutiner för att licensiera servering, handel och dans. Urbana jippon av olika slag, från stadsfestivaler till olympiska spel, innebär i praktiken skapandet av temporära ekonomiska zoner där licensierade företagare kan utvinna monopolvinster.

Genom så kallade »intellektuell egendom« sprids flygplatsens ekonomiska logik till alla tänkbara domäner, från dansgolv och fildelningsnätverk till sjukhus och åkror. Allra skickligast är företagen Apple och Spotify som just nu skördar stora framgångar genom att sälja flygplatssamhället som en livsstil.

Långt innan den 11 september 2001 var flygplatserna ett laboratorium för övervakning. Flyget var länge det enda transportmedel som krävde att varje enskild passagerare på förhand uppgav sin identitet. Numera har även SJ infört krav på legitimation för att få resa med tåg, vilket motiverades med att man ville stoppa handeln med biljet-

ter på nätet – ersätta marknad med monopol – även om det bara är en tidsfråga innan staten gör anspråk på databasen över alla människors tågresor, så som redan är fallet med flygresorna.

Att flyga innebär otaliga köer och ständiga avbrott för individuell kontroll. Vi kan tänka oss livet i flygplatssamhället som ett liv fyllt av små avbrott där vår passage gör avtryck i en databas. Passerkortet till arbetsplatsen, inloggningen på Facebook, kortbetalningen på Systembolaget, spärren i tunnelbanan – alla dessa passager är snabbt avklarade, men flygplatssamhället innebär att de fyller upp en allt större del av livet. Allt mer av identifieringen utförs genom biometri – friktionsfri överföring av data från köttet i ditt ansikte till statliga databaser över säkerhetsrisker.

Flygplatssamhället tillåter ingen att interagera med någon annan utan att först registrera sig i en databas *som individ*. Internet är i grunden en frizon från tvånget att identifiera sig som en individ, men olika former för anonym tillgång till nätet är idag under attack.

Det är slående hur flygplatser har tjänat som förebild och experimentverkstad för regleringen av nätet. Flygplatssamhället innebär att kontrollfunktioner överläts till privata företag, som tvingas registrera alla kunders aktiviteter vare sig de vill eller inte. Sedan år 2004 gäller en lag om »transportörsansvar«, gemensamt genomdriven av socialdemokrater och moderater, som innebär att ett flygbolag kan straffas om det släpper ombord resenärer som kan mistänkas vilja söka asyl. Förespråkarna för nya lagar om övervakning av nätet har hänvisat till just denna lag som förebild. Ipred-lagen och Datalagringsdirektivet

handlar båda om att nätoperatörer tvingas till att bli underleverantörer av personuppgifter till såväl statliga som kommersiella intressen. Övervakningen går hand i hand med monopolisering, för det blir med tiden uppenbart att dessa känsliga sysslor bara kan överlåtas till licensierade företag, inte vill vem som helst.

Flygplatssamhället innebär att polisiära funktioner sprids ut i rummet. Precis som varje flygplats har ett häkte för misstänkta migranter, även om vi som är EU-medborgare sällan märker av det, har varje större köpcentrum ett rum dit väktarna för misstänkta snattare. Europeiska gränspolis är sedan många år verksamma på utländska flygplatser för att stoppa flyktingar innan de hinner bli asylsökande. Flygplatssamhället innebär en generalisering av preventiva åtgärder, så att gränsen mellan brottsligt och lagligt beteende stegvis ersätts av mjukvara som pekar ut suspekta beteendemönster.

Alla flygplatser är likadana. Flygplatsen är den arkety-piska »icke-platsen«, ett begrepp som introducerats av den franske antropologen Marc Augé. Ett typiskt drag hos icke-platser är att de saknar synliga tecken på historia. Om vi skådar oss omkring på en flygplats ser vi ingenting som tyder på att någonting någonsin *har hänt*, bortsett från tidningarnas löpsedlar. Icke-platsen hänger alltså samman med ett slags guldfiskminne. Vi instrueras ständigt om vad vi ska göra, genom skyltar och anonyma högtalarröster. Så länge vi vistas på en flygplats är vår valmöjlighet inskränkt till att välja mellan den ena och den andra varan inom det snäva utbudet hos licensierade försäljare.

Icke-platsen finns till för att passeras. Vi förväntas inte sätta värde på vår närvaro där, utan ständigt vara på väg

emot framtida mål. Försök att ta tillvara situationer, att upprätta en spontan gemenskap som överlever stunden, framstår som antingen absurda eller hotfulla. Flygplats-samhället som tendens innebär att en allt större del av våra liv påminner om ett väntrum. Väntrumets tristess får oss att längta till varuhuset, för i flygplanssamhället är konsumtion det enda alternativet till väntan. Alla varu-hus är likadana.

Flygtrafiken överlever idag tack vare statliga subven-tioner. På någonting som liknade en fri marknad hade fly-get knappast kunnat bära upp sina egna bränslekostnader. Sedan 1944 gäller dock ett internationellt avtal, Chicago-konventionen, som förbjuder beskattning av flygbränsle. Det innebär att flygtrafik gynnas på bekostnad av både bil, båt och tåg. Resultatet blir att det ofta är billigare att flyga än att ta tåget från Malmö till Stockholm.

Till detta kan läggas alla de skattepengar som pumpas in i byggen av flygplatser och sammanhängande infra-struktur. Härom året beslöt Malmös kommunstyrelse (som har rödgrön majoritet) att årligen donera två miljo-ner kronor per år till Köpenhamns flygplats Kastrup. Syf-tet uppges vara att stärka Öresundsregionens konkurrens-kraft. Enligt den »kapitalrealism« som helt dominerar vår tids partipolitik, är det nödvändigt att använda skatte-pengar för att locka till sig kapital, i konkurrens med andra kommuner, andra regioner och andra stater. Sjunkande flygtrafik anses vara ett varsel om ekonomisk stagnation som i slutändan drabbar alla. Att främja flyget blir en poli-tisk målsättning som går bortom ideologiska principer. Självutnämnda liberaler är dock de allra mest entusiastis-ka bland flygkramarna.

Från tankesmedjan Timbro upprepas budskapet: »flyget är en central del av det öppna och fria samhället«. Våren 2010 hyllade infrastrukturminister Åsa Torstenson (C) den svenska flygtrafikens »hundra år av frihet« i en debattartikel. Flyget försvaras med fluffigt idealistiska paroller om hur fint det är att (vissa) människor kan fara jorden runt och smaka exotiska kryddor.

Flygplatssamhällets liberalism befinner sig både bildligt och bokstavligt talat uppe i det blå. Att flyget är beroende av skattepengar bekymrar dem inte. Till och med den heliga äganderätten får stå tillbaka, till förmån för drömmen om friktionsfri mobilitet, som alltmer påminner om en religion. För att realisera drömmen är flygkramarna beredda att satsa allt: subventioner, fossiler och fria fantasier.

Centerpartiet utsåg Miljöpartiet till sin huvudfiende i valrörelsen 2010. Miljöpartiets politik utmålades som »moraliserande och vidskeplig«, bara för att Miljöpartiet vill minska bil- och flygtrafiken. Själva framställer sig Centerpartiet som framstegsoptimister som bejakar bilen som »frihetsmaskin« och försvarar varje människas rätt till billiga flygresor. Klimatet är givetvis viktigt, intygade centerpartisterna – men svenska forskare letar efter »nya miljövänliga flygbränslen«. Utan att själva ha en aning om vad för slags mirakelbränsle detta skulle vara, räknar flygkramarna på förhand med att forskningen uppnår ett politiskt önskat resultat. Sådant kan bara kallas för vidskepelse. Liberalismen framträder i flygplatssamhället, tvärtemot sin egen självförståelse, som en öppet antivetenskaplig ideologi.

Klimatrörelsen gör dock inte saken bättre. Fixeringen

vid koldioxid öppnar för »lösningen« att göra utsläppsrättigheter till en handelsvara. Framför allt leder ett ensidigt klimatperspektiv till att flygfrågan leds in i en moralistisk återvändsgränd. Om utsläppen framställs som flygets enda problem så återstår bara en moralisk diskussion om hur vi *bör* resa, som om det stod oss fritt att välja. Men om olja blir en allt dyrare bristprodukt, vilket vi kan utgå från, så *kan* vi inte flyga i samma utsträckning som idag. Framför allt borde vi prata om hur vi *vill* resa, hur vi bäst kan leva tillsammans medan de fossila bränslena sinar. Vore det inte lite fånigt att genomleva denna spännande tid i en värld som mest påminner om en gigantisk kopia av en flygplats?

Allmänningar (*commons*) är från början ett begrepp som syftar på jord, närmare bestämt på de marker som inte har någon enskild ägare utan som är gemensam (*common*). Möjligheten att nyttja sådan mark, exempelvis för att släppa djur på bete eller plocka kvistar till bränsle, hade en gång i tiden stor betydelse för människors försörjning. När de fråntogs denna möjlighet, återstod ofta inget annat alternativ för människorna än att röra sig till städerna för att söka arbete i de nya industrierna.

Inhägnandet av allmänningarna anses ha haft en avgörande betydelse för den moderna kapitalismens genombrott i Europa. Det rörde sig om en våldsam process som kulminerade på 1600- och 1700-talen. Att de nya textilindustrierna efterfrågade allt mer ull var ett av skälen till att stängsel sattes upp kring marker som tidigare kunnat nyttjas gemensamt av traktens invånare. Men resultatet blev inte bara en ökad produktion av ull. Framför allt skapade dessa stängsel en växande klass av utblottade människor: ett proletariat.

Kapitalismen tycks alltså stå i motsättning till allmänningar. Ju större och frodigare allmänningar som står till hands, desto fler människor kan överleva utan att behöva sälja sin arbetskraft. Om allmänningarna utvidgas i stället för att inhägnas, skulle samhällets beroende av pengar

minska i stället för att öka. Så kan tanken på allmänningar även visa på en möjlig väg *ut ur* kapitalismen?

På 2000-talet har det blivit allt vanligare att tala om »allmänningar« i en överförd och utvidgad bemärkelse. Särskilt handlar det då om kunskap, kultur och kommunikationsmedel. Fortfarande kontrasteras allmänningarna mot en bild av den industriella kapitalismen, men nu framhävs inte det förindustriella jordbruket, utan snarare den sektor som ofta beskrivs som postindustriell. Nu tänker man sig att det är immateriella resurser som skiljs åt, låses in och görs otillgängliga för allmänheten. Vår tids stängsel – *the new enclosures* – upprättas genom de allt hårdare lagar som skyddar så kallad »intellektuell egendom«: patent, upphovsrätter, varumärken med mera.

En viktig figur i sammanhanget är nationalekonomen Ellinor Ostrom, som i sin forskning framhåvt den samtida betydelsen av allmänningar i bred mening. För detta tilldelades hon Riksbankens pris till Alfred Nobels minne år 2009. Under de sista åren av 1900-talet började även mer radikala tänkare att med influenser från Karl Marx fundera på hur försvaret och skapandet av allmänningar kunde rymma ett frö till kapitalismens avskaffande. Kampen för en annan värld behöver inte utgå från att höja prislappen på arbetskraft, som den traditionella arbetarrörelsen gjort. En alternativ strategi framträder för den rörelse som utgår från allt det som inte har någon prislapp, alltså från allmänningarna. En variant av kommunism som vissa har kallat för »commonism«.

Efter sekelskiftet 2000 började allmänningarnas strategi att i högre grad influera olika former av radikal aktivism. Själv var jag involverad i att starta såväl Planka.nu

(2001) och Piratbyrån (2003) – två grupper som på olika sätt influerades av allmänningstanken. Att det skedde just då var ingen slump.

Åren kring sekelskiftet (1999–2001) markerade inte bara kulmen på IT-bubblan, utan även på en våg av enorma protestaktioner mot ekonomiska toppmöten på olika håll i världen. Bakom protesterna stod en allians av grupper som ibland kallades för globaliseringsrörelsen, ibland för antiglobaliseringsrörelsen. Enorm kraft lades på att förbereda aktioner som skulle föra fram en alternativ agenda i samband med EU-toppmötet i Göteborg i juni 2001. Men vad som skedde gick i stället till historien som »Göteborgskravallerna». Senare under året utropades ett »krig mot terrorn» och den optimistiska känslan från sekelskiftets demonstrationer var definitivt bortblåst.

I detta läge började vissa aktivister att omvärdera sina metoder. Hellre än att mobilisera för storslagna men kortvariga urladdningar, eftersträvades en vändning mot vardagslivet. Här kom idén på allmänningar till användning. Att vara beroende av kollektivtrafik är en vardaglig erfarenhet som lade grund för kravet att resande borde vara kostnadsfritt, och alltså skattefinansierat. Planka.nu blev mer än en kortvarig kampanj. Det blev en bestående organisation med »urban allemansrätt» som paroll.

Piratbyrån hade liknande utgångspunkter. Bland grundarna fanns aktivister som i flera år hade intresserat sig för vardagliga och informella motståndsformer. Framväxten av fildelningsnätverk på internet framstod som en modell för hur allmänningarna kunde breda ut sig på nytt och minska människors beroende av lönearbete. Kretsen kring Piratbyrån befolkades också av många ex-lönearbe-

tare som under IT-bubblan hade ägnat sig åt programmering eller design, men som nu stod arbetslösa och kunde använda sina resurser till helt andra syften. När journalister frågade Piratbyrån hur popartister skulle försörja sig om de inte kunde sälja skivor, kunde vi svara att de flesta popartister ändå tjänade så lite pengar på skivförsäljning att de hade allt att vinna på utvidgade allmänningar. Populärkulturens främsta premis är att en stor grupp människor på något sätt måste kunna överleva utan att lönearbete 40 timmar i veckan. "Med detta som utgångspunkt försökte vi (med begränsad framgång) att göra gällande en nätbaserad arbetskritik. Att bejaka den fria tillgången till internet var en självklarhet och detta framstod som en uppenbar parallell till hur Planka.nu bejakade den urbana mobiliteten. »Välfärden börjar vid 100 mbit« stod som paroll för en av Piratbyråns tidiga demonstrationer.

»Fildelningsdebatten« eskalerade år efter år under nollnolltalet, både i Sverige och världen. Där kristalliserade sig två reformistiska positioner som sökte någon form av kompromiss. Å ena sidan fanns de som ville legalisera fildelningsnätverken i utbyte mot en ny avgift, en »bredbandsskatt«, som på något vis skulle omfördela pengar från kulturkonsumenter till kulturproducenter. Å andra sidan fanns de som drömde om juridiskt formaliserade allmänningar, grundade på *copyleft*-licenser av typen Creative Commons. Det fria samarbetet på Wikipedia fick ofta stå modell för en fri kultur, ibland även för en större omvälvning av samhället där ömsesidig hjälp gradvis gör pengar allt mer onödiga.

Vad vi i Piratbyrån kom att göra, blev att spela ut dessa reformförslag mot varandra. Även om såväl bredbands-

skatt som *copyleft* var välmenande förslag som syftade till att undvika ett fullskaligt krig om internet, är de två förslagen fundamentalt oförenliga. När vi försökte begripa denna oförenlighet så lärde vi oss en del på köpet. Vi började ifrågasätta hela det språk som präglade fildelningsdebatten, där »kultur« framställs som en sak som kan produceras eller konsumeras. Detta ledde i förlängningen till att vi även började ifrågasätta idén om allmänningar. Vi såg allt större problem i en retorik där man kräver rättigheten att få »tillgång« till kulturens allmänningar. För när man säger så, har man redan accepterat ett tänkande där kulturen är någonting separat från människorna.

Fixeringen vid »tillgång« var ett uttryck för alienation. Detta visade sig tydligt när den s.k. fildelningsdebatten omkring 2007–2009 började attrahera nya deltagare, som mest av allt intresserade sig för »nya affärsmodeller«. Till slut var alla tyckare i hela Sverige överens om att lösningen på fildelningskonflikten hade levererats av företaget Spotify, som utlovade total tillgång till all musik (om man bara kunde acceptera reklam).

På något vis verkade det som att s.k. sociala medier var ett sätt för vinstintressena att återta initiativet genom att kräva pseudo-allmänningar och presentera dessa som någonting radikalt och befriande. Alla vi som uttryckt fascination för nätets allmänningar tvingades till en rejäl omvärdering, som tog sin början ungefär samtidigt som den globala finanskrisen brakade loss.

Alternativet till att kräva tillgång till allmänningarna är kanske att *vara* allmänningarna. Att *vara* kulturen, i stället för att diskutera vem som ska betala för den. Att *vara* internet. Ett sådant synsätt markerar en förskjutning

bort från *commons* (allmänningar), till *communes* eller *communities* (gemenskaper).

Detta formulerades även i poetiska termer av »Osynliga kommittén« i deras manifest *Det stundande upproret* som gjorde stort väsen av sig i radikala kretsar för några år sedan. Hellre än att *besätta* territoriet som forna tiders husockupanter, borde taktiken vara att *vara territoriet*. Just denna tankegång har på senare år präglat organisering i stadsdelar såväl i Sverige som utomlands och utvecklats närmare i radikala tidskrifter som *Brand*. Det är talande hur de globala protestvågorna under 2011 och 2013, från Tahrir och Taksim till Occupy-rörelsen, har skilt sig från sekelskiftets toppmötesprotester. Nu handlar det inte om att samlas en enda dag för att tåga mot maktens centrum för att framföra sina krav, utan snarare har människor slagit upp tält på torg och i parker där de stannar under en längre tid för att diskutera vad som bör göras.

Om detta korresponderar mot omvärderingen som skett hos Piratbyrån, kan någonting liknande noteras även hos Planka.nu, som i slutet av 2009 publicerade rapporten *Trafikmaktordningen* (senare utvecklad till en hel bok med samma titel). Till en början hade Planka.nu bejakat den urbana mobilitet som skapades av kollektivtrafiken, men attackerat de begränsningar som utgjordes av spärrarna. Men efter hand kom tankegångarna att mogna till en kritik av den stadsbyggnad och det arbetssamhälle som tvingar människor till meningslös mobilitet. Även i detta fall övergavs det enkla kravet på »tillgång«.

Problemet med att bejaka allmänningarna är alltså att tanken i värsta fall kan bejaka en alienation, alltså en separation mellan människor och de ting som de skapar.

Frågan om tillgång till allmänningar kan skymma frågan om hur vi kan förändra de mer komplexa sammanhang där människor samverkar för att skapa allt från kulturhändelser till kollektivtrafik.

Vi bör åtminstone fundera på vad som får plats i begreppet allmänningar. Hannah Arendt skilde på tre typer av mänsklig verksamhet: *arbete* som säkrar den dagliga överlevnaden, *tillverkning* som resulterar i beständiga slutprodukter och *handling* som är sitt eget syfte. Hittills har talet om allmänningar i första hand syftat på olika former av tillverkning, vilket kan ha bidragit till att befästa en kultursyn där slutprodukterna står i centrum. Mer sällan har sådant som barnomsorg, städning och avfallshandtering omtalats i termer av allmänningar – men likväl är det aktiviteter som måste utföras även i framtiden, om än i radikalt andra former. Vad händer om vi fortsätter drömma om en utvidgning av allmänningarna, samtidigt som vi tvingar själva allmänningstanken till att utvidgas till en allt större del av vardagen?

Vad är det som kritiseras i arbetskritiken?

En ny våg av arbetskritik drar just nu genom vänstern i Sverige. Vågens början går att datera exakt till sensommaren 2010. En bidragande faktor var säkerligen den känsla av desillusionering som spred sig när alliansregeringen omvaldes efter en valrörelse där de två regeringsalternativen hade tävlat i att driva den rakaste arbetslinjen. Månaden innan valet, i augusti 2010, utkom sociologen Roland Paulsen med sin bok *Arbetsamhället*, som omedelbart fick ett stort genomslag, framför allt hos den partilösa och feministiska vänstern. Nu inleddes en diskussion kring begreppet »arbetskritik«, som knappt hade förekommit på svenska före denna tidpunkt.

Tankarna i sig är inte nya. Roland Paulsen demonstrerade själv detta genom att rekonstruera en arbetskritisk idétradition som i någon mening kulminerade på 1980-talet. Överlevande falanger av den frihetliga 68-vänstern tog då »farväl till proletariatet«, anförda av André Gorz (1923–2007), den teoretiker som populariserade »arbetsamhället« som alternativ beteckning på den moderna kapitalismen. Att vara »arbetsfri« blev samtidigt en markör för en alternativ och sorglös livsstil.

Arbetskritiken blev dock helt marginaliserad i samband med det tidiga 1990-talets krisår, då den strukturella massarbetslösheten fick fäste i Sverige. »Den antiauktori-

tära kritiken av lönearbetets förtryckande sidor fick stå tillbaka för de konkreta problem som drabbade dem som blev arbetslösa«, skriver Ann Ighe i *Bang* (3/2013). »På 1990-talet började en mycket defensiv hållning bli uppenbar hos stora delar av vänstern.«

Ungdomsarbetslösheten kom i hög grad att maskeras genom en kraftig utbyggnad av högskolorna. Radikala unga tenderade i ännu högre grad än tidigare att vara studenter med försörjning via CSN, eller befinna sig mellan tillfälliga anställningar. En alternativ livsstil definierades inte längre så mycket i termer av arbete eller arbetsfrihet. Desto viktigare blev frågor om mat (veganism) och sexuell identitet (queer). Vänsterkritiken mot sådan »livsstilism« kom i hög grad att ta formen av ett bejakande av en arbetaridentitet, något som inte minst präglade den ungdomsyndikalistiska rörelsen. Därför provocerades många när idéer om »arbetsvägran« åter började föras fram kring sekelskiftet 2000, i samband med den makalösa framgången för boken *Imperiet* av Antonio Negri och Michael Hardt.

Med sekelskiftets globala protestvåg kom ett nyväckt intresse för teori inom den radikala vänstern. *Imperiet* uppfattades av många som en signal för att det defensiva försvaret av en nationalstatlig välfärd och livslånga anställningar var en passerad fas. Boken bidrog till att intresset för teori hos 2000-talets vänster i hög grad riktades mot Italien och den så kallade autonoma marxismen eller postautonomismen. Här var »arbetsvägran« ett centralt begrepp. Samtidigt fanns i dessa kretsar (där jag själv var aktiv i perioder) en klar tendens till att se *allt* som arbete.

»Arbetsdagen pågår dygnet runt«, hävdades i en populär pamflett från Högdalen Business School (pseudonym för

Fredrik Edin, sedermera kulturredaktör på *Arbetaren*). Pamflettens mix av postoperaistisk teori och anspelningar på filmen *Matrix* låg helt rätt i tiden. Lönearbete, hushållsarbete, utbildning, arbetslöshet, konsumtion, kommunikation, sömn – allt gick att begripa som delar i »den sociala fabriken« och därmed som arbete. Analysen öppnade för ett sökande efter nya former av aktivism, särskilt efter att vågen av toppmötesprotester nått sin kulmen sommaren 2001.

Om vi arbetar hela tiden kan vi också göra motstånd hela tiden. Vi kan kräva betalning direkt för hemarbete, studier och arbetslöshet. Vi kan kräva gratis resor till och från arbetet, det vill säga alltid eftersom vi alltid arbetar.

Det faktum att arbetsdagen är tjugofyrtimmars lång ställer dessutom debatten om medborgarlön i en helt ny dager. Om alla alltid jobbar, borde alla alltid ha lön.

Vart en sådan analys leder i praktiken är inte självklart. Är kravet på medborgarlön allvarligt menat, eller är det ett pedagogiskt verktyg? Är en konsekvent arbetsvägran alls möjlig i den sociala fabriken?

Under nollnolltalet rörde sig arbetskritiken stundtals i riktning mot nihilism, när ex-aktivister sökte efter utvägen ur ekorrhjulet. Inte så få deltagare på vänsterradikala nätforum började under dessa år att använda ordet »dekadens« som positiv beteckning på sina idéer om antipolitisk kommunism.

Bland de autonoma marxisterna fanns alltså en idé om total »arbetsvägran«, samtidigt som man lät sig influeras

av feministiska analyser där även oavlönade sysslor i hushållet betraktades som »arbete«. Skulle då arbetsvägran innebära att män såväl som kvinnor vägrade ta del i sina egna hushåll? Motstridiga arbetsbegrepp fortsatte att skava mot varandra, vilket ofta ledde till att den feministiska analysen prioriterades bort ännu en gång. Kravet på lön för hushållsarbete upprepades ofta i de postautonomistiska sammanhangen. Men enda gången som detta krav blev tillnärmelsevis konkret var när Kristdemokraterna drev igenom sitt vårdnadsbidrag.

Nollnolltalets ansatser till arbetskritik, med starka influenser från postautonomismen, präglades alltså av en viss begreppsförvirring. Men allra mest slående är hur den tekniska utvecklingen i dessa sammanhang tenderade att analyseras enbart som ett sätt att påföra mer oavlönat arbete. Frågan om hur lönearbete rationaliseras bort, om hur ökad produktivitet leder till »teknologisk arbetslöshet«, tycktes vara av mindre intresse. Åtminstone fram till det globala krisutbrottet 2007–2008.

Roland Paulsens bok *Arbetsamhället* var effektivt inte minst i kraft av att den satte en stor parentes kring nittio-talets och nollnolltalets postmoderna vänsterdebatt. Tio-talets nya arbetskritik återknyter snarast till åttio-talet med bakomliggande influenser från André Gorz, medan däremot Karl Marx spelar en undanskymd roll. Detta kan bero på att Marx framstår som synnerligen ambivalent i fråga om arbetet – något som i sin tur har betydelse för det faktum att marxismen varit statsideologi i flera av historiens värsta arbetsamhällen. Ambivalensen handlar delvis om att Marx själv hann ändra sin förståelse av arbete vilket utgör en av de grundliga skillnaderna mellan »den unge

Marx« och »den mogne Marx«. Hos den senare finns inte ett begrepp om arbete, utan två: »konkret arbete« och »abstrakt arbete«. Det handlar inte om att skogshuggande skulle vara mer konkret än aktiehandel, utan om att allt arbete under kapitalismen har en dubbelkaraktär. Förutom att människor rent konkret nedlägger olika mycket tid i att arbeta, sker det på systemnivån en ständig abstraktion av vad som är »samhälleligt nödvändig arbetstid« i en viss varuproduktion, i det att varuproducenter slås ut om de inte upprätthåller en viss nivå av produktivitet. Arbetsvärdeteorin hos Karl Marx – som ofta har missförståtts som en teori om arbete i allmänhet – är just en teori om hur arbetstid abstraheras under kapitalismen.

Dubbleringen av arbetsbegreppen är ett centralt led i metoden hos den mogne Marx. Just denna metod tycks vara nödvändig för att komma förbi den begreppsförvirring som präglar mycket av vår tids arbetskritik.

Vad är det som kritiseras i arbetskritiken? Vid närmare anblick visar sig detta långtifrån självklart. Roland Paulsen hör till de arbetskritiker som definierar arbete i termer av nödtvång och ofrihet. Detta arbetsbegrepp kan betecknas som överhistoriskt, ontologiskt eller humanistiskt. Arbete uppfattas som en del av det mänskliga tillståndet sedan tusentals år, fast som en beklaglig del som borde ha minimerats. Frågan blir då varför mänskligheten genom årtusendena har fortsatt att fjättra sig själv i stället för att stiga in i frihetens rike. Förklaringen tenderar då att bli att det är *arbetsmoralen* som håller oss fjättrade. Rötterna till vår tids arbetslinje spåras tillbaka via den protestantiska kristendomen.

Påfallande ofta tar dessa arbetskritiker avstamp i den

grekiska antiken, närmare bestämt i filosofernas aristokratiska förakt för kroppsarbete och för allt slags nödvång. Så gör inte bara Roland Paulsen, utan även Bob Black, den amerikanske anarkisten som författade pamfletten »The abolition of work« (1985). Arbete definieras där helt enkelt som påtvingad verksamhet »med moroten eller piskan (moroten är bara en annan sorts piska)«. Motsatsen till arbete kallar Bob Black för lek: sysslor som saknar yttre målsättning, som utförs helt frivilligt för att de ger en omedelbar njutning. Avskaffandet av arbete blir då synonymt med en »libidisering av livet« och Bob Black påpekar att detta även implicerar avskaffandet av kärnfamiljen, liksom av barndomen. Utopin som skisseras för tankarna till Friedrich Nietzsches övermänniskoideal – föga förvånande, med tanke på att Bob Black vill avskaffa något som han samtidigt begriper som en del av det mänskliga tillståndet. Flertalet arbetskritiker som lutar sig på ett ontologiskt arbetsbegrepp avstår dock från att tala om avskaffande. Hos exempelvis Roland Paulsen presenteras arbetskritikens syfte snarare som att minska arbetets del av vår tid till ett minimum.

Gränserna för det ontologiska arbetsbegreppet är ludiga. Detta blir tydligt när det ska appliceras på de former av mellanmänsklig omsorg för vilka kvinnor har fått huvudansvaret under den moderna epoken. Att natta barn och ta hand om äldre, att laga mat och pynta hemmet, att lösa konflikter och göra sig sexuellt attraktiv – är dessa sysslor att förstå som arbete i bemärkelsen nödvång? Ska de vara föremål för arbetskritik? Ur ett feministiskt perspektiv är det alls inte självklart om ett vidgat arbetsbegrepp verkligen är önskvärt.

Andra gånger använder arbetskritiker ett betydligt smalare arbetsbegrepp, där arbete definieras som lönearbete. Då blir det plötsligt irrelevant att blanda in antika filosofer. Lönearbete uppkommer ju först med den moderna kapitalismen och eftersom det är begränsat till en historisk epok borde det inte råda någon tvekan om att det även går att avskaffa. Just detta är vad som tydliggörs genom det dubbla arbetsbegrepp som Karl Marx tillämpar i sina senare skrifter.

I stället för ett ontologiskt arbetsbegrepp väljer Marx att tala om hur människans »ämnesomsättning med naturen«, alltså hennes interaktion med omvärlden i bredaste mening, kan ta sig olika former. Endast under kapitalismen tar den formen av »abstrakt arbete«, alltså abstraktionen av mänsklig tid i produktionen av varor för en marknad. Abstrakt arbete är på samma gång alltid konkret arbete, men det är endast inom kapitalismens ramar som det blir relevant med ett övergripande arbetsbegrepp. Innan arbetskraft blev en vara på en arbetsmarknad fanns heller inga skäl att inordna en uppsjö av olika sysslor under ett övergripande begrepp. Att avskaffa kapitalismen är alltså detsamma som att avskaffa arbetet, genom att avskaffa åtskillnaden mellan arbete och fritid.

Är det verkligen fritid vi vill ha? Det är en fråga som alla arbetskritiker borde ställa sig. »Fritid är icke-arbete för arbetets skull«, skriver Bob Black. Går det i ett arbets-samhälle alls att hylla fritiden utan att vara fast i en omvänd arbetsmoral?

Den så kallade »fritidslinjen« har på senare år förts fram som en retorisk motsats till arbetslinjen. I politiska termer har det ofta handlat om att förorda basinkomst

(medborgarlön), alltså att människor (som åtnjuter medborgarskapets privilegium) varje månad ska erhålla en viss summa pengar utan motprestation. Andra varianter av fritidslinjen har snarare kretsat kring tanken på allmänningar: att sfären av gratissaker ska vidgas steg för steg, från fri mjukvara och bibliotekslån, via avgiftsfri kollektivtrafik, med siktet inställt på »allt åt alla«. Stundtals framträder något av en fritidslinjens estetik: färgglad, sorglös och avslappnad. Att luta sig tillbaka i en solstol blir för vissa till det ultimata sättet att genomföra en politisk manifestation.

Andra arbetskritiker är tveksamma till tanken på en fritidslinje, då de vill attackera själva uppdelningen av livet i arbete och fritid. På bloggen Krigsmaskinen skissades under våren 2013 på en alternativ linje: »avvecklingslinjen«. Det handlar då om ett målmedvetet avvecklande av lönearbetet liksom av bruket av pengar, alltså av kapitalismen i stort. Krigsmaskinen poängterar att detta är en process som måste passera vissa »trösklar«. Till skillnad från fritidslinjens inriktning på »mindre av det dåliga och mer av det bra«, vill avvecklingslinjen ta upp frågan om makt.

Avvecklingslinjen utgår från att det krävs någon form av plan för hur sådant som energi- och matförsörjning ska lösas på global nivå i ett samhälle som överger arbetslinjen men som fortfarande lider av miljöproblem och klimatkaos. Då räcker det knappast med en »libidisering av livet« à la Bob Black, eller att ropa »allt åt alla«. Snarare blir det nödvändigt att uppfinna nya sätt att organisera människans »ämnesomsättning med naturen« där sysslor fördelas utan att arbetstid abstraheras. Då kan det bli nödvändigt att skilja mellan nyttiga och onyttiga sysslor.

Även om kriterierna inte kan vara givna på förhand, måste en process inledas som lyfter fram och främjar vissa nödvändiga sysslor så att det meningslösa arbetet kan avskaffas. Kanske måste vi rentav börja tala om »sammanslutningsnyttiga arbeten«, skriver Krigsmaskinen. Skulle detta innebära att den offensiva arbetskritiken än en gång ger upp? Inte nödvändigtvis, om man tar hänsyn till de skilda innebörder som arbetsbegreppet kan ha.

Slutligen vill jag säga några ord om själva begreppet arbetskritik. Jag tror att det bör ges en synnerligen bred definition, så att det blir tydligt att olika varianter av arbetskritik står mot varandra. Inom dess ramar ryms även de kristeorier som analyserar vår tids massarbetslöshet som resultat av teknisk utveckling.

Kritik är ett begrepp som handlar om att fastställa gränserna för något, såväl i teori som i praktik. Att begränsa arbetstiden är också en form av arbetskritik. Men all arbetskritik inskränker sig inte till den kvantitativa dimensionen. I dess mer radikala varianter råder inget tvivel om målet: att avskaffa den kvalitativa åtskillnaden mellan arbete och fritid, vilket bara kan vara detsamma som att sätta en gräns för kapitalismen som historisk epok.

Kapitalismen kan bara beskrivas som ett självändamål: tillväxt för tillväxtens skull. Om det låter absurt i teorin, är det inget mot vad det är i praktiken – den praktik som vi alla tar del i varje dag. Vi gör det eftersom livets förnödenheter endast är tillgängliga för oss via marknaden, för att självhushållning inte längre är något alternativ.

För att överleva under kapitalismen måste vi köpa varor. För att köpa varor måste vi ha pengar och för att få pengar måste vi sälja varor. Undantagsvis händer det att människor kan sälja resultatet av sitt eget arbete. Sådana varor räknas ofta som »konst«, vilket betyder att de behandlas på ett annat sätt än andra varor. Till detta undantag ska vi snart återvända.

Undantaget bekräftar regeln. Människor måste i allmänhet sälja sin arbetskraft som en vara. Vissa har sköna jobb och får hög lön, andra har hårda jobb och får låg lön. Alla är de tvungna att prioritera bort allt annat till förmån för arbete.

Tvånget till lönearbete är det som upprätthåller tillväxten. För vad är det som växer i tillväxten? Karl Marx gav svaret: »värde«, vilket kan begripas som själva det nät som knyter samman alla varor och upprätthåller det kapitalistiska samhället. Värde fungerar enligt Marx som det abstrakta måttet på nödvändig arbetstid. Abstraktionen

sker hela tiden, i det att varorna utsätts för marknadens konkurrens.

Om något är fantastiskt med kapitalismen, är det hur denna konkurrens tvingar fram ständigt ny teknik som ökar produktiviteten. Varje företag tvingas ständigt till att minimera den arbetstid som krävs för att tillverka en viss vara. Samtidigt kan systemet bara överleva genom att ständigt öka den totala arbetstiden. Självändamålet bär alltså på en självmotsägelse. Här finns en ledtråd till varför kapitalismen, efter att den nått global skala, bara kan fortsätta växa i form av finansbubblor, med allt djupare kriser som följd.

Svaret på arbetslöshet blir inte förkortad arbetstid, utan hårdare krav på att arbeta allt mer. Arbetssamhällets absurditet är magnifik, men den vilar på en ännu djupare paradox. Tillskottet av ny arbetskraft kan nämligen inte ordnas enligt kapitalistiska principer.

För att barn ska växa upp till dugliga arbetare måste någon ta hand om dem i en massa år – inte för att tjäna pengar, utan av genuint osjälviska motiv. »Någon« tenderar att vara en kvinna. Kapitalismens genombrott innebar att »kvinnlighet« fick sin moderna innebörd. Dit överfördes ansvaret för allt det nödvändiga som inte gick att pressa in i värdeformen. Kapitalismen har förblivit beroende av sin egen utsida. Arbetssamhället upprätthålls av icke-arbete.

Här finns en besynnerlig parallell mellan »kvinnlighet« och »konstnärlighet«. Båda har vuxit fram parallellt med den moderna kapitalismen. Båda uppfattas som omöjliga att organisera som lönearbete eller rationalisera bort med hjälp av nya maskiner. Samtidigt finns en up-

penbar skillnad: medan kvinnan tillskrivs osjälviskhet, tillskrivs konstnären själviskhet.

Konstnären förväntas *själv* välja sitt uttryck. Varje visad hänsyn till andras önskingar försvagar det konstnärliga anspråket. En riktig konstnär är någon som inte anpassar sig till marknaden, men som ändå lyckas utnyttja den. Konstnären skapar konstverk som *sedan* kan bli till varor och säljas på marknaden, men att dessa varor kallas för konstverk gör att de behandlas lite annorlunda.

Flertalet varor är anonyma: köparen bryr sig inte om *vem* som har lagt ner sin arbetstid på att tillverka den. Vad som räknas är varans bruksvärde och i princip kan alltid »samma« bruksvärde erbjudas av en konkurrerande aktör på marknaden.

Konsten lyder under motsatta principer: individualitet och originalitet. Att någonting erkänns som ett konstverk betyder att det förblir förknippat med ett konstnärsnamn. Undantagsvis kan ett konstverk vara kollektivt eller anonymt, men då finns det alltid utomstående som diskuterar sina idéer om det individuella upphovet. Om ingen bryr sig om vem som ligger bakom en skapelse, signalerar detta bara att skapelsen inte har blivit erkänd som konstverk.

»Konstnärlig autonomi« må låta som ett förlegat begrepp i den postmoderna epok där man hellre talar om »kreativitet«. Oavsett vilket ord som används, syftar man på en viss grad av »själviskhet« som är rotad i den manligt kodade myten om konstnären. Detta är en myt som bara kunnat uppstå genom kontrast till det industriella lönearbetet. Vid lönearbete är det arbetskraftens köpare som avgör vad som är rätt och fel i arbetsprocessen och som kan fördela arbetsuppgifter mellan flera arbета-

re. Som varuköpare kan vi även klaga på varan om den är behäftad med fel. Fast om varan är av det kulturella slaget blir det genast knepigare.

Konstnärskapet präglas av en speciell konvention: endast konstnären kan skilja mellan rätt och fel i sin egen produktion. Vi andra kan förstås säga att en viss melodi, en målning eller en berättelse är *dålig*. Men vi kan inte säga att den är »fel« med mindre än att vi ifrågasätter konstverkets status som konst. Att säga så blir ett angrepp på konstens autonomi, alltså på konstnärens mödosamt uppnådda frihet från tvånget till lönearbete.

Visst är konstens autonomi i viss bemärkelse en myt. Konstnären slipper sälja sin arbetskraft, men är fortfarande beroende av att sälja en vara. Men det är samtidigt en myt som fyller en funktion. Vi fortsätter att efterfråga melodier, målningar och berättelser som vi kan förknippa med levande individer. Även i de mest industriella formerna av kulturproduktion, exempelvis film, återskapas auran kring individens namn. Därmed upprätthålls också i praktiken en gräns för hur långt arbetsdelning och rationalisering kan drivas.

Konsten är alltså inte bara en myt, men den är heller inte evigt mänsklig. Den är en reell abstraktion av mänskligt handlande. Konsten skilde ut sig från det övriga livet i samma stund som detta liv blev beroende av lönearbete. Kort sagt: konsten och arbetet är två sidor av samma mynt. De är varandras motsatser, men bara inom ramen för en viss historisk epok: kapitalismen.

Före den industriella revolutionen existerade ingen systematisk åtskillnad mellan begreppen »teknik« och »konst«. Därför kan vi fortfarande tala om kokkonst, lä-

kekonst och ingenjörskonst. Parallellt med 1700-talets industriella revolution skedde dock en estetisk revolution. Lärda män började utskilja ett antal »sköna konster« som poesi, måleri och musik. Dessa skulle inte bedömas utifrån sin praktiska nytta, utan upphöjdes till en sfär ovanför vardagen. Filosofer som Immanuel Kant och Friedrich Schiller etablerade den moderna estetiken genom att systematiskt skilja konsten från arbetets värld.

Sedan omkring år 1800 behandlas teknologi och estetik som logiska motsatser. Rent praktiskt sker isärhållandet exempelvis genom upphovsrättslagen, som börjar med att definiera vissa »litterära och konstnärliga verk«. Ett verk antas vara en immateriell och individuell skapelse. Därefter pekar lagen ut ett antal materiella, »tekniska« sätt att sprida verket till en bredare publik och fastslår att sådant spridande kräver upphovsmannens tillstånd. Det är på denna grundval som svenska domstolar har förbjudit The Pirate Bay. Ändlösa debatter om upphovsrättens omfång har bidragit till att befästa den grundläggande tankefiguren: kultur är något som skapas av särskilda kulturskapare, för att sedan konsumeras av den breda massan.

Upphovsrätten fyller alltså ett dubbelt syfte: å ena sidan görs kulturyttringar till marknadsvaror, å andra sidan skyddas viss slags kulturverksamhet från att förvandlas till lönearbete. Därmed kan närliggande verksamheter industrialiseras desto hårdare. På en kommersiell nattklubb kryllar det av lönearbetare: från de som står i baren eller städar toaletterna, till ljudteknikern och DJ:n som ordnar fram dansmusik. Alla dessa får (i bästa fall) betalt för sin arbetstid. Ingen av dem räknas som »upphovsman«. Däremot betalar nattklubben pengar till Stim, i

syfte att ersätta låtskrivarna i efterhand för att man spelat upp deras individuella skapelser.

Låtskrivare får royalty i stället för lön. De får alltså betalt i efterhand, ibland så långt efteråt att pengarna går till deras arvingar. Tanken bakom upphovsrätten är att konstnärer måste ges en större frihet, till priset av en försvagad trygghet, än vanliga lönearbetare.

Sedan 1970-talet har de fasta anställningarna blivit färre, samtidigt som allt fler lönearbetare förväntas vara »kreativa«. Enligt en postmodern tankefigur innebär detta att motsatsställningen mellan konst och lönearbete håller på att upplösas. Fast vad är postmoderniteten om inte ett symptom på kapitalismens utdragna kris? Att kräva »kreativitet« av arbetskraften blir i praktiken till ett sätt att utöka den obetalda arbetstiden. Kulten av individuell »kreativitet« förblir ett sätt att skilja agnarna från vetet.

Att avskaffa kapitalismen skulle betyda att motsatsställningen mellan konst och arbete blir meningslös på riktigt. Ett första steg kan vara att inse hur långt därifrån vi är i dag. Andra steget är att lära sig av de misslyckade försök som gjordes under 1900-talet.

Kring första världskriget försökte dadaisterna avskaffa konsten – och kapitalismen – genom att ta massproducerade föremål och utnämna dessa till »konst«. Ett radikalt grepp som snabbt oskadliggjordes, precis som de arbetarråd som flera dadaister samtidigt engagerade sig i. Nu säljs dessa föremål för fantasisummor på konstmarknaden, eller står på muséer som monument över en krossad revolution.

Ett annat försök gjordes av Sovjetunionens »konstruktivister«, som ville upphäva konsten genom att sätta den i

revolutionens tjänst. Men det var en leninistisk revolution som handlade om att utöka lönearbetet, inte avskaffa det. Efter att konstruktivisterna övergivit konsten till förmån för industridesign, eller tagit vanliga fabriksjobb, kunde Stalin återinföra konsten i form av grotesk socialrealism.

Situationistiska internationalen (1957–1972) utvecklade en strategi för kommunism där den parallella attacken på konst och lönearbete var central. Men så fort dess ledande teoretiker Guy Debord hade dött, kastade sig konstvärlden över liket och förvandlade »situationismen« till en konstriktning bland andra.

På senare år har de radikala attackerna på upphovsrätten delvis väglatts av en liknande strävan att avskaffa åtskillnaden mellan konst och liv. »Att sprida kultur är att skapa kultur«, konstaterade Piratbyrån och planterade principen om *kopimi*. Men i den debatt som väcktes om en reformerad upphovsrätt försvann arbetskritiken. När reformistiska upphovsrättskritiker hävdade att deras förslag var bättre »för artisterna«, samtidigt som de krävde ökad »tillgång« till kultur, då accepterade de åter en uppdelning mellan en minoritet av kulturproducenter och en majoritet av kulturkonsumenter.

För att lära av dessa misstag måste vi först av allt inse att dadaister, konstruktivister, situationister och kopimister inte ville utvidga konsten. De ville spränga den. Och det handlade alls inte bara om bildkonst. En värld bortom kapitalismen är även en värld utan musik, det vill säga en värld där det musikaliska inte behöver inskränkas till »musik« utan även kan återfinnas i kroppar och maskiner. Vilket givetvis är en rent vansinnig tanke – så länge som tvånget till lönearbete består.

Musik är klanger från marknadens utsida, ekande på insidan. Att höra sådana klanger är förunnat de människor som lever sina liv i en värld av varor – vår tids värld. Andra tider har funnits, då människor väsentligen levde sina liv utanför marknadens relationer. Dessa människor må ha sjungit, spelat och dansat, men de relaterade inte till detta som musik. För dem fanns det nämligen ingen anledning till att särskilja musik från teknik eller gestik.

Frånvaron av en särskild musik lät i ett avseende hela tillvaron vara musikalisk. Himlakropparnas rörelser och årstidernas växlingar var *musica* av högsta intensitet.

Vår moderna tid har inskränkt det musikaliska. Vad vi numera uppfattar som musikaliskt är endast sådant som för oss människor är både hörbart och görbart. Just genom att inskränkas har det musikaliska kunnat utvecklas och förfinas – det har blivit till musik.

En skillnad har etablerats mellan musik och medium. Skillnaden är materiell, men den är också instabil. Därför måste den ständigt hävdas på nytt om musiken ska behålla sin ställning som en konstart. Även om musiken bär vittnesmål om någonting oförmedlat, måste den förmedlas av ljudmedier för att bli hörbar.

Musik är ett begrepp som i olika sammanhang har försetts med attribut som levande eller mekanisk, importe-

rad eller exporterad, strömmad eller fildelad. Attributen syftar på olika sätt att mediera den musik som *i sig* antas existera oberoende av sitt medium.

Ingen kan längre föreställa sig en framtid utan musik, annat än som en kuslig tystnad. Men det är ingalunda självklart att musiken, som den konstart vi känner, kommer att bestå i all framtid. Historien är inte avslutad och det är fullt möjligt att musik någon gång kommer att ersättas av andra former av praktik och andra principer för abstraktion. Det är inte självklart att det musikaliska måste abstraheras från gestik och histrionik, från mystik och ecklesiastik, från etik och politik eller från robotik och cybernetik.

Musiken kan upphöra utan att tystna. Om detta bör förstås som ett löfte eller som ett hot är en fråga som inte låter sig ställas fullt ut innanför den horisont som omgärdar musikens politiska ekonomi.

Till kritiken av den politiska ontologin

Sedan några år noteras ett nyväckt intresse för Hannah Arendts tänkande. Denna gång är det inte längre frågan om 1900-talets totalitarismer som står i centrum. Den nya vågens exegeter är på jakt efter någonting mer fundamentalt: »det politiska«. Hannah Arendt kanoniseras nu jämsides med Carl Schmitt. Ett outtalat antagande är ofta att »det politiska« – i bestämd form singularis – bör ges en ahistorisk definition.

Som konstateras i förordet till en ny antologi, handlar det om att söka besvara »mer grundläggande – ja, rent av ontologiska – frågor om vad det politiska egentligen innebär«. Boken heter *Konsten att handla –konsten att tänka* (Axl Books, 2011) och samlar bidrag av nio svenska forskare under redaktörskap av Anders Burman och Ulrika Björk.

Två av författarna berör uttryckligen frågan om varför Arendts politiska tänkande upplever en akademisk renässans just i dag. De ger två olika svar. Maria Bexelius pekar på hur Arendt erbjuder redskap för att begripa den samtida massproduktionen av irreguljär migration, papperslösa människor och naket liv. Hennes kapitel är det enda i antologin som uttryckligen knyter an till en viss politisk praktik: asylrörelsens kamp för de papperslösas rättigheter. Detta utgör ett synnerligen välkommet komplement i

en bok som i övrigt är ägnad åt att kontempera, inte konkretisera, det politiska handlande vars allmänna betydelse inskräps av alla författarna.

Shamal Kaveh menar att »det ökande intresset för Arendt delvis är en följd av det nyliberala ekonomiska tänkandet där politiken underordnas ekonomin«. Förvisso hävdade Arendt, i likhet med Schmitt, att »det politiska« måste tänkas som en autonom sfär, väsensskild från det ekonomiska och det sociala. Medan Schmitt drog sin gräns gentemot den metafysiska *fienden*, valde Arendt att kategoriskt utesluta *nödvändigheten* från den politiska sfären. I båda fallen rör det sig om vad Adorno i sitt angrepp på Heidegger kallade en »egentlighetsjargong«.

Den politiska ontologin hävdar en egentlighet i diametral motsats till alla de oegentligheter som vi till vardags brukar kalla för politik eller policy. Jargongen pånyttföddes under 1980-talet, underblåst genom nyläsningar av Heidegger och Schmitt. Detta kan enligt Kaveh förstås som en motreaktion på inträdet i en »postpolitisk« tid. Intresset för politisk ontologi verkar alltså vara ett symptom på politikens kris, som är en reell och historisk kris. Frågan jag önskar att Kaveh hade ställt är hur långt en ahistorisk egentlighetsjargong räcker för att återerövra konsten att handla och konsten att tänka.

Tyvärr sker i antologin ingen konfrontation mellan politisk ontologi och kritisk teori. Det är lite förvånande: Arendt sysselsatte ju sig i hög grad med samma problem som den samtide Adorno. I frågan om handlandet gick hon ständigt i dialog med Marx – vars skrifter i hög grad har omvärderats efter Arendts död.

Ulrika Björk påminner om hur handlandet hos Arendt

alltid måste vara »handlande och tal«. Tyvärr berörs inte följdfrågan: vad är tal? Är talet nödvändigtvis verbalt? (Detta förutsätter Björk.) Förutsätts en gemensam närvaro i rummet, eller går det lika bra med fjärrtal, medierat via telefon eller television? Kan talet medieras av skrift? Frågor som dessa har avgörande betydelse för hur vi kan läsa Arendt i en tid då vårt vardagliga samspråk i allt högre grad flyttar till textbaserade medier.

Arendt beskrev i sina tankedagböcker »hur talet kan bli ett slags ljud som inte bara är meningsbildande utan också en form av försinnligande av tänkandet självt, och ett förkroppsligande«. Att tala är att »tona«, skriver Cecilia Sjöholm i sitt bidrag. Här antyds ett tal som inte i första hand är verbalt, utan snarare teatralt.

Anders Burman klargör tänkandets status hos Arendt. Att tänka är att »vara två-i-en«, att ständigt likt Sokrates föra en inre dialog med sig själv. Tänkandet kräver då en självvald ensamhet. Här kan läsaren åter ställa sig en mediekritisk följdfråga. Leder vår tids slentrianmässiga bruk av s.k. »sociala medier« – ett begrepp som skulle ha fått Arendt att se rött – till ett tendentiellt upphävande av möjligheten att tänka, i det att den inre dialogen ständigt förytterligas?

Konsten att handla – konsten att tänka är en antologi som tenderar att vika åt sidan varje gång den närmar sig en brännande kritik av samtiden. Men konsten att tänka är väl just att som läsare själv ställa följdfrågor.

Tio preliminära teser om liberalismen

§ 1.

Liberalism, i den mening som här avses, är samlingsnamnet på en uppsättning av individuella rättigheter. Tanken på att individer har vissa rättigheter är liberalismens grundbult.

Yttrandefrihet. Äganderätt. Rösträtt. Upphovsrätt. Rätten till privatliv. Rätten till liv. Rätten till den egna kroppen. Barnets rättigheter. Föräldrarnas rättigheter. Rättssäkerhet. Rätt till säkerhet. Rätt till rörlighet. Rätt till bostad. Organisationsfrihet. Mötesfrihet. Näringsfrihet. Mänskliga rättigheter av alla möjliga slag.

§ 2.

Överflödet av rättigheter innebär att alla inte kan realiseras på en enda gång. Tvärtom hamnar rättigheterna ständigt i konflikt med varandra. Politik är för liberalismen således en fråga om *urval*.

Urvalets resultat – det selektiva realiserandet av vissa rättigheter på bekostnad av andra – kan kallas för *realliberalism*. Rättigheternas stora antal innebär att den realliberala politiken tar sig de mest skiftande former. Någon »ren« liberalism kan däremot aldrig existera, utom i ord.

§ 3.

En allmän ledstjärna för liberalismen är tudelningen av livet i en *privat* och en *offentlig* sfär. Gränsen är inte absolut utan måste ständigt ritas om på nytt. Någon allmän definition av begreppen privat och offentligt är heller inte nödvändig – snarare förutsätter realliberalismen att t.ex. offentliga platser, offentliga sammankomster och offentliga finanser hänvisar till tre olika slag av »offentlighet«. Att privat och offentligt skiljs åt är emellertid ett måste så fort det handlar om att realisera liberalismens löften. Utan ständiga bemödanden om att sortera upp den mänskliga tillvaron i två olika sfärer blir det omöjligt att hålla samman systemet av individuella rättigheter.

§ 4.

Åtskillnaden mellan »ekonomi» och »politik», som också är konstitutiv för liberalismen, kan härledas från åtskillnaden mellan privat och offentligt. Ekonomi handlar om privat egendom, medan politik handlar om offentligt åsiktsutbyte. Förvisso inser alla att ekonomin är politisk och att politiken är ekonomisk, till den grad att gränsdragningen ofta blir omöjlig. Men envar som ger sig in i den politiska offentligheten för att försvara någon av individens alla rättigheter kommer även finna sig tvungen att förhålla sig till en politikens yttre gräns. Det som måste stå utanför politiken kan beroende på sammanhang benämnas som privatlivet, ekonomin, eller i vissa fall konsten.

§ 5.

Liberalismen präglades på bestående vis av sin historiska guldålder: »det långa artonhundratalet» (1789–1914). Det

dåtida Europas upplysta borgerlighet föreställde sig offentligheten som en upplyst plats, frikopplad från ekonomiska intressen och religiösa dogmer, där deltagarnas sociala status kunde sättas inom parentes. Privatsfären koncipierades på grundval av det borgerliga familjehemmet.

Idag existerar inte längre någon borgerlighet i samma mening. Liberalismens fundament har i en mening vitt rat sönder. Svårigheterna att åtskilja den privata och den offentliga sfären förvärras ständigt, vilket inte minst beror på att internet införlivar båda sfärerna i samma tekniska system. Liberalismens kris är dock inte detsamma som liberalismens kollaps. Paradoxalt nog verkar krisen snarare stärka liberalismen, eftersom den maximerar antalet möjliga realliberalismer som samtida åsiktshavare har att välja mellan.

§ 6.

Redan under 1800-talet utkristalliserade sig två skilda paketlösningar med svar på den realliberala frågan: konservatism och socialism. Båda vilar fortfarande på liberal grund. Båda gör ett urval bland överflödet av individuella rättigheter. Båda bibehåller premissen om en nödvändig gräns mellan privat och offentligt. Skillnaden består mest i var gränsen ska dras i olika sammanhang. Mycket förenklat kan sägas: konservatismen vill att fler saker ska vara privata medan socialismen vill att fler saker ska vara offentliga.

§ 7.

Saken kompliceras av att några menar att det endast kan finnas *en* sann liberalism. Allt det som här benämns som realliberalism vill dessa dogmatiker förstå som avvikelser

från ett givet ideal – ett ideal som visserligen aldrig har realiserats fullt ut, men som likväl har förmågan att lotsa det mänskliga förnuftet fram till det sant liberala svaret på varje tänkbar politisk fråga. För att markera distans till falska liberaler brukar anhängarna till den enda sanna liberalismen ofta etikettera sin lära klassisk liberalism, nyliberalism eller objektivism. För enkelhets skull kommer de här kallas för libertarianer.

Libertarianerna månar i än högre grad än de konservativa om att värna en privat sfär från offentliga ingrepp. Framför allt insisterar de på att betrakta det privata och det offentliga som naturgivna enheter, så att själva gränsdragningarna och gråzonerna blir politiskt illegitima eller åtminstone irrelevanta. Urvalet bland rättigheter löser libertarianerna hellre genom ett gordiskt hugg som skiljer positiva rättigheter från negativa, varav endast de sistnämnda erkänns. Idealiskt sett ska detta innebära att det problematiska överflödet av rättigheter ersätts av ett mycket mer begränsat program, utan utrymme för godtycke.

Ändå mångfaldigar sig, sedan närmare ett sekel tillbaka, antalet varianter på vad som påstås vara den enda sanna liberalismen. Allt oftare ställs libertarian mot libertarian i dispyter vars gemensamma nämnare ofta är just den stor oklarheten rörande begreppen privat och offentligt.

§ 8.

Fascismen är *antiliberal*. Kommunismen är *ickeliberal*. Varken fascismen eller kommunismen erkänner tudelningen av livet i en privat och en offentlig sfär. De skiljer inte på ekonomi och politik. De intresserar sig inte för individen, annat än som del i ett större sammanhang. De

förnekar själva tanken på rättigheter.

Vid samma historiska tidpunkt, vid början av 1930-talet, trädde fascism och kommunism fram som de två historiska utmanarna till den liberalism som just hade kastats in i sin första riktigt allvarliga kris, en kris som inte ens förnekades av de mest innerliga anhängarna till idén om individuella rättigheter. Så långt går det att dra paralleller mellan fascism och kommunism, men detta betyder inte att de är befryndade utan bara att de båda avviker från liberalismens fundament.

Fascismen ersätter tudelningen med *ett*: utopin om den organiska staten, där individen är en cell vars uppgift är given. Kommunismen ersätter tvärtom tudelningen med en *flerfald*: utopin om gemenskaper där individuering äger rum utan att behöva motiveras av någon högre nytta, inte ens av någon universell idé om individen.

§ 9.

Enligt de definitioner som har presenterats ovan bör konservatismen och socialismen betraktas som *inomliberala*, medan fascismen och kommunismen är *utomliberala*. Endast de inomliberala ideologierna är politiska, i den avgränsade mening som liberalismen lägger i politikbegreppet. Dessa ideologier kan ställas mot varandra i en offentlighet. De kan begripas som motsatta ideal för hur samhällslivet bör organiseras. De kan ställas mot varandra i demokratiska val. De kan tjäna som politisk ståndpunkt för individer att identifiera sig med.

Fascismen och kommunismen ligger däremot utanför den liberala horisonten. Det är tveksamt om de i vår samtid alls kan begripas som idealtypiska samhällsordningar

som har för- och nackdelar jämfört med andra ideal. Samtidigt finns de överallt närvarande i samtiden i form av mikrofascism och mikrokommunism. Varken fascismen eller kommunismen fungerar som ståndpunkter som en individ kan inta för att därifrån kunna bedöma skeenden, för de är i sig själva ingenting annat än skeenden. Enda sättet att förstå fascismen är som *fascistisering*. Enda sättet att förstå kommunismen är som *kommunisering*.

Sådana skeenden är något annat än »rörelser«, som oftast brukar syfta på en allians av individer eller av organisationer. Tvärtom rör det sig om skeenden där ingen kan ställa sig helt utanför. Om fascistiseringen tillåts fortskrida tillräckligt långt är det oundvikligt att den identifieras med en organisation, eftersom fascistiseringen består just i strävan efter en enda organism, men det betyder inte att denna strävan har en enda begynnelse, allra minst att den startas av sådana som kallar sig fascister. De rörelser som kallat sig kommunistiska, å andra sidan, har nästan undantagslöst uppskjutit kommuniseringen till en oklar framtid och i stället ägnat sig åt att etablera den socialistiska ordning som enligt deras schematiska historiesyn först måste ha etablerats.

Möjligtvis duger även följande liknelse: fascismen är ett svart hål, kommunismen är en vit vägg.

§ 10

Realliberalismen har här definierats som ett *första gradens urval* där rättigheter står mot varandra i ett myller av detaljkonflikter. På denna nivå försiggår den dagspolitiska debatten, framförallt i massmedierna där de kolliderande rättigheterna rutinmässigt blir presenterade som konflik-

ter mellan individer. Men eftersom massmediernas utrymme är begränsat sker även ett *andra gradens urval* där vissa motsättningar framhävs framför andra. Att arbeta på denna andra nivå benämns ofta som »att sätta agendan« och är något som inte minst lobbyister och valstrateger vill ägna sig åt. För att rikta uppmärksamheten mot vissa konflikter så att andra hamnar i skymundan sänder de ut vissa signaler vid väl valda tidpunkter, med utgångspunkt i en kontinuerlig inhämtning av information från statistiska undersökningar. Resultatet blir att politiken förvandlas till ett slags cybernetiskt system, byggt på positiv och negativ återkoppling.

Bortom detta slutna system, bortom den andra gradens urval, går det att ana någonting som kan kallas för *metapolitik*. Denna perforerar det liberala ramverket med hål, vilka antingen kan fungera som utkikspunkter eller flyktvägar. Metapolitiken är djupt ambivalent – till sitt väsen varken fascistisk eller kommunistisk, även om den kan fungera som vägröjare åt båda hållen, liksom den kan vara realliberalismens enda hopp just genom att på ett tillräckligt tidigt stadium uppmärksamma inre motsättningar som hotar att eskalera bortom kontroll.

Att praktisera metapolitik kan förstås som ett *n*:te gradens urval. Detta låter sig inte göras utan att ge upp åtskillnaden mellan mål och medel, mellan idealen och dess förverkligande. Realliberalismen utgår alltid i någon mån från en tanke på att rättigheter är eviga, så att de som idag måste prioriteras bort ändå kan leva kvar i form av hopp om en bättre framtid. Metapolitiken är däremot nihilistisk: som evigt gäller endast det som bejakas i en evig återkomst.

Modernitetens kollaps: en introduktion till värdekritiken

Ett kvartssekel har nu gått sedan den så kallade värdekritiken (*Wertkritik*) tog form som ett projekt för att utveckla en *tredje kritisk teori*, svarande mot den tredje industriella revolutionen. Den här artikeln är tänkt som en sammanfattning av några återkommande tankefigurer inom denna teoribildning och särskild hos dess mest kände företrädare Robert Kurz, vars krets under 2000-talet har gått ett steg längre och nu talar om värdeavspaltningskritik (*Wert-Abspaltungskritik*). Allra först bör något sägas om förhållandet mellan kritik och kris.

Om kapitalets värdetillväxt stannar av, om så bara för en kortare tid, innebär detta inte bara en »ekonomisk« kris, utan även ett begynnande sönderfall i hela den »pseudonatur« som är historiskt konstituerad kring värdeformen och dess expansion. Samma kris drabbar även politiken, rättssamhället, välfärdsstaten, konsten, förnuftet och en rad andra realmetafysiska kategorier. Om värdetillväxten skulle nå sina absoluta gränser så innebär det att alla de nämnda företeelserna är dömda till sönderfall och i längden är omöjliga att rädda. Framför allt kan sådana kategorier aldrig tjäna som riktmärke i det akuta sökandet efter en utväg.

Krisen öppnar ett glapp mellan fetisch och erfarenhet.

Teorin om varans fetischform utvecklades av Karl Marx i första bandet av *Kapitalet* och visar hur varan förmedlar de mänskliga relationerna som relationer mellan ting. Varufetischismen ska inte missförstås som en besatthet vid varorna i sig, utan handlar om hur människan upplever det moderna varusamhällets kategorier som naturgivna, snarare än som något som hon är med och konstruerar i sin interaktion med omvärlden. Vardagsförnuftet vilar annars tryggt i fetischkategorierna, som var och en måste internalisera i sitt medvetande för att över huvud taget fungera som subjekt på varumarknaden, vilket är en förutsättning för att överleva i en värld baserad på lönearbetet. Krisens inträde innebär att fetischerna blir oförmögna att förklara vardagliga skeenden. Tänkandets svar på krisen kan ta sig två former: ideologi eller kritik.

Ideologi betyder affirmation: ett tänkande som bejaktar en eller flera fetischkategorier och tror sig finna krisens lösning däri. Ofta spelas kategorierna ut mot varandra: politiken mot ekonomin, arbetet mot kapitalet, konsten mot arbetet, förnuftet mot religionen, eller vice versa. Ideologin erbjuder ett överflöd av positiva framtidsvisioner men all ideologi är väsentligen krisideologi, alltså symptom på en djupgående kris i det samhälle som hålls samman genom värdetillväxtens absurda självändamål. Om det finns en ideologi *par excellence* är det antisemitismen.

Alternativet till ideologi stavas kritik – någonting som inte kan baseras på ett färdigt program, utan måste vara en fortlöpande process. Förutsättningen för en kritisk hållning är en insikt i det omöjliga att vara ett subjekt som tänker utanför fetischkategorierna. Kritiken kräver såväl

närhet som distans till det som ska kritiseras. Distansen kan bara uppnås genom radikal historisering. Viktigt är också att understryka hur kritiken inte kan reduceras till varken teori eller praktik – ett motsatspar som i sig är att förstå i termer av fetischism. Även när kritiken antar formen av »ren« teori så kan detta bara vara ett sätt att upprätthålla en negativitet, som i förlängningen måste spränga teorins ramar. Att hänge sig åt en konkurrens på teoriernas marknadsplats kan bara betyda att kritiken kapitulerar inför ideologin. Men att tvärtom »bli praktisk« i omedelbar mening, så att teorin blir ett rättfärdigande av en given praktik, innebär i slutändan exakt samma kapitulation.

Samhällskritik är alltså i första hand att förstå som fetischkritik. Ideologikritiken är sekundär, men icke desto mindre nödvändig. Någon kritik av »orättvisor« kan det däremot knappast bli frågan om, eftersom detta skulle förutsätta ett positivt begrepp om rättvisa – något som bara går att formulera på grundval av fetischformerna, det vill säga som ideologi.

Värdekritikerna från Nürnberg, bland vilka Robert Kurz var den centrala figuren, talade förvisso inte om sig själva som företrädare för en »tredje« kritisk teori, men de skrev in sig i en tradition där de två stora föregångarna heter Karl Marx och Theodor W. Adorno. Om man tillåter sig att vara schematisk går det följaktligen att tänka sig en första och en andra kritisk teori, svarande mot den första respektive den andra industriella revolutionen. Under dessa båda epoker konfronterade de kritiska teorierna en expansivt framstegrusig modernitet. Kapitalet fortsatte att fungera som »självförökande värde« (Marx). Förvisso

drabbades processen stundtals av kriser, vilket såväl Marx som Adorno kunde erfara på nära håll. Men efter dessa kriser följde nya tillväxtcykler, vilket fick kapitalismen att framstå som en evig återkomst av detsamma, även för de kritiker som strävade efter att övervinna den.

Varken den första eller den andra kritiska teorin hade möjlighet att förhålla sig till den verklighet som sedan 1970-talet har skapats av den tredje industriella revolutionen, revolutionen som innebär att stora mängder arbetskraft görs överflödigt till följd av mikroelektronik och digitalisering. Under 1980-talet kom marxister som Fredric Jameson och David Harvey att beteckna denna verklighet som en »postmodernitet«. Robert Kurz föredrog att tala om »modernitetens kollaps« och analyserade statskapitalismens sammanbrott i Öst som ett led i denna utdragna kollaps.

Värdekritik syftar här på en tämligen marginell teori-bildning, vars marginalitet delvis kommer sig av att den alltid haft sitt säte utanför universitetsvärlden och att dess mest avancerade diskussioner aldrig har lämnat det tyska språkrummet. Däremot finns det beslätade strömningar inom den anglosaxiska akademien, exempelvis den »värdeformanalys« som företräds av teoretiker som Christopher J. Arthur. Ännu fler är beröringspunkterna med Moishe Postone, som i sin banbrytande omläsning av *Kapitalet* driver tesen att Marx ekonomikritik är en kritik av kapitalismen som arbetsregim. En gemensam utgångspunkt för dessa teoriströmningar återfinns i *Neue Marx-Lektüre*, alltså de banbrytande nyläsningar av Marx som gjordes under åren kring 1970 av några studenter till Adorno, framför allt Hans-Georg Backhaus och Helmut

Reichelt. Viktig var även återupptäckten av I.I. Rubin som redan på 1920-talet hade lyft fram fetischkritiken som det centrala hos Marx, helt på tvärs mot den existerande marxismen.

Värdekritikerna har dock motsatt sig ett införlivande i en akademisk form, till förmån för en teoriprosa som präglas av tvära kast mellan abstraktion och konkretion. Ständigt återkommer de till frågan om hur all teoribildning, inklusive den egna, är historiskt betingad. Ett exempel på detta ges i Robert Kurz artikel »Teorins slut«, som översatts till svenska i tidskriften *Subaltern* (4/2011).

Robert Kurz föddes år 1943 i Nürnberg där han förblev verksam till sin död år 2012. Omkring 1968 drogs han in i den maoistiska rörelsen och var under 1970-talet aktiv i KABD, en av otaliga grupper i dåtidens västtyska bokstavsvänster. Efter att ha brutit med den marxist-leninistiska läran kom han att orientera sig mot en liten klick av ex-maoister som utgav teoritidskriften *Neue Strömung*. Redan vid denna tid utmärkte sig Robert Kurz för sin hårt polemiska stil, som han själv gärna betecknar som »tillspetsad« (*zugespitzt*). Det ligger ofrånkomligen någonting sektmässigt i att spara sina mustigaste tillmälen åt före detta kamrater. På just denna punkt verkar de maoistiska ränderna inte ha gått ur Robert Kurz. Men den polemiska stilen kan inte enbart reduceras till en fråga om personligt temperament, för det handlar även om en uttalad aversion gentemot den akademiska teoribildningens konventioner. Robert Kurz har flera gånger uttalat sin avsky för det format som han kallar »bokbindarsyntes«: allmän-teoretiska samlingsvolymerna och allmänvänstriga tidskrifter utan ställningstagande redaktion. Vägran att medverka i

sådana sammanhang bidrar säkerligen till att upprätthålla en distans mellan värdekritiken och universitetsvärlden. Det senaste kvartsseklets värdekritiska teoribildning har i huvudsak rört sig framåt genom långa artiklar i tjocka tidskrifter med redaktion i Nürnberg.

Värdekritikens startpunkt brukar dateras till 1986. Då inleddes utgivningen av *Marxistische Kritik*, som efter några år skulle byta namn till *Krisis*. Första numret rymde en riktningsgivande text där Robert Kurz hävdade att kapitalismen redan hade gått in i sin slutkris. Som orsak angavs att den tredje industriella revolutionen har ökat produktiviteten till den grad att den totala massan mervärde som systemet förmår att generera inte längre kan vara stigande utan måste falla. Annorlunda uttryckt: kapitalet gräver sin egen grav genom att frånstöta sig arbetet. Kapitales flykt från realackumulation till finansspekulation betraktas som blott symptom på den stagnerande mervärdesproduktionen.

Här är inte platsen att gå in på alla detaljer i värdekritikernas kristeori, som diskuterats tämligen grundligt i Tyskland och inte sällan beskylls för »katastrofism«. Men det rör sig om en genuint originell nyläsning av Marx som särskilt tar fasta på det så kallade »maskinfragmentet« i *Grundrisse*. Värdekritikernas resonemang är väsensskilt från de bägge typer av kristeori som figurerat i marginalerna av den traditionella marxismen; Rosa Luxemburgs teori om underkonsumtion och imperialism, respektive Henryk Grossmans teori om profitkvotens fallande tendens. Här handlar det inte om den blott relativa profitkvoten, utan om ett urgröpande av den absoluta profitmassan i kölvattnet av mikroelektronikens genombrott.

För ett tiotal år sedan utspelade sig en beryktad debatt mellan värdekritikerna och Michael Heinrich, som hävdar att det inte finns några logiska gränser för kapitalets tillväxt. Han skrev då bland annat: »Sammanbrottsteorins historiska funktion för vänstern har varit avlastande. Oavsett hur miserabla de faktiska nederlagen har varit så har man varit säker på att motståndaren går emot sitt slut.« En sådan invändning tyder på att Michael Heinrich inte insåg vidden av det kritiska projekt som han angrep. Kapitalismens sammanbrott kan inte förstås som att en »motståndare« faller, för om alla människor som lever i ett kapitalistiskt samhälle är fångade i dess fetischformer betyder detta att kapitalismens förlust även är deras förlust. Den destruktiva potentialen i kapitalets kris är i princip oändlig. Om kapitalförhållandet inte blir övervunnet kommer krisen att eskalera i riktning mot världsförintelse. Robert Kurz talar i vissa sammanhang om hur världens absurda självändamål ytterst är att förstå som en dödsdrift.

Endast genom att människor medvetet övervinner kapitalismen och fullständigt förkastar värdeformen öppnas möjligheten till ett postkapitalistiskt samhälle. Denna poäng betonas även av Claus Peter Ortlieb i hans pedagogiskt framställda uppdateringar av den värdekritiska kristeorin som publicerats under de senare åren.

Redan innan östblockets fall betonade värdekritikerna att de socialistiska staterna inte utgjorde misslyckade alternativ till kapitalism, utan bara energiska försök för senkomlingsstater att hävda sig i den kapitalistiska konkurrensen. Såväl i väst som i öst förblev »socialismen« i allt väsentligt ett adjektiv som kunde sättas framför olika fetischkategorier för att legitimera deras fortbestånd: so-

cialistisk politik, socialistisk ekonomi, socialistisk stat, socialistisk tillväxt och socialistiskt arbete.

Värdekritikernas definitiva brytning med marxismen skedde 1989 då Robert Kurz publicerade artikeln »Der Klassenkampf-Fetisch«. Att det finns en antagonism mellan arbete och kapital är förvisso ett faktum, men det är en antagonism på varumarknaden som är av samma slag som antagonismen mellan konkurrerande kapital. Klasskampen är ett uttryck för den universella konkurrensen inom kapitalismen och kan därför inte leda ut ur densamma, hävdade Robert Kurz. Värdekritikerna sökte i stället efter en utväg från arbetssamhället som sådant, vilket under 1990-talet blev ett centralt tema för gruppen kring tidskriften *Krisis*. Höjdpunkten nåddes 1999 med publikationen av »Manifest mot arbetet«, som blev en oväntad försäljningssuccé i Tyskland och även översattes till en rad andra språk.

Arbetskritiken resulterade även i en breddad kritik av de förment antikapitalistiska ideologier som upphöjer det hederliga arbetet som motsats till det ohederliga kapitalet. Förutom den traditionella marxismen angrep *Krisis* även den betydligt grumligare idétradition som förordar någon form av räntefri ekonomi. Robert Kurz har i likhet med Moishe Postone lagt stor möda på att diskutera förhållandet mellan värdeform och antisemitism.

Värdekritikerna kom även att utveckla en strikt antipolitisk hållning, tvärtemot alla de vänsterfalanger som på ett eller annat sätt vill rädda »det politiska«. Gemensamt för alla politiska partier och alla politiska aktionsgrupper är att de kortsluter samhällskritiken. Politiskt tänkande sätter upp mål och företräder intressen, men dessa mål

och intressen kan bara uttryckas i kategorier som är bundna till värdets realmetafysik (det vill säga som ideologi). Konkurrensen tar sin fortsättning med rättsliga medel. I slutändan kan politikens »mål« bara vara den totala varuformen och alla mänskliga relationers förvandling till rättsförhållanden.

Efter kritiken av arbete och politik fortsatte Robert Kurz att radikaliserade värdekritiken i termer av en kategorial kritik av subjektivitet, förnuft och upplysning. Han städade ut resterna av hegelianskt framstegstänkande och förkastade tanken på en »upplysningens dialektik«. Precis som den första kritiska teorin urartade i ideologi när dess företrädare ställde staten mot kapitalet, hamnade den andra kritiska teorin i en återvändsgränd när den försökte ställa upplysningens ideal mot dess verklighet. Precis som det ur en arbetskritisk synvinkel finns två Marx, finns det även två Adorno: en som förhåller sig affirmativt till subjektet, en som förblir kritisk.

Subjektet är enligt Robert Kurz den form i vilken det moderna värdeförhållandet tvingar in individerna. Såttillvida människor eller organisationer agerar såsom subjekt är de fångar i den subjekt/objekt-dialektik som bara kan krossas av en »organiserad individualitet« som stegrar samhällskritiken till ett »ontologiskt brott« med allt vad moderniteten står för. Bortom denna brytpunkt kan den kritiska teorin inte längre ge någon vägledning. Befrielsen från värdet frisläpper ingen fångslad substans, »livet« lika lite som »arbetet«. Likväl har Robert Kurz i några sammanhang antytt hur han tänker sig den process som leder bort från kapitalismen.

Befrielsen kan inte förlita sig på förbud, eftersom för-

bud mot en fetisch i sig vore att återfalla i fetischism. Förstörelsen av det gamla kan bara ske genom ett praktiskt vederläggande. Och det handlar ingalunda om att allt gammalt ska förstöras. Snarare består befrielsen i ett mödosamt urval, vars kriterier är omöjliga att uppställa på förhand då de bara kan växa fram genom övervinnandet av kapitalismen. Den organiserade individualiteten har att ta ställning till hela den hittillsvarande historiens produktivkrafter och kulturtekniker. Dessa tillägnas eller förkastas, omgrupperas och riktas om. Ingenting kan förkastas enbart för att det härstammar från ett kapitalistiskt samhälle, eller ett förkapitalistiskt. Nytt liv kan ges åt vissa av de potentialer som fanns i agrara samhällen men som kapitalismen i stort sett har förstört.

Kring sekelskiftet började Robert Kurz i allt högre grad att vidga värdekritiken till en fundamental förnufts- och upplysningskritik, för att inte säga civilisationskritik. Någonstans började andra redaktionsmedlemmar i *Krisis* uppleva att han gick för långt. Konflikterna inom gruppen blev allt djupare i det tidiga nollnolltalet och år 2004 blev splittringen ett faktum, när falangen kring Robert Kurz bröt sig ur för att i stället starta en ny teoritidskrift, *Exit*. På det teoretiska planet utkristalliserade sig skillnaden framför allt i fråga om vilken betydelse som feminismen tillmättes.

Värdekritiken har hos *Exit*-gruppen uppdaterats till en »värdeavspaltningsskritik« (*Wert-Abspaltungskritik*). Den avgörande impulsen till detta kom från Roswitha Scholz, som genomfört en kritisk omläsning av en lång rad marxistiska feminister och som blev en tongivande gestalt i den nya gruppen. Värdeavspaltningsskritiken är ingalunda en färdig teori utan snarare en synnerligen ambitiös

ansats som i stora stycken ännu väntar på sin konfrontation med historisk empiri.

Utgångspunkten är att moderniteten präglas av en dialektik mellan värde och »avspaltning«. Värdeformen är visserligen totaliserande, men den kan aldrig bli total. För att värdets expansion alls ska vara möjlig måste det existera en skuggsida av sådana sysslor som är systematiskt undantagna från att abstraheras till arbetskraft. Förutsättningen för att upprätthålla mänskligt liv under kapitalismen är att vissa sysslor och förhållningssätt – förknippade med kärlek, omsorg och sinnlighet – hänförs till ett »kvinnligt« livssammanhang. Så blir tvåkönsmodellen till den moderna genusordningen *par excellence*.

Teorin om värdeavspaltning är en verklig metateori som hävdar att värde och avspaltning måste begripas på samma abstraktionsnivå. Det handlar alltså inte om att »kapitalismen ligger bakom patriarkatet«, som hävdats av många marxister, utan om en dialektisk relation. Vissa ansatser har även gjorts för att begripa hur »konstnärliga« verksamheter spaltas av från kapitalet.

Genom denna teoretiska uppgradering har *Exit* lyckats behålla karaktären av ett ständigt omprövande och radikalt ofärdigt projekt. Den återstående gruppen av värdekritiker kring *Krisis* och *Streifzüge* är mer benägna att låta sitt teoripaket användas för att legitimera olika praktiker, exempelvis fri mjukvara. Sådant har stundtals fått Robert Kurz att iträda rollen som en ursinnig schismatiker i klass med Guy Debord. Polemiken mot forna kamrater tenderar att rymma mer av såväl plumphet som briljans än hans övriga texter. Dessa utfall bidrar till att göra Robert Kurz omöjlig hos talangscoutererna i de radikala konst-, aktivist-

och akademikermiljöer som annars är så förtjusta i att idolisera företrädare för »kommunism« såsom Antonio Negri, Alain Badiou och Slavoj Žižek.

Robert Kurz uppvisade aldrig något större intresse för att knyta an till samtidens vänsterteoretiker, vilket däremot gjorts av andra skribenter hos *Exit*. Hos honom kan det ofta verka som att filosofihistorien tagit slut på 1970-talet, efter Adorno och Arendt – eller kanske i samband med slutkrisens framträdande på historiens scen? Influenserna till att utveckla det egna tänkandet kom i högre grad från historisk forskning, inte minst sådan som rör den tidigmoderna epoken. Därtill var han mot slutet av sitt liv flitig skribent i tysk och brasiliansk dags- och veckopress, bland annat som ekonomikolumnist i *Neues Deutschland*.

Hundratals artiklar av Robert Kurz har översatts från tyska till portugisiska. Nästan ingenting är översatt till engelska. Undantagen som går att finna på nätet har nästan alltid översatts i två led, via portugisiskan, vilket knappast borgar för läsbarhet. Det är beklagligt att inte fler av de värdekritiska och värdeavspaltningsskritiska texterna har nått en läsekrets utanför Tyskland. Ryktet säger visserligen att Robert Kurz populärhistoriska verk *Schwarzbuch Kapitalismus* (1999), som fick stort genomslag i Tyskland, är under översättning till engelska. Möjligen kan detta i kombination med kapitalismens faktiska sammanbrott bidra till ett större intresse för en pågående teoriutveckling som inte minst utmärker sig genom sitt djärva försök att överskrida såväl feminism som marxism i försöket att utveckla en enda ultrakritisk metateori.

Att historisera kapitalismen till dess yttersta

I.

Det kommunistiska manifestet inleds med påståendet att all hittillsvarande historia är »historien om klasskamp«. Robert Kurz (1943–2012) förkastade denna klassfixerade historieuppfattning för att i stället utgå mer konsekvent från den teori om »fetischism« som Karl Marx lade fram i *Kapitalet*. Omprövningen resulterade i att kapitalismen som historisk epok framstod med skarpare konturer: såväl i dess begynnelse som i dess möjliga slut.

Allra tydligast blir detta i Kurz sista bok *Geld ohne Wert*, där polemiska diskussioner om Marx möter historisk forskning om den tidigmoderna epoken, för att sedan knyts samman med den radikala kristeori som författaren mest av allt blev känd för. Klassbegreppet spelar i dessa sammanhang en högst marginell roll. I stället hävdar Kurz att »all hittillsvarande historia är historien om fetischförhållanden«.

Fetischbegreppet blir för Marx ett sätt att uppställa en analogi mellan moderna och förmoderna samhällen. Den moderna varuformen kan liknas vid de förmoderna samhällenas religiösa former – det rör sig om två varianter av fetischism. Såväl religion som ekonomi är mänskliga ska-

pelser, men för människorna antar de karaktären av en yttre, orubblig makt.

Analogin mellan religion och ekonomi har radikala konsekvenser om den tas på allvar, men detta görs inte ens av Marx, som knappast är konsekvent i sina analyser av förmoderna samhällsförhållanden. Så länge som Marx är fast i ett ontologiskt arbetsbegrepp, tänker han sig även »utsugning« som ett fenomen som förenar äldre ordningar med kapitalismen. Skillnaden sägs då bestå i att forna tiders utsugning försiggick på ett öppet och oförmedlat sätt, medan kapitalismens utsugning döljs genom att den förmedlas via en fri marknad. I en sådan historiskrivning blir fetischismen reducerad till en simpel rökriå. Ett underförstått antagande blir att det skulle finnas en underliggande eller rentav allmänmänsklig »utsugningsvilja« som fortlevt genom alla historiska epoker. Mot sådana villfarelser betonar Kurz att fetischen föregår viljan: kapitalackumulation är inte resultatet av girighet, utan ett realmetafysiskt självändamål.

II.

Under förhistorisk tid, antiken och medeltiden formades de materiella livsvillkoren i högsta grad av det som vi i efterhand kallar för »religion«. Religionen var då inte en fråga om »tro«, utan en hierarkisk världsordning som reglerade människors interaktioner, deras kroppsförståelse och hela deras »ämnesomsättning med naturen«.

Religionen fungerade i förmoderna samhällen alltså inte som någon »överbyggnad«, utan som ett faktiskt »produktionssätt«. Allt det som vi nu skulle kalla för produktion och reproduktion var således bestämt genom ett religiöst

raster. Däremot förekom ingen »produktivkraftutveckling«, eftersom det religiösa rastret inte rymde något tvång till ökad produktivitet – dess abstraktioner var inte ägnade att optimera förhållandet mellan input och output.

Lika lite som varorna kan reduceras till sin materiella existens, kan religionen reduceras till något ideellt. Först i modern tid har religionen tvingats fly in i ideologin. Därför ställer sig Kurz skeptisk till historiematerialismen som världsåskådning. Distinktionen mellan materialism och idealism är i sig ett uttryck för en fetischism. Uppgiften för en kritisk teori måste ytterst vara att göra motsatsparet meningslöst. Följaktligen duger det inte att förringa de »ideella« aspekterna av historien. Ur ekonomikritisk synvinkel är religionshistoria lika relevant som agrarhistoria. För hur angeläget det än är att belägga hur äldre tidens människor fick mat på bordet, säger detta *i sig* ganska lite om hur dessa samhällen fungerade.

Uppenbarligen var samhällsordningen i det medeltida Europa både religiöst bestämd och strikt hierarkisk. Men denna hierarki ska inte missförstås som ett enkelriktat maktutövande. Snarare genomkorsades de förmoderna samhällena av ömsesidighet, i form av personliga förpliktelser som inte går att översätta till rättsliga termer. Alltsedan den neolitiska revolutionen har dessa förpliktelser i hög grad kretsat kring jordegendom. Men de förmoderna jordegendomarna var ingen »egendom« i modern mening, eftersom de inte fritt kunde föryttras eller kontrakteras ut. Jordherren var i dessa samhällen ingen ekonomisk aktör, utan var själv inbäddad i ett religiöst nät av förpliktelser, där det ständigt gällde att tolka en bortomvärldslig vilja.

Förpliktelsena handlade alls inte om abstrakta rättigheter, utan om konkreta personer, konkreta territorier och konkreta institutioner. Sätillvida var det förmoderna samhället *personligare* än vårt. Som moderna människor lyder vi under en »abstrakt individualitet« som tar ifrån de enskilda människorna deras egenart och tvingar dem att bli blotta »exemplar«. Men detta betyder inte att den förmoderna fetischismen skulle vara att föredra framför den moderna kapitalfetischen. Båda varianterna är exakt lika repressiva, menar Kurz.

Att i efterhand begripa detta är ofrånkomligen svårt för oss moderna människor, vana som vi är vid att alla tvångsförhållanden är förtingligade. Kapitalets moderna exekytorer – de må vara chefer, statstjänstemän eller börsalgoritmer – utför ju bara det som i varje enskilt läge är en pseudonaturlig nödvändighet. För att tala med Kant, så är den moderna kapitalfetischen *transcendental*, till skillnad från gudavärlden som är *transcendent*.

För att en gudomlig ordning ska bli världsligt verksam, måste den göras antropomorf. Den måste alltså projiceras på konkreta människor: *så där uppe, så ock här nere*. Guds ställföreträdare på jorden blev kungen på en nivå, familjefadern på en annan. Förmodern fetischism är alltså omedelbart personlig, sätillvida kungen och familjefadern är *personifieringar* av den gudomliga principen. Först i det moderna samhället har vi fått en fetischism som grundas på besjälandet av ett dött ting: pengar.

III.

Människans plats i de förmoderna fetischförhållandena var någonstans mellan gudavärlden och den livlösa materi-

en. För att upprätthålla ordningen krävs offer. Ursprungligen rörde det sig om människooffer. Samhällslivet som sådant är sprunget ur detta »offerförhållande«, skriver Kurz.

Ursprungligen praktiserades människooffer, men senare övergick man till olika substitut. Offrets symboliska funktion kunde uppfyllas så länge som offergåvan var något av stor vikt för människorna själva. Särskilt i indoeuropeiska sammanhang blev det vanligt att offra nötkreatur, som i fallet med de homeriska hetakomberna. Efter att människooffer ersatts av djuroffer, ersattes dessa i sin tur av ädelmetall – runda stycken där djurhuvuden inpräglats. Senare ersattes djurhuvudena av gudabilder och slutligen med härskarhuvuden. Så går det i korthet att skriva myntväsendets historia.

Myntens tidiga funktion handlade alltså inte så mycket om handel, utan befann sig snarare i en offersfär. Detta styrks också av etymologin för tyskans ord för pengar, *Geld*, vars gammaltyska betydelser är intimt knutna till olika offerhandlingar. Samma ordstam återfinns på svenska i ord som giltig, gäld och vedergälla. Däremot finns inget direkt släktskap med ordet *Gold* (guld), som snarare anspelar på färgen gul.

En teori om pengarnas religiösa ursprung lades fram av filologen Bernhard Laum i hans föga kända bok *Heiliges Geld* (1924). Desto mer uppmärksamhet fick Marcel Mauss med *Gåvan* (1925). Men när moderna människor tänker på gåvor, så är tänkandet fjärran från de förmoderna »gåvor« som snarare var offer. Antropologerna har visat hur gåvoförhållandet alltid är laddat med förpliktelser och varken är jämlikt eller fredligt. Trots detta har antropologer, från Marcel Mauss till David Graeber, frestats

att dra moraliska slutsatser av de empiriska rönen.

Tyvärr förblir den antropologiska och historiska forskningen underteoretiserad, skriver Kurz. Vad som saknas är en systematisk koppling till den kritiska analysen av kapitalet och dess kategorier. Eftersom så inte sker, låter sig dessa forskningsresultat användas i ideologiska syften av såväl nyfascister som alternativvänster, som för fram en anakronistisk »gåvoekonomi« som pseudoalternativ till kapitalismen. Liknande ansatser fanns förvisso redan hos Mauss och hans olika lärjungar, inte minst Georges Bataille.

På tal om detta är det även nödvändigt att förkasta Friedrich Engels idé om en *Urkommunismus*. Möjligen kan det ha funnits tidigare fetischordningar som har haft en mer jämlik karaktär, även om kriterierna för jämlikhet då kommer utifrån. Oavsett vilket så kan dessa samhällen knappast göra skäl för beteckningen kommunism. Om kommunismen är framtiden, så kommer den inte att vara något produktionssätt.

IV.

Oikonomia är förvisso ett ord från den grekiska antiken, men det stod inte för vad vi kallar »ekonomi«. Snarare var *oikonomia* en praktisk lära om bl.a. hur man beskär olivträd, hur man bör behandla sina slavar och hur man avgör den gynnsammaste årstiden för en sjöfärd. Det omfattade väderförhållanden men inte värdeförhållanden. Det var definitivt inte en kunskap som kretsade kring varor eller pengar.

Eske Bockelmann skriver i sin bok *Im Takt des Geldes*: »Antiken hade *inget* näringsliv och det var inte bara ordet som saknades, utan *saken*.« Samma sak hävdas om medel-

tiden av den spanske antropologen och rättshistorikern Bartolomé Claveró: »Det fanns inget näringsliv«. Inte heller fanns på medeltiden något ord som motsvarar »pengar«. Vad som fanns var en mångfald av ord, kopplade till olika typer av mynt.

Framför allt har den eminenta medeltidshistorikern Jacques Le Goff fört fram övertygande argument för att det under medeltiden inte fanns någon »ekonomi« – inte i praktiken, än mindre i teorin. Härom året sammanfattade han en lång forskargärning i den lilla boken *Money and the Middle Ages*, som utgör en central referenspunkt för Kurz i *Geld ohne Wert*. Medeltidshistoria har sällan känts så aktuellt som när Le Goff pläderar för att pengar är en modern uppfinning. Även om han ser en begynnande transformation redan på 1200-talet då förbudet mot ränta långsamt började luckras upp, konstaterar han att medeltidens myntbruk inte var ekonomiskt utan snarare religiöst. En av de främsta bruken för mynt i det katolska Europa var just som offergåva i form av allmosor, vilket i enlighet med doktrinen om *caritas* kunde bidra till själens frälsning.

Först på 1700-talet uppstod det moderna ekonomibegreppet. Pengar har, i olika former, existerat betydligt längre. Hur ska detta förstås? Enligt nationalekonomisk mytbildning så uppstod pengar som ett medium för att underlätta utbyte. Antagandet är då att ett »ekonomiskt« utbyte av varor alltså föregick pengarna. Robert Kurz köper inte detta utan vill vända på saken – pengarna föregick ekonomin.

Överlag har historiker ofta konstaterat att en penningekonomi snabbt bredde ut sig då medeltiden gick mot sitt

slut. Ofta har detta beskrivits som pengarnas »återkomst«, som om medeltiden i detta hänseende blott varit en historisk parentes. Men det var ingen återkomst. Även om antikens mynt och de moderna mynten liknade varandra på ytan, fyllde de helt olika funktioner. Det var inte de senantika pengarelationerna som återvände, utan början av en kvalitativ förvandling av pengarna i sig.

Myntväsendets traditionellt sakrala funktion öppnade en möjlighet att inordna dem under ett nytt syfte som visserligen inte var omedelbart sakralt, men som ändå befann sig bortom den vardagliga reproduktionen. Detta syfte infann sig plötsligt under senmedeltiden som en följd av destruktivkrafternas utveckling.

V.

Hur uppstod kapitalismen? Se där en fråga som inte reds ut i *Kapitalet!*

Välbekant är förvisso hur Marx beskrev den »ursprungliga ackumulation« som skedde i England, då allmänningarna blev inhägnade för att tillfredsställa textilindustrins ullhunger. Resultatet blev att en stor människomassa, som varit beroende av allmänningarna, blev utblottad och tvingades till lönearbete i industrierna. Men tvärtom vad många tänker sig, handlar denna historia ingalunda om hur kapitalismen uppstod.

Kurz finner svaret i kriget, närmare bestämt i krutkriget. Bruket av nitratdrivna eldvapen drev fram en helt ny typ av resursmobilisering i Europa från 1300-talet och framåt. Eskalationen som följde är att betrakta som en kvalitativ förändring. Hotet om kanoneld tvingade fram fortifikationer i ny skala. Behovet av arbetskraft till dessa

byggen blev enormt. Skatter måste drivas in för att löner skulle kunna betalas, vilket etablerade en allmän penningekonomi och satte »den moderna kapitalfetischen« i rörelse. Resursmobiliseringen i detta proto-industriella militärkomplex kom att bli själva prototypen för en »ekonomi« i modern mening.

Logiken i att skaffa pengar i syfte att skaffa ännu mer pengar är absurd. Ett sådant självändamål kunde inte etableras omedelbart, utan krävde en lång övergångsfas där ackumulationen hade ett klart yttre mål: en omätlig krigsmaskin. Först därefter kunde kapitalets logik lösgöra sig från varje yttre målsättning och från varje materiellt innehåll. Parallellt med detta eroderade den religiösa hierarkin och furstemaktens lapptäcke, som ersattes av den centraliserade territorialstaten.

Först med uppkomsten av en militariserad skattestat skapades ett »yttre tvång« att generera pengar, vilket drev fram ett *allmänt* köpande och säljande av varor. Därmed etablerades varuform och penningform som realabstraktioner. Skatten kom först – mervärdet kom senare. Statskontrollerad varuproduktion banade vägen för privat manufaktur.

Att det blev just en militär förstörelsemaskin som bildade språngbräda åt stat och kapital var knappast en slump, menar Kurz. Det handlade ju här om att mobilisera för förintelse, alltså en abstraktion från människors behov till förmån för ett hinsides mål.

Senmedeltida krigföring kostade inte särskilt många människoliv, men slukade enorma summor pengar, påpekar Le Goff. Ju mer pengar som började cirkulera i samhället, desto lönsammare blev det också att tillfångata sina fiender i stället för att döda dem.

Le Goff har närmare undersökt varför bruket av mynt ökade redan på 1200-talet, alltså innan krutkrigets epok. Hans svar blir i korthet att pengar behövdes för att flytta sten. Timmer var ett billigare men brandfarligare byggmaterial och under 1200-talet övergick man allt mer till stenbyggen. Även i bygget av de gotiska katedralerna krävde lönearbete i en ny omfattning. Tyvärr går inte Kurz in på dessa detaljer, som delvis går emot hans starka betoning av den militära revolutionen. Men även Le Goff konstaterar att städernas behov av skydd mot de nya kanonerna kom att bli helt avgörande för pengarnas expansion. Städerna behövde ta upp skatt för att finansiera sina byggen och skatteupptäckten krävde ett medium, som blev pengar. Men dessa intäkter räckte sällan hela vägen, utan städerna blev skuldsatta. Samtidigt med den nya penningekonomin uppstod alltså den offentliga skuldsättningen.

Krutkrigets roll i kapitalismens framväxt diskuterades redan av Werner Sombart i *Krieg und Kapitalismus* (1913). Men först på 1980-talet tog historikerna upp frågan på mer systematiskt vis. Robert Kurz hänvisar framför allt till Geoffrey Parker som år 1988 utkom med sin omtalade studie *The Military Revolution*.

Kapitalismens historia inleds alltså, enligt Kurz, av den militära revolutionen. Eldvapnets utbredande sätter sin prägel på den tidigmoderna epoken med penningekonomin utbredning, skattestatens framväxt och den koloniala expansionen. Efter att kapitalfetischen blivit självständigjord under den tidigmoderna epoken, följer historien om de tre industriella revolutionerna, där den första tog sin början i slutet av 1700-talet, den andra i sl-

tet av 1800-talet, den tredje i slutet av 1900-talet. Drivkraften bakom de industriella revolutionerna finns inbyggd i kapitalets realmetafysik, som i sig är likgiltig inför militära behov – även om produktivkrafternas utveckling även inbegriper »destruktivkrafter«.

Hur mycket Kurz än betonar krigets roll, blir han aldrig någon militärdeterminist så som Friedrich Kittler eller Paul Virilio. En mer oväntad parallell kan dras till Ernst Jünger, som i *Der Arbeiter* (1932) lyfte fram just krigsekonomi som förklaring till framväxten av »arbetargestalten«. Till skillnad från arbetarrörelsens marxister, insåg Jünger att det kapitalistiska arbetsamhället inte var ett subjektivt klassherravälde utan en blind maskin som tenderar att underkasta alla människor, inklusive kapitalisterna. Förvisso var detta tillstånd något som Jünger ville mystifiera och bejaka, i diametral motsats till Kurz skoningslösa kritik. Men som Mårten Björk har påpekat, är det på denna punkt intressant att kontrastera Jünger mot Carl Schmitt. Trots att dessa räknas som de främsta företrädarna för mellankrigstidens »konservativa revolution«, gav de helt skilda förklaringar till kapitalismens framväxt. Genom att lyfta fram havsekonomierna, främst England, betonade Schmitt utbyte snarare än krig. Därmed lade han sig närmare den konventionella historieskrivning som förutsätter att marknaden är äldre än kapitalismen – en historieskrivning som även delades av den traditionella marxismen.

VI.

Kapital definieras av Marx som *självförmerande värde*. Moishe Postone förtydligar i en text som nyligen har

översatts till svenska och återfinns i boken *Sakernas tillstånd och tillståndet för sakernas förstörelse* (Eskaton, 2013):

kapitalet är för Marx en kategori av rörelse, av utvidgning, av värde i rörelse. Kapital har, för Marx, ingen fast form, men framträder vid olika tillfällen i sin spiralgående bana i form av pengar och varor. Kapital innebär alltså, enligt Marx, en oupphörlig process där värdet expanderar. En riktad rörelse utan externt *telos*, som genererar storskaliga cykler av produktion och konsumtion, skapelse och förstörelse.

Enligt den analys som Kurz lägger fram i *Geld ohne Wert*, kan det omöjligtvis ha existerat något kapital i förmoderna tider – inte ens i den mest marginella form. Kapitalet såsom tillväxtrörelse uppstår först vid den punkt i historien där ett befintligt myntväsende muterar från att vara »sakralt« till att bli ett frikopplat självändamål.

Här bryter Kurz inte bara med marxismen, utan även med Marx. För när Marx spekulerar om vilken roll som spelades av så kallade köpmannakapitalister under antik och medeltid, utgår han från att det skulle ha existerat kapital innan kapitalismen. Bland marxister har det varit en vedertagen sanning att varuproduktion skulle ha existerat även i förmoderna samhällen, om än bara i liten skala, som en »nischform«. Även nytolkare som Michael Heinrich hävdar idag att penningform och kreditväsende skulle ha existerat långt innan kapitalismens uppkomst.

Gentemot sådana uppfattningar hävdar nu Robert Kurz att det i förmoderna samhällen alls inte existerade någon varuform eller penningform, alltså inga »pengar«

i ordets moderna innebörd, heller ingen ränta eller inflation. Inte ens »bruksvärde« är en giltig kategori i fråga om dessa samhällen, för detta begrepp har endast mening såsom inre motsats inom ramen för varuformen. En ekonomikritik värd namnet måste bryta fullständigt med tanken på att »ekonomin« skulle vara en ontologisk givenhet.

»Människans anatomi ger nyckeln till apans anatomi« – en osedvanligt misslyckad naturmetafor, som en gång krefsades ner av Marx i en stund då han uppenbarligen var gravt berusad av hegeliansk framstegsmetafysik. Än idag upprepas frasen av marxister som vill legitimera den grövsta formen av historiematerialism, i vilken den moderna ekonomin anses ge en nyckel till förståelsen av förmoderna produktionssätt. För en nutida betraktare kan det tyckas som att antiken och medeltiden hade varumarknader och penningväsende, blott i en enklare form. Kurz menar att en sådan framstegstanke är ren fetischism. Dåtidens mynt var ingalunda »enklare« än dagens pengar utan någonting *helt annat* och minst lika komplext.

Marxismen är ett avslutat kapitel, konstaterar Robert Kurz. Just därför måste den historiseras. Endast genom att klargöra varför marxismens olika varianter ledde till teoretiska återvändsgränder och praktiska vederstyggligheter, går det att omstarta det ekonomikritiska projekt som inleddes av Marx omkring år 1857.

»Ekonomikritik« syftar alltså här på det projekt som Marx själv kallade för »kritiken av den politiska ekonomin«. Detta är att skilja från ungdomsskrifternas humanism, liksom från manifestet med dess historiemetafysik. *Das Kapital, Grundrisse* samt *Zur Kritik der politischen Öko-*

nomie – endast dessa tre titlar av Marx återfinns i litteraturförteckningen till *Geld ohne Wert*.

Karl Marx är ett namn som står för en ofullbordad teoretisk revolution, skriver Robert Kurz. Samtidigt som Marx bröt med upplysningsförnuftet, förblev han delvis fastsnärjd däri. Hans tänkande rymmer »rester av borgerlig ontologi«, framför allt i form av historie- och framstegsmetafysik, så som den gestaltats av Hegel.

Därtill kommer att Marx knöt sina teorier till den framväxande arbetarrörelsen, »vars immanenta mål dock inte var annat än att få erkännande som funktionssubjekt på grundval av de kapitalistiska kategorierna – en uppgift som hörde till själva den kapitalistiska ›moderniseringen‹, inte till brottet med densamma«.

VII.

Geld ohne Wert blev den sista bok som Kurz hann färdigställa. Strax efter att den lämnats till tryckning, sommaren 2012, avled författaren till följd av en misslyckad njuroperation. Från början hade han tänkt att skriva en bok vid namn *Tote Arbeit*, men detta projekt svällde till den grad att han började planera en hel bokserie. Vid tiden för sin död hade Kurz även hunnit skriva den första tredjedelen av nästa bok i serien, *Kritik und Krise*, vars polemik i ännu högre grad tycktes vara riktad mot samtida »rest- och postmarxister«. Dessa fragment har nu publicerats i teoritidskriften *Exit*, som Kurz var med om att grunda.

Tyvärr är det föga sannolikt att *Geld ohne Wert* någonsin kommer att översättas till andra språk än tyska. Ett av skälen är Kurz svåröversättliga språkbruk: en mustig, osande, ursinnig tyska som via långa kedjor av bisatser

bryter mot all akademisk måttfullhet. Men framför allt har boken ett upplägg där de första kapitlen utgörs av en polemik som kräver att läsaren redan är bekant med några av Tysklands tongivande marxister och vissa debatter mellan dessa. Det rör sig om en *Darstellungslogik* som visserligen kan motiveras av att författaren vill uppnå en maximal tillspetsning av centrala begreppsfrågor. Men om konsekvensen blir att *Geld ohne Wert* omgärdas av en nationell barriär, är detta djupt beklagligt. För som redan konstaterats, är det en bok som rymmer visst sprängstoff.

Inledningsvis ägnas ett antal kapitel åt att diskutera skillnaderna mellan olika sätt att läsa Marx *Kapitalet*. Efter hand blir det allt tydligare att Robert Kurz är ute i ett större ärende: en radikaliserings av all hittillsvarande kritisk teori. Ett avstamp tas via en omvärdering av kapitalismens historiska uppkomst, baserad på någorlunda färsk rön från historiker som studerat de senmedeltida och tidigmoderna epokerna. Först i bokens andra halva kommer Robert Kurz in på det ämne som han framför allt är känd för, men som nu tillförs ett ytterligare historiskt djup: kristeori.

VIII.

Marx ekonomikritik kretsar kring ett antal kategorier, som vid första anblick kan förefalla enkla: vara, värde, arbete, penning, stat, kapital. Vad som skiljer ekonomikritiken från gängse ekonomisk teori är att dessa kategorier begripas som formbestämmelser: varuform, värdeform, penningform, statsform... och slutligen kapitalet, som Marx beskriver som »självförmerande värde«, alltså en kategori av rörelse.

Geld ohne Wert handlar ytterst om vilken status vi bör tillmäta dessa kategorier. Grovhugget kan Robert Kurz läsning av Marx ekonomikritik sammanfattas i fyra punkter:

1. Kategorierna är *historiskt specifika*. De är endast giltiga inom ramen för den kapitalistiska moderniteten (eller för att använda en alternativ beteckning som är vanlig i Robert Kurz krets av värdeavspaltningsskritiker: det varuproducerande patriarkatet). När vi ska begripa förmoderna samhällen är det alltså alls inte godtagbart att tala om varor, pengar eller arbete – åtminstone inte utan att göra en klar åtskillnad gentemot den moderna formbestämmelse som ofrånkomligen präglar vår förståelse av dessa kategorier. Så fort ekonomikritikens kategorier tilldelas en överhistorisk eller ontologisk status, har det kritiska projektet likviderats – vilket också var vad som skedde i traditionella marxismen, från Engels och framåt.

2. Kategorierna är *realkategorier*, alltså något mer än blott vetenskapliga redskap, modeller eller idealtyper. Värdet är inte bara en tankeabstraktion, utan en reell abstraktionsprocess som »bakom aktörernas ryggar« har lösgjort sig från varje syfte och blivit till ett självändamål. Kapitalismens grundkategorier fungerar som ett »transcendentalt apriori« som föregår vår upplevelse av världen. Att vi lever i ett kapitalistiskt samhälle betyder att vi är beroende av pengar för vår överlevnad. Vi kan inte helt undvara det vardagsförnuft som uppfattar tingen omkring oss som varor med ett pris och som utgår från att tid är pengar. För att idka en »kategorial kritik« krävs en resolut åtskillnad mellan »väsen« och »framträdelse«. Därav följer även en viss distans mellan teori och empiri, i den mening att varje framträdelse måste »dechiffreras«

för att erhålla kritisk relevans.

3. Kategorierna är *totalitetskategorier*, syftande på kapitalet som totalprocess. Marx behandlar denna totalprocess först i tredje bandet av *Kapitalet*, medan han inleder det första bandet med att tala om »den enskilda varan«. Denna omkastning av förutsättning och resultat må ha sina skäl i termer av *Darstellungslogik*, men har också lagt grunden för åtskilliga missförstånd. Vara, värde och kapital kan inte tänkas som enskildheter, varken som atomer eller som idealtyper, utan endast som moment i en totalitet. Eftersom denna totalitet är en historisk process, kan den inte reduceras till summan av sina delar och den kan inte fixeras på omedelbart empirisk väg.

4. Kategoriernas status är *negativ*. Detta innebär att en fundamental ekonomikritik inte kan rymmas inom den akademiska vetenskapens gränser. Vetenskaplighet handlar i grunden om att formulera *positiva definitioner av objektiva sakförhållanden*, till vilka det sedan går att förhålla sig subjektivt. Marxismen i form av »vetenskaplig socialism« blev som bekant till legitimerande ideologi för en teknokratisk statskonst som försökte att *använda* de aktuella kategorierna i skapandet av en planerad ekonomi – ett försök som i slutändan misslyckades. För ett marknadssubjekt som vill klara sig i konkurrensen finns inga vettiga skäl att kontempera över varornas värde, utan det är endast prisnivåerna som räknas. Varför bekymra sig om att dechiffrera dessa ytframträdelse för att nå fram till en djupare väsensnivå? Endast ett skäl är tänkbart: en kritisk negativitet som syftar till att praktiskt *förstöra* kapitalismens kategorier och *avbryta* dess lagbundenheter.

IX.

I första kapitlet av *Kapitalet* presenterar Marx de två kategorierna *varor* och *pengar*, för att diskutera dess inbördes relation. Detta görs innan framställningen når till den punkt där kategorin *kapital* introduceras.

Är den logiska ordningsföljden i *Kapitalet* även att förstå som en historisk ordningsföljd? Är alltså varuformen äldre än kapitalismen? Ja, svarade Engels som i sin tolkning av *Kapitalet* hävdade »enheten av det logiska och det historiska«. Om inledningskapitlet i *Kapitalet* läses som en historisk framställning, blir tesen att varuform och värdeform måste ha uppkommit före penningformen. Således hävdade den ortodoxa marxismen att kapitalismen hade föregåtts av en epok byggd på »enkel varuproduktion», där varuproducenterna utbytte varor till deras faktiska värde utan att något mervärde sögs ut i processen. I sitt bidrag till tredje bandet påstod Engels: »värdelagen har alltså härskat under en period av fem till sju årtusenden«.

Själv tycks Marx ha förblivit osäker på om dessa tolkningar var korrekta, men när Engels började popularisera dem så gav han sitt bifall. En avgörande influens kom från Hegels metafysik, där ontologi och historia smälter samman i en idé om Världsandens kontinuitet genom epokena. Trappstegsteorin om olika produktionsätt, som blev central i marxismen, postulerade arbete, vara och värde som överhistoriskt giltiga kategorier. Bland alla slags marxister etablerades ett konsensus om att »ekonomi« skulle vara en allmänmänsklig kategori.

Först på 1970-talet bröts detta konsensus, allra tydligast av de tyska företrädarna för *Neue Marx-Lektüre*,

Hans-Georg Backhaus och Helmut Reichelt. På filologisk väg kunde de lyfta fram ambivalensen hos Marx och sätta förhållandet till Hegel i nytt ljus. Det finns i slutändan inte en enda korrekt tolkning av Marx. Snarare pekar de teoretiska motsägelserna hos Marx på reella motsägelser i kapitalismens historiska utveckling, menar Kurz. Han beskriver sitt ärende som att fiska upp dessa motsägelser ur den filologiska soppan, spetsa till dem och klargöra att det i förlängningen handlar om högst motstridiga idéer om vad det innebär att övervinna kapitalismen.

X.

Kurz insisterar på att ekonomikritiken måste göra en tydlig åtskillnad mellan tre historiska sammanhang:

1. »Förpliktelseförhållanden« under den förmoderna och förkapitalistiska epoken (arkaisk tid, antik och medeltid).
2. Kapitalförhållandets tidigmoderna tillkomstprocess.
3. Kapitalförhållandets inre historia på egna grundvalar, inklusive historien om produktivkrafternas utveckling.

Kapitalet bör endast läsas som en analys av det sistnämnda sammanhanget, alltså av den »färdiga« kapitallogiken. Men detta var inget som Marx själv var helt klar över. Arvet från upplysningen förledde honom stundtals till att även dra anakronistiska slutsatser om de förmoderna samhällena.

Om vi jämför *kapitalets tidigmoderna tillkomst* med *den färdiga kapitallogiken*, märker vi en omkastning av kategoriernas ordningsföljd. Detta var något som även Marx själv påpekade i *Grundrisse*: i det moderna samhället har kapitalets

kategorier ett logiskt sammanhang som är omvänt i förhållande till den historiska utveckling som frambringat dem.

Kapitalets tidigmoderna tillkomstprocess börjar med att en »pengahunger« driver fram en samhällelig cirkulationssfär. Men cirkulationssfären kan bara fortbestå och utvidgas genom att omvälva hela den samhällelige reproduktionen så att allt fler verksamheter blir konkurrensutsatta på marknaden. Detta skapar i sin tur en förutsättning för en abstraktion av samhälleligt nödvändig arbetstid, alltså för kategorin »abstrakt arbete« som utgör värdeformens substans. Därtill kommer en ytterligare förutsättning, nämligen den genuskodade *avspaltningen* av de verksamheter som inte gått att integrera i nämnda abstraktion, men som likväl är nödvändiga för den samhällelige reproduktionen.

»Värdelagen« utgör alltså inte en förutsättning för kapitalförhållandets uppkomst, utan är processens *resultat*. Men när kapitalförhållandet väl har implementerats, då *blir* »abstrakt arbete« och »allmän värdeobjektivitet« dess logiska och faktiska förutsättning. Den historiskt ursprungligare cirkulationssfären förvandlas till ett logiskt och faktiskt resultat.

Kurz menar att den tidige Michel Foucault lämnade ett viktigt bidrag till denna förståelse i *Les Mots et les Choses* (1966). Merkantilismens ekonomiska vetande kretsade kring bytesvärde och cirkulation, men omkring år 1800 bidrog Adam Smith och David Ricardo till att vrida intresset i riktning mot produktionen och arbetet som värdekälla. Vad som däremot inte analyseras av Foucault är det ekonomiska vetandets återfall i cirkulationsfixering under den senare delen av 1800-talet. Då lanserade de så

kallat neoklassiska ekonomerna sin subjektivistiska gränsnyttoteori, som än i dag utgör grunden för national-ekonomisk ortodoxi.

Gränsnyttoteorin innebär att värdebegreppet reduceras till det empiriskt påvisbara priset, såsom uttryck för de subjektiva hållningarna hos marknadens deltagare. Här menar Kurz att en parallell utveckling skedde inom filosofin, »representerad av den livsfilosofiska strömningen, från nykantianism och vetenskapssociologi till heideggersk existensfilosofi. Det är ingen slump att det postmoderna tänkandet har sina rötter i detta sammanhang av subjektiv värdelära, nykantianism och existentialism.«

Cirkulationsideologin drömmer om ett samhälle av »oavhängiga varuproducenter«. Marknaden ses där som en naturgiven form för utbyte av nyttigheter. Pengarna ses som ett simpelt hjälpmedel i detta utbyte. Kurz menar att detta är en ideologi med ursprung i nationalekonomin, som i postmoderniteten har vunnit bred förankring i ett folkligt massmedvetande. Han pekar på de outsourcade och skensjälvständiga, de självexploaterande och prekariserade småtjänsteleverantörerna, liksom på de pseudoalternativa småföretagarna – i den mån som dessa bejaktar sin egen situation, uppfattar de samhället som en ansamling av fritt svävande bolag »som förmedlar sig i enlighet med idiotformeln $P-v-P'$ «.

»Cirkulation« syftar alltså här på det som Marx betecknade med formeln $P-v-P'$: pengar som blott ett medium i utbytet av varor. Men denna formel betecknar inget historiskt stadium. Den är blott ett heuristiskt hjälpmedel i Marx försök till en teoretisk rekonstruktion av verkliga förhållanden i den mogna kapitalismen. Ett

steg på vägen i att förklara den korrekta formeln för kapitalets logik som lyder P-v-P': varan som blott ett medium för pengarnas tillväxt.

XI.

Geld ohne Wert tar som sagt avstamp i tidigare debatter som förts mellan tongivande marxister i Tyskland. Å ena sidan »nyortodoxa« marxister som Wolfgang Fritz Haug, å andra sidan Michael Heinrich som förvaltar arvet från den »nya Marxläsningen« (*Neue Marx-Lektüre*). Båda dessa läger avfärdar den radikala kristeori som Kurz företräder. Men de skiljer sig i förståelsen av grundkategorierna i *Kapitalet*.

Genom att i tillspetsad form återge de respektive positionerna, får Kurz tillfälle till en dubbelpolemik. Till en början är han nog med att uppvisa en lika stor distans åt båda håll. Visserligen får det väl sägas att Kurz på många punkter står nära Heinrich och att de båda riktar en likartad kritik mot den traditionella marxismen. Men på konsekvent vis väljer Kurz att förtiga likheterna och spetsa till skiljaktigheterna i förhållande till Heinrich. Anklagelsepunkterna handlar om cirkulationsideologi, positivism och »metodologisk individualism«. Detta kan förefalla som ren grälsjuka, eller som bitterhet över det faktum att Heinrich sedan sekelskiftet fått betydligt större genomslag i de tyska vänstermiljöerna. Ju längre man kommer i *Geld ohne Wert*, desto mer prioriteras den hårda polemiken mot Heinrich, men det blir också gradvis klarare att denna polemik tjänar ett syfte. Bortom alla marxologiska finesser, handlar det enligt Kurz om att »finna en konkret-historisk förklaring av samhällseliga processer« -

processer som sätts på sin spets just i frågan om kristeori.

Frågan om kategoriernas ordningsföljd är som sagt av central betydelse för läsningen av *Kapitalet*. Eftersom de ortodoxa marxisterna tolkar ordningsföljden som *historisk* tänker de sig alltså att varuform och värdeform har uppkommit före penningformen. Detta kan betecknas som en *premonetär värdeteori*. Mot detta ställer nyläsare som Heinrich en *monetär värdeteori* som hävdar att värdeformen endast kan existera genom att uttryckas i pengar. Nyläsarnas monetära värdeteori är en strikt logisk utsaga om hur kapitalförhållandet fungerar, medan den historiska framväxten av detta förhållande tenderar att ignoreras helt. Kurz bryter sig in i denna debatt i avsikt att historisera kapitalförhållandet, vilket innebär att ställa frågan om dess början och dess slut. Därav kopplingen mellan tidigmodern historia och samtida kristeori.

Att värdeformen bara kan existera genom att förmedlas av pengar är något som Kurz och Heinrich kan enas om. Samtidigt hävdar Kurz att den historiska utbredningen av en allmän penningekonomi endast kunde ske med värdeformen som logisk förutsättning. Med andra ord insisterar Kurz på en dialektisk förståelse av kapitalismens kategorier – vilket inte får blandas ihop med den dialektiska historiesyn som omhuldats av ortodoxa marxister – medan däremot Heinrich, som influerats av Louis Althusser's vetenskapsideal, helt avfärdar dialektikbegreppet.

XII.

Värdeformens substans, skriver Marx, är abstrakt arbete. Frågan om detta substansbegrepp har stor kristeoretisk relevans. Heinrich förkastar det helt och hållet. Enligt ho-

nom är substansbegreppet blott ett metafysiskt bråte som Marx olyckligtvis råkade ärva från den klassiska national-ekonomin. Kurz hävdar tvärtom att substansbegreppet är centralt i Marx brott med klassikerna Smith och Ricardo. Dessa hade alls inget begrepp om »abstrakt arbete«, utan förstod värde som ett uttryck för »konkret arbete« som nedlagts i en enskild vara. För dessa klassiker var värdet inte en realabstraktion utan blott en nominalabstraktion, alltså ett analytiskt redskap.

Här kan det vara läge att citera ett exempel på hur det kan låta när Kurz polemiserar mot Heinrich i bokens tionde kapitel:

Enligt Heinrich skiljer sig nominalabstraktion och realabstraktion endast på så vis att den ena abstraktionen sker medvetet och den andra omedvetet, vilket betyder att det »reella« inte längre har någon substantiell-materiell grund [...] Det förblir då en hemlighet vad utgångspunkten skulle vara för den kvantifiering som på olika nivåer uttrycks som värdeform, prisform och penningform [...] Om det är först i utbytet som »abstrakt arbete« blir »konstituerat«, medan det i produktionen endast existerar »konkret arbete«, då är de bägge sfärerna i sanning inkommensurabla och kvantifieringen saknar varje objektiv grundval.[...] Roten till denna feltolkning [...] återfinns i den bristande förståelsen av hur realabstraktionen av »arbete« och värde är ett transcendentalt apriori som kvalitativt överskrider de olika sfärerna. [...] Likt positivismen i allmänhet och den postmoderna ideologin i synnerhet förnekar han [

varje förhållande mellan väsen och framträdelse; för honom finns det bara framträdelser som står för sig själva utan att behöva återföras på något.

Uppdelningen mellan produktion, cirkulation och konsumtion som skilda »sfärer« är en ren tankeabstraktion, som lätt kan leda till den felaktiga slutsatsen att kapitalismen som totalitet skulle vara summan av dessa sfärer. Värdet är däremot en realabstraktion som enligt Kurz är reell i en materiell mening – dess substans är abstrakt arbete, som Marx en gång formulerade i termer av »nerv, muskler, hjärna«.

Genom en samhällelig abstraktionsprocess – som måste begripas på nivån av kapitalet som totalitet – blir denna mänskliga energi till någonting som kan kvantifieras. Abstraktionen av arbete bildar den logiska förutsättningen för värdeformen och därmed även för penningformen. Kvantifieringen av en värdesubstans är även den logiska förutsättningen för *minimeringen* av densamma, alltså produktivkrafternas utveckling där arbetskraft ständigt görs överflödigt i varuproduktionen. Substansbegreppet utgör alltså, enligt Kurz, grunden för att förstå den »processerande motsättning« som Marx i *Grundrisse* beskriver med följande ord:

Kapitalet är självt den processerande motsättningen, eftersom det söker reducera arbetstiden till ett minimum, samtidigt som det å andra sidan uppsätter arbetstiden som rikedomens enda måttstock och källa.

XIII.

Kapitalet är en historisk process som från början till slut präglas av den inre motsättningen mellan »stoff« och »form«. Å ena sidan produktivkrafternas utveckling, å andra sidan en »abstrakt rikedom« som övergripande självändamål. Motsättningen må vara mindre påtaglig i processens tidigare skeden, men den träder successivt fram i allt renare form i det att kapitalismen går mot sin historiska kulmination. Krisen har alltså en synnerligen lång »inkubationstid« innan den framträder som empiriskt påvisbart ytfenomen.

Inkubationstiden förlängs genom vissa »kompensationsmekanismer«. Dessa kan sägas vara av tre slag. För det första: den mekanism som Marx analyserar som »relativ mervärdesproduktion«. För det andra: kapitalets inre och yttre expansion, alltså varuformens inträngande i vardagslivet och dess utbredning över jordklotet. För det tredje: kreditväsendets expansion som blåser upp finansiella bubblor. Men inget av detta förmår att upphäva den inre motsättning som hör till kapitalförhållandet som sådant. Kompensationsmekanismerna har gränser och kan därför inte förlänga kapitalets överlevnad i all evighet.

Heinrich hävdar uttryckligen att det inte finns någon motsättning mellan »stoff« och »form«, alltså produktivkraftutveckling och mervärdesproduktion. Han verkar mena att det relativa mervärdet rymmer outtömliga möjligheter, så en enda produktiv arbetare kan skapa ett mervärde som underhåller »en ständigt växande massa av improduktiva arbetare«. Som förklaring till kriser återstår då bara en obestämd motsättning mellan »produktion« och »konsumtion«. Åtminstone är detta vad

Kurz hävdar i sin polemik.

Låt oss backa ett par steg. Kapitalismen som system är synonym med tillväxt: kapitalet måste växa, för om det inte växer så upphör det att vara kapital. Tillväxten sker genom att den totala varuproduktionen genererar ett *mervärde*. Mervärde är det som möjliggör uttag av såväl vinst som skatt. Men mervärde är, likt värde, en kategori som endast äger giltighet på totalitetens nivå. Därför är det irrelevant att fråga sig hur mycket mervärde som skapats av ett enskilt företag. Varje företag är underkastat ett tvång att gå med vinst. Vinsten är enligt Marx att förstå som en *andel* i den totala mervärdemassan. Hur stor andelen ska bli avgörs av varumarknadens konkurrens, som belönar de mest produktiva företagen och straffar de minst produktiva. Varje företag tvingas alltså att delta i en ständig strävan efter högre produktivitet, alltså att sänka behovet av arbetskraft i produktionen av en given varumängd.

Marx delar upp kapitalet i två beståndsdelar: konstant kapital (sakkapital) och variabelt kapital (arbetskraft). Endast det variabla kapitalet kan tillföra nytt värde i varuproduktionen, eftersom värde inte är annat än den reella abstraktionen av mänskligt arbete. Det konstanta kapitalet (byggnader, maskiner, råvaror etc.) överför bara portioner av det värde som tidigare genererats av arbetskraften i dess produktion. Arbetskraftens värde är lika med kostnaden för arbetarnas uppehälle. Kapitalförhållandet innebär att arbetarna får betalt för vad arbetskraften är värd. Detta betyder att det värde som genereras i varuproduktionen alltid består av två beståndsdelar: en del går till betalning för arbetskraften, medan den återstående delen utgörs av mervärde – det som möjliggör fortsatt tillväxt.

Utifrån dessa premisser talar Marx om två möjligheter att öka mervärdet inom systemet som helhet. Åter måste understrykas att detta inte kan handla om medvetna strategier, utan om det samlade resultatet av hur otaliga marknadsaktörer agerar inom de ramar som de finner givna.

Absolut mervärde handlar om att öka mängden abstrakt arbete utan att öka kostnaderna för arbetskraften. Detta kan t.ex. ske genom förlängd arbetstid eller genom att »täta luckor« i arbetsdagen – åtgärder som i varje företag är helt normala inslag i den ständiga jakten på att pressa kostnader. Men denna mekanism har uppenbara gränser, i form av dygnets längd och människokroppens krafter.

Relativt mervärde är däremot ett resultat av ökad produktivitet inom systemet som helhet. Att behovet av arbetskraft i varuproduktionen minskar är detsamma som att varornas värde minskar och i den mån som dessa varor utgör livsmedel (i allra bredaste mening) pressas även arbetskraftens värde. När arbetskraften i relativa termer blir billigare, stiger mervärdekvoten. *En större del av värdet* i varje producerad vara kommer att utgöras av mervärde. Denna kompensationsmekanism har varit kraftfull – men den är inte gränslös. För även om mervärdets *relativa* andel av värdet skulle stiga uppåt närmare 100 %, kan den *absoluta* värdemassan sjunka så att i förlängningen även mervärdet kommer att elimineras. Och just detta är vad som långsamt håller på att ske, menar Robert Kurz.

XIV.

Hur stor den sammanlagda mervärdemassan blir, beror inte bara på mervärdekvoten, alltså arbetskraftens exploateringsgrad, utan även på *hur mycket arbetskraft* som sys-

temet förmår att sysselsätta i varuproduktion. Ökad produktivitet leder till en gradvis urholkning av värdesubstansen – abstrakt arbete – i det varuproducerande systemet i dess helhet.

Vi har alltså att göra med två skilda storheter, som står i ett förhållande till varandra: å ena sidan den absoluta och relativa storleken av mervärdet per enskild arbetskraft, å andra sidan antalet arbetskrafter som är användbara enligt kapitalistiska kriterier. [...] förblir antalet arbetskrafter oförändrat, kommer en ökning av det relativa mervärdet per arbetskraft även att innebära en ökning av den absoluta mervärdesmassan [...] Om antalet arbetskrafter ökar parallellt med en ökning av det relativa mervärdet, då stiger den sammantagna mervärdesmassan ännu mer. Men om antalet arbetskrafter sjunker, då kommer det an på vilket storleksförhållande som denna minskning har till det relativa mervärdets ökning.

Sammantaget genererar dessa tendenser en icke-linjär utvecklingskurva. Kapitalismens har helt enkelt en *kulminationspunkt*. Fram till denna punkt stiger mervärdesmassan, därefter börjar den sjunka mot noll – under förutsättning att den totala varumängden är konstant, vilket den förvisso inte är. Världen blir ständigt överöst med allt fler varor, som blir allt mindre värda.

Kulminationspunkten är redan nådd, enligt Robert Kurz. Det skedde i samband med att den tredje industriella revolutionen tog fart, alltså i kölvattnet av 1970-talets kris. Med mikroelektronikens utveckling sker, enligt

Kurz, ett överslag från kvantitet till kvalitet i produktivkrafternas utveckling.

Ökad produktivitet pressar priserna, så att tidigare lyxprodukter kan bli föremål för masskonsumtion. Så skedde en gång med personbilen och samma sak upprepades senare med persondatorn. Men denna gång saknas ett avgörande moment: skapandet av nya massmarknader leder inte till ett motsvarande uppsving i varuproduktionens behov av arbetskraft.

Mikroelektroniken är till sin karaktär *multi-purpose*, vilket betyder att dess snabba framsteg resulterar i en produktivitetsökning tvärs genom alla varuproduktionens sektorer. För första gången i kapitalismens historia är det mer arbetskraft som görs överflödig, än vad som absorberas i produktionen av nya konsumtionsvaror.

Emellertid går det inte att empiriskt bevisa att kulminationspunkten har passerats. Här handlar det ju om kapitalet som »totalprocess« som måste generera ett mervärde. Även om värde är en realabstraktion, låter den sig inte frysas fast och fångas i statistik. Förvisso går det att mäta prisrörelser, men även om priserna uttrycker värde är det inte fråga om ett omedelbart uttryck utan tvärtom en komplex förmedling via marknaden, vilket betyder att en prisrörelse kan ha otaliga orsaker. Ett pris kan också bara mätas i förhållande till ett annat pris, nämligen priset på pengar. Ekonomisk statistik kan aldrig vara annat än stillbilder på ytfenomen.

XV.

Kapitalets inre motsättning vore en enkel sak att begripa, om motsättningen hade varit en linjärt tilltagande pro-

cess. Så är dock inte fallet: kapitalismens historia liknar på ytan mer ett växelspel mellan kris och återhämtning, med en extraordinär guldålder kring 1900-talets mitt.

Ur den officiella statistiken går det trots allt att utläsa vissa långsiktiga tendenser som ter sig signifikanta. »Kapitalintensitet« är ett mått på den genomsnittliga kostnaden per arbetsplats, alltså de förhandsinvesteringar som krävs för att en arbetskraft ska göras lönsam. Sedan länge visar siffrorna på kapitalintensitet en tydligt stigande tendens. Detta kan ses som ett starkt indicium, om än inget bevis, på att profitkvoten faktiskt har en fallande tendens.

Här gäller det att skilja mellan relativ profitkvot och absolut profitmassa. »Lagen om profitkvotens fallande tendens« har för vissa marxister utgjort den yttersta kris-teorin. Kurz menar däremot att det är profitmassan eller mervärdemassan som börjar att stagnera efter att kapitalet passerat sin historiska kulmen. Profitkvotens fall är blott ett indirekt uttryck för kapitalets inre motsättning.

Så länge kapitalet fortsätter sin expansion, så att en allt större arbetskraft tas i bruk för varuproduktion, är det möjligt för profitmassan att växa, trots att profitkvoten faller. Den inre motsägelsen framträder då endast i relativ form.

Krisförnekande marxister vill gärna göra profitmassans växande till något av en naturlag i kapitalismen, vid sidan av lagen om som profitkvotens fall. »Eviggörandet av det blott relativa uttrycket« kan sägas motsvara den »absoluta relativism« som kännetecknar postmodern ideologi i allmänhet, skriver Kurz.

Inom den marxistiska traditionen finns en rad olika kris-teorier, varav en förknippas med begreppet »överackumu-

lation« och kretsar just kring profitkvotens fall. Bland teorins samtida företrädare finns Paul Mattick Jr. och Andrew Kliman. Generellt hävdar dessa kristeorier att en storskalig »kapitalförstörelse«, exempelvis ett krig, har förmågan att återställa profitkvoten på en nivå som tillåter en återupptagen kapitaltillväxt. Därmed anses krisen inte längre vara ett moment i en olösbar motsättning inom kapitalförhållandet, utan någonting helt annat: ett slags återkommande storstädning eller automatisk tvättmaskin.

Tanken på krisens renande funktion har mer gemensamt med Schumpeter än med Marx, skriver Kurz. Inom kapitalismens ram är det helt otänkbart med en återgång till ruta noll. Kapitaltillväxt kan inte ta formen av »två steg fram, två steg tillbaka«, utan är en historiskt fortlöpande process där ett irreversibelt moment utgörs av produktivkrafternas utveckling (som även inkluderar sådant som kunskap och samarbetsförmåga). Varje återhämtning efter en kris måste ske på den produktivitetsstandard som redan har uppnåtts.

En hastig blick på de ekonomiska ytfenomenen kan förvisso ge intrycket av att kriser skulle vara ett rent cykliskt fenomen. Men kapitalets inre motsättning har även en historiskt tilltagande dimension. Det är alltså i grunden någonting mer än bara ett evigt växelspel mellan kapitaltillväxt och kapitalförstörelse.

XVI.

Profitkvotens fallande tendens beror på förändringar i vad Marx kallade »kapitalets organiska sammansättning«. När det konstanta kapitalets andel växer, på bekostnad av det variabla kapitalet, måste profitkvoten fal-

la. Ännu en gång bör understrykas att detta gäller för kapitalet som totalprocess, men inte nödvändigtvis för enskilda företag.

Enklare uttryckt: för att generera samma profit som tidigare, krävs nu högre investeringar i »sakkapital« som maskineri, lokaler och råvaror.

På Marx tid hade profitkvotens fall ännu inte nått den kritiska grad där den kommer till tydligt uttryck inom penning- och creditsystemet. Detta skedde först i början av 1900-talet, i det tidiga skedet av den andra industriella revolutionen: stigande kreditbehov i varuproduktionen och därav följande expansion av kreditväsendet.

Stigande kapitalintensitet betyder att det krävs större investeringar för att sätta igång en varuproduktion som ska ha en chans att stå sig i konkurrensen. Under 1900-talets lopp ledde den stigande kapitalintensiteten till att de allt högre förhandskostnaderna i allt lägre grad kunde betalas ur den löpande profiten. Maskineri, lokaler och råvaror fick i allt högre grad finansieras med lånade pengar. Ständig uppbackning från creditsystemet förvandlades till en kapitalistisk normalitet och till en ofrånkomlig förutsättning för att som varuproducent behålla en position på marknaden.

Tidigare dominerade bland företagen en finansieringsmodell som byggde på återinvestering av en redan realiserad produktion. Nu sker återfinansieringen primärt genom en ännu inte påbörjad produktion, alltså i form av kredit. Skillnaden är enorm. Även om de båda formerna alltid må ha kombinerats, bildar den relativa ökningen av kreditberoende – helt i analogi med den relativa ökningen av konstant kapital – en förändring i kapitalets repro-

duktion som inte bara är kvantitativ, utan kvalitativ.

Med andra ord: ännu medan totalkapitalet glatt expanderar och den absoluta mervärdemassan växer, uppstår likväl en växande tidsklyfta mellan den förhandsintecknade mervärdeproduktionen och den reellt inträffade. Kapitalismen har börjat att förbruka sin egen framtid. Kreditkedjorna förlänger sig och blir allt tunnare.

XVII.

Vad är det som sker när krisen »bryter ut«, alltså när kapitalets inre motsättning kommer upp till ytan? Kurz diskuterar detta i termer av hur både arbetskraft, sakkapital, varor och pengar drabbas av *Entwertung* – ett begrepp vars översättning inte är helt given. Det kan läsas som motsatsen till *Verwertung*, värdetillväxt. Till vardags talar man om *Entwertung* när man stämplar sin biljett i tunnelbanan, så att den blir till ett giltigt färdbevis i någon timme för att sedan vara en värdelös papperslapp. I detta kristeoretiska sammanhang handlar det uppenbarligen om en rörelse just mot »värdelöshet», grundad i att värdet förlorar sin substans.

Konkurser, varsel och försäljningssvårigheter hör förvisso till marknadens vardag. När vi här talar om kris, syftar vi på att samma sak utspelar sig på en mer allmän nivå, vilket är kvalitativt annorlunda. Krisen är inte summan av problem hos alla de enskilda kapitalen, utan det är tvärtom: det är kapitalets totalprocess som bestämmer förutsättningarna för de enskilda delarna i systemet.

På en första nivå utspelar sig krisen i enskilda företag, där den gradvisa minimeringen av arbetskraftsbehovet slår över i en hastig bortstötning. Löner sänks, förmåner

avskaffas, anställda varslas. Därmed kan det konstanta kapitalet gå med vinst i ytterligare någon tid, men om krisen varar längre tvingas företaget i många fall till att stänga hela anläggningar eller gå i konkurs. Samtidigt bryter krisen ut på varumarknadens yta i form av överproduktion: osäljbara varor i allt större högar.

När såväl arbetskraft som fast kapital och varukapital drabbas av denna värdeförstörelse, blir det en ekonomisk sanning att produktionsapparaten lider av »överkapacitet«. Penningkapitalet strömmar då inte längre in i reellt kapitalproduktiva investeringar, utan tvingas söka sin tillflykt på finansmarknaderna där det blåses upp allt större skuld-, fastighets- och finansbubblor. För eller senare spricker dessa. Förvisso har detta skett allt oftare sedan den mikroelektroniska revolutionens utbrott, men hittills har tillväxten kunnat räddas ur de spruckna bubblorna genom att ännu större bubblor har blåsts upp.

Kurz förutspår utan tvivel kapitalets sammanbrott. Men han är tydlig med att det inte finns någon historisk nödvändighet som säger att ett bättre samhälle ska ta dess plats. Tvärtom beskriver han kapitalets destruktiva potential som oändlig. Endast det medvetna övervinnandet av fetischformerna erbjuder en väg ut ur krisen.

Sammanbrottet som förutsägs är heller ingen omedelbar händelse, utan snarare en utdragen process. Radikala kristeoretiker konfronteras ofta med en vulgärförståelse som förutsätter att ett sammanbrott skulle vara ögonblickligt, som när en människa drabbas av en hjärtinfarkt och faller död till marken. Men kapitalismens totalprocess har en annan tidshorisont än en enskild människa. Ett globalt samhällssystem som vuxit fram under hundra-

tals år faller inte samman över en natt. Snarare torde sammanbrottet ta årtionden i anspråk – vilket likväl är historiskt abrupt.

Om det finns historiker i framtiden, så är det troligt att dessa kommer att skildra kapitalets slutkris just i termer av en historisk brytpunkt. Men det som i den historiska tiden framträder som en punkt kan i den levda tiden omfatta en hel människoålder. Sammanbrottet behöver inte framstå som ett sammanbrott för dem som genomlever det. Fetischformerna kommer inte att försvinna utan bejakas av diverse ideologier som avhistoriserar sammanbrottet och omtolkar det i existentiella termer.

Avslutningskapitlet i *Geld ohne Wert* är en dunkel skiss över barbariets återkomst, grundad i en kritisk läsning av Walter Benjamins fragment »Kapitalismen som religion«. Anslaget blir här spekulativt på ett annat sätt än tidigare. Kurz återkopplar till myntens ursprung i offret och antyder en möjlig regression. Produktivkrafternas utveckling innebär att allt fler människor ur kapitalets synvinkel blir överflödiga, oanställningsbara, värdelösa. Om inte kapitalfetischen övervinns, kommer dess slutkris att leda till en ny form av storskaligt, avritualiserat, byråkratiserat människooffer. Med detta konstaterande avslutar Robert Kurz den bok som skulle bli hans sista.

Svik dagordningen!

Att sätta agendan. Att lyfta frågan. Att ta debatten. Att vägra ta debatten. Att vårda debattklimatet. Att lyssna på folkviljan. Att vända opinionen. Att erövra problemformuleringsprivilegiet. Att släppa fram andra röster.

Alla dessa bemödanden – ja, allt det som i gängse språkbruk kallas för politik – kretsar kring samma mystiska entitet: *offentligheten*.

»Offentligheten« uppbar slående likheter med »marknaden«. Båda är platser för cirkulation; i det ena fallet cirkulerar någonting subjektivt (åsikter), i andra fallet någonting objektifierat (varor).

Såväl marknaden som offentligheten är faktiskt existerande. Att tala om dem i bestämd form singularis är fullt rimligt. Visserligen bestrids detta av de postmoderna teorier som tagit till sin uppgift att belysa världens mångfald och som endast vill se mångfald. Precis som marknaden består av ett otal sammanhang där varuhandel äger rum, består offentligheten av ett otal olika medier där samtalen förs på olika sätt och med deltagande av olika grupper. Likväl rör det sig i båda fall om samhällseliga totaliteter. När det kommer till kritan kan ingen varuförsäljare eller åsiktshävdare komma undan den universella konkurrens som råder mellan varor och mellan åsikter. (Detta accentueras ytterligare av att åsikter sprids i form av varor och

att valet av varor att konsumera får karaktär av ett hävdande av åsikter.)

På båda håll märks en tendens till återkommande kriser. När marknaden är i kris växer bergen av osålda varor medan världshandeln splittras upp i protektionistiska block. På liknande vis har offentlighetens kriser ofta handlat om att det opinionsbildande samtalet fragmenteras i grupper som inte kan eller vill förstå varandra, medan allt fler röster upplever sig ohörda. Men inget av detta gör de bägge totaliteterna mindre verkliga.

Marknaden finns; offentligheten finns; frågan är snarare om de alltid kommer att finnas och hur vi ska förhålla oss till deras respektive förfallstendenser. Liksom marknaden är en förutsättning för ekonomisk tillväxt, är offentligheten en förutsättning för politisk demokrati. Båda är de omöjliga att tänka bort från den historiska epok som är känd som kapitalismen eller moderniteten.

Mystiska entiteter av detta slag analyserades av Karl Marx i termer av *fetischism*, ett begrepp som syftade till att påvisa den irrationella kärnan i det moderna förnuftet. Marknad och offentlighet är former för mänsklig interaktion, alltså resultatet av människors vardagliga handlande. Men för människorna själva framträder de snarare som naturkrafter som endast med största svårighet kan tämjas. Såväl marknaden som offentligheten finns där innan vi föds, väntande på att vi ska bli vuxna individer som kan hävda våra intressen i tävlan mot andra individer. En skillnad är måhända att ingen kan överleva utan kontakt med marknaden, medan det åtminstone i teorin är möjligt att leva ett liv utanför offentlighetens ljus. Men den som inte håller sig uppdaterad om det offentliga sam-

talets vridningar kommer sannolikt att få svårigheter att sälja sin arbetskraft på marknaden. Och det ter sig stört omöjligt att idka politik, i vilken form det vara månne, utan att ständigt ha ett finger i luften som känner av vindriktningen hos »den allmänna opinionen«. Tvånget att delta i offentligheten är alltså verkligt.

Att marknaden har en fetischkaraktär är ett grundläggande antagande i den kritiska teori som lutar sig tillbaka på Marx. Mera sällan hävdas att offentligheten är en fetisch. Jürgen Habermas gick bara halvvägs i sin legendariska undersökning *Borgerlig offentlighet. Kategorierna »privat« och »offentligt« i det moderna samhället* (1962). Visserligen tydliggör redan undertiteln att offentligheten inte är ett universellt fenomen, utan en kategori i det borgerliga samhället. Förmoderna eller förkapitalistiska samhällen hade alls ingen offentlighet i denna mening, vilket i sig antyder att kapitalismens avskaffande skulle innebära att motsatsparet privat/offentligt görs meningslöst. Just denna tanke vill dock Habermas göra otänkbar. Hans livsverk har blivit att urvattna de ansatser till en radikalt kritisk teori som hade utvecklats kring Frankfurt-skolan, tills allt som återstod var en utopisk dröm om den upplysta dialogen där åsikter möts på lika villkor.

Icke desto mindre genomförde Habermas en värdefull analys av den borgerliga offentlighetens framväxt i 1700-talets Europa, dess guldålder på 1800-talet samt dess begynnande förfall under 1900-talet. Borgerlighet är i detta sammanhang ett dubbeltydigt begrepp: å ena sidan handlar det om en viss samhällsklass som når självmedvetande i avgränsning mot såväl adel som arbetarklass; å andra sidan handlar det om en »medborgerlighet« som i de

liberala demokratierna öppnas för alla. Uppdelningen mellan privat och offentligt är fundamental för denna (med)borgerlighet. Det privata området delas i sin tur mellan två sfärer: familjelivet och det ekonomiska livet (eller intimsfären och socialsfären, med Habermas språkbruk). Utifrån denna tudelning växer en dubbel offentlighet fram: en litterär och en politisk. Medan den litterära offentligheten bearbetar förhållandet mellan det lilla livet och den stora världen, kretsar den politiska offentligheten kring förhållandet mellan ekonomi och politik. Under 1800-talet utvecklades den renodlade nyhetspressen alltmer till en åsiktspress av det slag som en borgerlig offentlighet kanske inte kan undvara. Men under 1900-talet, hävdar Habermas, blev pressen kommersialiserad i en mer intensiv mening, vilket inledde offentlighetens förfallsperiod. Därtill var de nya etermedierna från början så kapitalintensiva att de knappast hade goda förutsättningar att bli fria arenor för utbyte av åsikter. Reklamens språk började genomsyra det offentliga samtalet och politiken kom att rätta sig efter opinionsundersökningar.

Förfallstendenserna som Habermas noterade har onekligen eskalerat till helt nya nivåer under det gångna halvsekle. Men det betyder inte att hoppet om det fria åsiktsutbytet skulle ha dött. Ännu finns de som vill tro att den goda offentligheten av klassisk form ska få sin återupprättelse på grundval av kvalitetsjournalistik i tidningspress och etermedia. Andra har hoppats på nya medier ska resultera i den offentliga sfärens pånyttfödelse. Under några år på nollnolltalet frodades de sorglösa visionerna om hur bloggar skulle demokratisera opinionsbildningen. Men efter några års flitigt tal om »medbor-

garjournalistik« i slutet av nollnolltalet, försvann ordet åter från den massmediala självbespegligen. Vad som snarare hände var att nyhetsindustrin i ännu högre grad förvandlade sig till en åsiktsindustri. Att fylla en mediekanal med åsikter är ju mycket billigare än att producera nyhetsjournalistik. Ett annat ord som försvann var »bloggosfären«. Även om många bloggar levde vidare, förändrades deras roll i medielandskapet när interaktionen sögs in i en malström av centralisering, även känd som »sociala medier«.

Särskilt i fallet Facebook utgör »det sociala« faktiskt en uppluckring av gränsen mellan privat och offentligt, men under strikt kontrollerade former där varje interaktion blir kvantifierad i syfte att finna allt djupare nischer för placering av reklam. Till en början verkade det som att de sociala medierna skulle resultera i en fragmentering av det offentliga samtalet – att grupper av likasinnade skulle ty sig till varandra i separata rum, avskärmade från andra grupper utan antydan utan antydan till gemensam dagordning. Så blev inte fallet. Visst har det skett en viss form av fragmentering, visst finns en tendens att främst debattera med någorlunda likasinnade och visst kan detta ses som en kris för den borgerliga offentligheten. Men krisen är inte av det nedbrytande slaget. Alla dessa åsiktsklickar tenderar likväl att slaviskt följa samma agenda och reagera på samma stimuli från åsiktsindustrin.

Våren 2013 observerade journalisten Magnus Linton en fullbordad pendelrörelse i den svenska offentligheten:

Om Sverige en gång – under etermediemonopolet och Dagens Nyheters storhetstid – hade något som

liknade *en* offentlighet så har de senaste tjugo åren präglats av att arenorna mångdubblats och de ögonblick då en känsla av att hela landet diskuterar samma sak infunnit sig har varit väldigt få. Tills nu. För i dag tycks en återgång till ett slags gemensam offentlighet vara på gång. [...]

Denna känsla av en återskapad gemensam scen beror förstås på de smarta telefonernas revolution. I kontrast till nollnolltalets mer punktvisa och framför allt datorbaserade stunder på nätet har stora delar av befolkningen nu blivit *permanent* uppkopplad, vilket gör att alla som vill kan vara publik samtidigt även om scenerna snabbt flyttar omkring i olika medier.

Det som har tillkommit är en ny nivå av *mätbarhet*. Massmedierna strävar nu efter omedelbart genomslag, vilket numera är mätbart: genomslagskraften mäts i antal delningar av en länk i sociala medier. Detta mått avspeglar inte den intellektuella betydelsen av en yttring, utan hur många som kände något inför den på ett snabbt och entydigt vis. Magnus Linton menar att denna mätbarhet har banat väg för ett nytt stilistiskt ideal på kultursidorna:

Om det för tio år sedan var en redaktörs självklara uppgift att se till att varje idédebatterande inlägg var kompakt, konsekvent, tankeväckande och nytt har – det är i alla fall min bild – de sociala mediernas mer oredigerade och mellanhandslösa form, på gott och ont, blivit norm även i gammelmédia.

Internet befinner sig nu i en kontrarevolutionär fas. En innebörd av detta är att nätet underordnas en förfallande offentlighet i stället för att erbjuda alternativ till den. Att diskutera på internet handlar inte längre om att finna en nisch, utan om att kasta sig in i ett flöde. Ny dag, ny snackis. Oavsett åsikt blir alla debattörer till lydiga följare av en nyhetsmedial arbetscykel, där allt hängs upp på länkar till massmedieprodukter och där varje klick bidrar till att bygga statistiska profiler åt nätets reklamindustri. Offentlighetens hastighetsregler har aldrig varit mer homogena än nu. För en professionell åsiktshavare – och i än högre grad för en amatörtyckare som vill etablera en position – gäller det att bemöta morgonens utspel innan lunch. Lika viktigt är att hoppa av varje samtalsämne i tid och gå vidare till nästa. Den som fortsätter att älta förra veckans ämne kan rentav ge intryck av att vara besatt av sin sak.

Består då offentlighetens förfall i dess acceleration? Är det den höga hastigheten som är problemet? Att ingen debatt tillåts få fäste och mogna innan nästa medieprodukt ska säljas in? Flera värnare av det goda debattklimatet har uttryckt sådana tankar. Eller består problemet i att nät offentlighetens hastighet är alltför homogen? Skulle bättre tankar utbytas om hastigheten i tankeutbytet kunde vara mer varierad? Detta blev min egen slutsats när jag år 2011 försökte knyta samman min bok *Boken och biblioteket*. Jag skrev något om att vårda »det känsliga samspelet mellan snabba och långsamma offentligheter«. Men nu känner jag växande tvivel inför sådan offentlighetsomsorg.

Vad innebär det att plädera för att det offentliga samtalet borde fungera annorlunda? Att detta pläderande sker just med adress till en befintlig offentlighet med gällande

hastighetsregler? Vem eller vad är det som ska reformera det rådande debattklimatet?

För alla som inte attraheras av diskursiv ingenjörskonst, återstår tanken på en motoffentlighet. Det klassiska exemplet på en motoffentlighet brukar vara den tidiga arbetarrörelsen och det rörde sig då både om litterär och politisk offentlighet, vilket även kan sägas om de underjordiska *samizdat*-nätverken i Sovjetunionen. Flera sociologer har pekat på hur motoffentligheter kräver en viss avskildhet. De måste alltså växa fram ur den privata sfären för att på längre sikt kunna omvälva den övergripande offentligheten genom att avslöja de privilegier som styr dess åsiktsutbyte. Ur ett sådant perspektiv är tanken på en motoffentlighet fortfarande underordnad en större vision om att kultivera den allmänna opinionen.

Mycket tyder på att internet har medfört en grundlig förändring av existensvillkoren för motoffentligheter. Avskildheten är kort sagt inte vad den en gång var. Även om det går att skapa skyddade rum på nätet, dit tillträde endast ges för särskilt inbjudna, garanterar detta ingalunda en distans i fråga om vad som faktiskt sägs där. Vad som i praktiken har hänt på 2000-talet är snarare att offentlighet och motoffentlighet har blivit allt tätare sammanlänkade, samtidigt som motsatsställningen är skarpare än någonsin. Numera finns skäl att tala om en dialektisk relation mellan offentlighet och motoffentlighet. Dagspressen och Flashback som två sidor av samma mynt.

Ett illustrativt exempel utgörs av de senare årens diskussioner om presstetik. Det etablerade normsystemet utgår från att det finns två nivåer: verkligheten och pressen. När någonting sker i verkligheten som har »allmänin-

tresse«, anses det rimligt att pressen rapporterar detta. Traditionellt har böcker räknats som en del av verkligheten, vilket kan ha att göra med att bokutgivning har krävt en viss insats av verkligt kapital och därtill tagit viss tid. När en bok utkommer som innehåller kontroversiella rykten – exempelvis om kungens privatliv – blir därför dessa rykten *verkliga* i en annan mening. Även om ryktena länge varit i cirkulation, hade det inte varit pressetiskt försvarbart av pressen att sprida dem. Men om ryktena tryckts i en bok, kan pressen gå in i den bekväma rollen som referenter av vad som redan spridits. Detta är en logik som gradvis utsträcks till att även gälla nätet och alla rykten som sprids där, exempelvis via Flashback.

Själva begreppet »allmänintresse« håller alltså på att explodera i det samtida medieklimatet. Vad som i dag anses vara ett illvilligt rykte kan i morgon anses vara information av allmänintresse, helt enkelt eftersom ryktet har tagit spinn i andra medier än de som bekänner sig till pressetiken. Därmed erhåller ryktet så att säga ett andra gradens allmänintresse. Åtskillnaden mellan privat och offentligt luckras upp, men blir på samma gång ständigt återupprättad.

Dialektiken av offentlighet och motoffentlighet lämnar inte mycket utrymme för analyser med kritisk distans. Det är nog ingen slump att de vassaste betraktelserna har gjorts av skribenter som behållit ett ben i nittioalets fanzinekultur, som Pontus Lundkvist och Johannes Nilsson. Den senare har på sin blogg observerat hur Twitter är »något av Flashbacks spegelbild och raka motsats«. Å ena sidan det personliga varumärkesbyggandet, å andra sidan pseudonymiteten.

En viktig orsak till klyftan mellan »de intellektuella« och »folket« är att de verkar på separata arenor, där de omgivna av medhållare tryggt kan raljera kring förvridna projektioner av motståndarens ståndpunkter [...]

Att Flashback blivit tillhåll för den pseudonyma kverulanshögern medan Twitter domineras av hipp PK-vänster är alltså en slumpmässig effekt av rådande tidsanda – i ett samhälle dominerat av motsatta värderingar hade resultatet sannolikt blivit lika motsatt. Det är kort sagt en fråga om underjord kontra etablissemang

Uppdelningen i två reservat är inte detsamma som den fragmentering i otaliga klickar som ofta har varit sinnebilden av offentlighetens förfall. Här handlar det inte om fragmentering utan om en polarisering av åsiktsgemenskaperna. Likväl fortsätter åsikterna på båda sidor att förhålla sig till samma övergripande dagordning, även om den populistiska motoffentlighet som anser sig företräda »folket« är mindre hastig i sina ämnesbyten än vad »eliten« är på Twitter.

Vägen ut ur denna förlamande dialektik är inte självklar. Varken offentlighetsomsorg eller motoffentlighet tycks erbjuda något alternativ. Varje reträtt i riktning mot privatsfären riskerar att bekräfta den rådande varianten av offentlighet. Möjligen krävs det en mycket grundligare kritik av själva tanken på cirkulation av åsikter. Tills vidare kan det får räcka med en parafras på en välkänd målning:

SKÄNDA SAMTIDEN
VÄGRA DEBATT
SVIK DAGORDNINGEN
VAR PASSÉ
#KUKEN

Om texterna i boken

I.

»Nätets kontrarevolution«

Texten är inte tidigare publicerad på svenska, men finns översatt till finska i antologin *Verkko suljettu – internet ja avoimuuden rajat*, red. Mikael Brunila och Kimmo Kallio (Into, 2013).

»Molnbankerna«

Texten har tidigare publicerats på kultursidan i *Expressen*, 23/4 2013.

»E-boken som anakronism«

Texten har tidigare publicerats på kultursidan i *Expressen*, 27/9 2013.

»Sökrutan, flödet och humanioras framtid«

Texten har tidigare publicerats i antologin *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*, red. Tomas Forser & Thomas Karlsruhn, (Daidalos, 2013)

»Robotarnas kapprustning«

Texten är under publicering i antologin *Information som problem*, red. Otfried Czaika, Jonas Nordin & Pelle Snickars (Mediehistoriskt arkiv, Kungliga biblioteket 2014). Versionen som publiceras här innehåller även fotnoter och källhänvisningar.

»Privatsfärens kris«

Texten har tidigare publicerats i antologin *Integritet i en digital värld*, red. Jakob Dalunde (Fores, 2012)

»Cyberutopismens dialektik«

Texten baseras på en bokrecension som under rubriken »Naivt hopp« publicerades på kultursidan i *Aftonbladet* 16/2 2011. Här har den byggts ut med passager ur en uppföljande bloggpost på Copyriot.

»The Pirate Bay och den nya nätpolitiken«

Texten har tidigare publicerats som en temaartikel i *Sveriges historia, band 8*, red. Kjell Östberg & Jenny Andersson (Norstedts, 2013)

»Femton gastar på död mans kista«

Texten har tidigare publicerats i antologin *Efter The Pirate Bay*, red. Jonas Andersson & Pelle Snickars (Kungliga biblioteket, 2010)

II.

»Baserad i Berlin«

Texten skrevs hösten 2013 och publiceras i början av 2014 i *PDFT* som är en nystartad kulturtidskrift i pdf-format.

»Postdigital stadsplanering«

Texten har tidigare publicerats i antologin *Framtiden är nu* –

Kultursverige 2040, red. Tobias Nielsén & Sven Nilsson
(Volante, 2010)

»Spotifieringen av SJ«

Texten har tidigare publicerats i Aftonbladet 8/12 2011.

»Vad blir samtidskonst minus lågprisflyg?«

Texten har tidigare publicerats i *Konstnären* (3/2010), då under rubriken »En globetrotters död«

»Flygplatssamhället«

Texten har tidigare publicerats i *Brand* (2/2010)

III.

»Allmänningarna – en utopi för 2000-talet«

Texten har tidigare publicerats i programbladet för Restaurang Allemansrätten, en föreställning som producerades i samarbete mellan Mossutställningar, Sagovolvo och Parkteatern i Stockholm, sommaren 2013.

»Vad är det som kritiseras i arbetskritiken?«

Texten publiceras även i antologin *After Work: Farväl till arbetslinjen* (Verbal förlag, 2013).

»Konst och arbete – två sidor av samma mynt«

Texten har tidigare publicerats i *Brand* (4/2012)

»Bortom musiken«

Texten har tidigare publicerats som slutkläm (avsnitt 10.10) i doktorsavhandlingen *Musikens politiska ekonomi* (Ink bokförlag, 2012).

»Till kritiken av den politiska ontologin«

Texten har tidigare publicerats som bokrecension i *Lychnos, årsbok för idé- och lärdoms historia* (2012).

»Tio preliminära teser om liberalismen«

Texten är en bearbetad version av bloggposten »Tolv teser om liberalismen« som publicerades på Copyriot 24/82010.

»Modernitetens kollaps: en introduktion till värdekritiken«

En tidigare version av texten har publicerats i *Subaltern* (4/2011), då under rubriken »Robert Kurz och modernitetens kollaps«.

»Att historisera kapitalismen till dess yttersta«

Texten har skrivits för publicering i det första numret av tidskriften *Kris och kritik*, hösten 2013. Den är baserad på läsanteckningar som lagts upp på Copyriot tidigare under samma år.

»Svik dagordningen!«

Texten är under publicering i tidskriften *Subaltern*.

Index

Personnamn

- Adorno, Theodor W. 139, 148,
212, 225-226, 231, 234
Alexandersson, Henrik 83
Althusser, Louis 259
Arendt, Hannah 187, 211-213,
234
Arthur, Christopher J. 226
Augé, Marc 173
Backhaus, Hans-Georg 226, 255
Badiou, Alain 234
Bataille, Georges 242
Benjamin, Walter 164, 272
Bildt, Carl 96
Björk, Mårten 247
Björk, Ulrika 211-213
Black, Bob 194-196
Bockelmann, Eske 242
Brin, David 87-88
Cairncross, Frances 94-96
Carlsson, Gunilla 96
Catlow, Ruth 166
Claveró, Bartolomé 243
Clinton, Hillary 94, 96
Danowsky, Peter 132
Debord, Guy 205, 233
Deleuze, Gilles 29
Edin, Fredrik 191
Ehrencrona, Olof 96
Ekström, Andreas 50, 132-133
Ekström Lindbäck, Lyra 50
Engels, Friedrich 242, 252, 254
Falkvinge, Rikard 107
Foucault, Michel 256
Freud, Sigmund 124
Friis, Janus 103
Gibson, William 113
Garret, Marc 166
Gorz, André 189, 192
Graeber, David 241
Grossman, Henryk 228
Guattari, Félix 29
Göranson, Fabian 148
Habermas, Jürgen 277-278
Hardt, Michael 190
Harvey, David 226
Haug, Wolfgang Fritz 258
Hayek, Friedrich 56
Hegel, G.W.F. 95, 147, 151, 250,
254-255
Heidegger, Martin 95, 212
Heinrich, Michael 229, 248,
258-260, 262
Heller, Christian 88
Henssonow, Susan F 68
Ighe, Ann 190
Jameson, Fredric 226
Jünger, Ernst 247
Kant, Immanuel 203, 240
Kittler, Friedrich 247
Kliman, Andrew 268

Kullenberg, Christopher 111
 Kurz, Robert 223, 225-234,
 237-252, 255-268, 270-272
 Laum, Bernhard 241
 Le Goff, Jacques 243, 245-246
 Lessig, Lawrence 36
 Linton, Magnus 279-280
 Lokko, Andres 126
 Lundblad, Nicklas 89
 Lundkvist, Pontus 283
 Luxemburg, Rosa 228
 Lütgert, Sebastian 140
 Mattick, Paul 268
 Marx, Karl 182, 192-193, 195,
 199, 212, 224-228, 231,
 237-238, 244, 247, 248-255,
 257-264, 268-269, 276-277
 Mattick, Paul 268
 Mauss, Marcel 241-242
 Metzger, Gustav 166
 Mirowski, Philip 55
 Morozov, Evgeny 93-94, 96-97
 Mubarak, Hosni 97
 Müller, Wolfgang Philipp 70
 Mäkipää, Tea 166
 Negri, Antonio 190, 234
 Neij, Fredrik 119-120
 Nietzsche, Friedrich 95, 194
 Nilsson, Johannes 283, 288
 Oram, Andy 35
 Ortlieb, Claus Peter 229
 Ostrom, Ellinor 182
 Pagrotsky, Leif 128-129
 Pariser, Eli 23
 Parker, Geoffrey 246
 Parker, Philip M. 66
 Paulsen, Roland 189, 192-194
 Pontén, Henrik 121
 Postone, Moishe 226, 230, 247
 Reagan, Ronald 94
 Reichelt, Helmut 227, 255
 Reinfeldt, Fredrik 108
 Ricardo, David 256, 260
 Rubin, I.I. 227
 Schiller, Friedrich 203
 Schmidt, Eric 81
 Schmitt, Carl 211-212, 247
 Schneier, Bruce 89-90
 Scholz, Roswitha 232
 Schramm, Julia 88
 Sigfrid, Karl 121
 Sjöstedt, Madeleine 153
 Skugge, Linda 126
 Smith, Adam 256, 260
 de Sola Pool, Ithiel 94, 96
 Sombart, Werner 246
 Ståhl, Isabelle 141
 Sunde, Peter 115, 131-133
 Surhone, Lambert M 68
 Svartholm, Gottfrid 119-120
 Tennoe, Mariam T 68
 Thierse, Wolfgang 147
 Torstensson, Åsa 175
 Virilio, Paul 247
 Wolodarski, Peter 93
 Wowereit, Klaus 143
 Zennström, Niklas 103
 Žižek, Slavoj 234
 Zuckerberg, Mark 81

Övriga egennamn

- Academia.edu 56-57
Adblock 131
Adlibris 71-72
Alphascript 70
Altavista 53
Amazon 16, 19-20, 47, 70, 75
Amazons 19
Antifascistische Linke 146
Antipiratbyrån 104, 106,
120-121
Apple 16-17, 18, 20, 41, 171
Bahnhof 113, 132
Berghain 144
Betascript 68, 70
Blogger 21
Bokus 71
Books LLC 70, 73
BPitch Control 144
BTJ 71
Bücher Gruppe 70
Centerpartiet 175
Chaos Communication Club 88
Copyswede 120-121
Creative Commons 184
Dataspelsbranschen 120
Duckduckgo 23
Ex Libris 55
Facebook 16, 24-27, 30-31, 42,
44, 54, 56, 77, 80-85, 87,
89-90, 93, 172, 279
Fastbook 70
Flashback 282-284
FRA 81-83, 85, 96, 108, 131-132
Förläggareföreningen 47, 120
Google 16, 20-23, 25, 28, 33, 36,
42, 53, 57, 65, 67, 77, 80-90,
97, 106, 114-115, 119
Die Grünen 146-147
Gula brigaderna 113
Hipster Antifa Neukölln 147
Hotbot 53
Högdalen Business School 190
Ifpi 120
Instagram 27, 44
Ipad 17, 20, 41
Iphone 16-17, 41
Ipod 18
Ixquick 23
KABD 227
Kazaa 63, 103, 113, 125
Kindle 19-20, 47
Krigsmaskinen 196-197
Kulturskaparna 121-122
Kungliga biblioteket 73-74, 287
Lehmann Brothers 80, 84
Lightning Source 70
Limewire 63
Linux 127
Livres Groupe 70
Mediadefender 63
Mediafire 64
Miljöpartiet 175
Mosaic 29
Mutify 130-131
Myspace 26
Napster 35, 63, 102-103, 113, 117,
125-126, 143
Narrative Science 67
Netflix 42-43, 49
Netopia 121
Netscape 29, 114
Occupy 186
Openbittorrent 118, 120
Osynliga kommittén 186
Overpeer 63
The Pirate Bay 5, 28, 33-34, 54,
63-64, 96, 104-108, 111,
113-119, 120, 125-126, 128,
143, 203
Piratbion 112

Piratbyrå 9, 104, 106-107,
111-112, 114-116, 121,
183-184, 186, 205
Piratenpartei 88, 108
Piratpartiet 83, 107-108, 112, 123
Planka.nu 182-184, 186
Putlocker 64
Radio Free Europe 94
Random Media 116
Rapidshare 64, 123
Sami 155
Second Life 50
Shitkatapult 144
Skype 103
Soulseek 43
Spotify 16, 18, 26, 28, 34, 41-43,
49, 54, 64, 80, 107, 113,
123-129, 130, 159-160, 171,
185
Stim 120-121, 155, 203
SVT 42
Säpo 82
Tapirbyrå 9
Tele2 132, 153
Telecomix 96, 111
Telia 123, 124
Timbro 175
Torrage 118
Tumblr 27
Twitter 16, 24-27, 30-31, 42, 45,
54, 67, 93-94, 122, 141,
283-284
Vattenfall 144
VDM 70, 72
Voddler 127-129
Wikipedia 62, 67-73, 76, 95, 184
Wordpress 30
Yahoo 53
Youtube 21, 28, 36, 42-43, 95,
122, 155

Omslagstypsnitt: Okapi

Okapi är inte ett genomsnittligt texttypsnitt. Faktum är att det är en lika ovanlig art som okapin själv – ett djur som bär spår av flera olika arter. Okapin upptäcktes år 1900 av den dåvarande brittiska statschefen i Uganda, Sir Harry Johnston. Johnston klassificerade Okapin som en släkting till giraffen och 1901 fick arten sitt officiella namn: *Okapia johnstoni*. Fast Okapin bär ränder likt zebran och har en hästliknande kropp och ben, så är den närmast besläktad med giraffen. Liksom okapins udda art ifrågasätter vår syn på vad en giraff, zebra och häst är – undersöker typsnittet Okapi gränserna mellan ett text- och ett displaytypsnitt. Men också vad vi kategoriserar som en normal, kursiv och fet vikt av ett typsnitt.

Okapi följer karaktärsdragen hos ett texttypsnitt för magasin, med hög x-höjd, korta uppåt- och nedåtstaplar samt en begränsad versalhöjd. På grund av de angulära formerna, i till exempel de asymmetriska seriferna, tillför Okapi något extra i både text och displaypunktstorlekar. De asymmetriska seriferna går som en röd tråd genom typsnittsfamiljen Okapi. Serifernas rörelse, samt de skarpa hörnen i teckens innerkurvor, har starka band till en dynamisk kalligrafisk tradition. Men i Okapis fall är den utförd på ett kantigt vis, något som bidrar till Okapis starka och originella design utan att för den skull bli för aggressiv. Okapi är fullt av spänning och lekfullhet utan att störa läsbarheten i små storlekar.

Designen av typsnittet Okapi påbörjades 2009 som en del av min Master of Typeface Design vid University of Reading, England. Sedan dess har typsnittet använts ett par tillfällen men inte slutförts och publicerats. Hur vet man när något är klart? Jag brukar tänka »att rita typsnitt är som att räkna matematik«. Och när det gäller Okapi har jag inte löst ekvationen än.

Gro Janarv